

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИ
ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОЛІЙНИК Юрій Ігорович

УДК 327:323.1: 351.88: 394.912

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В
СУБСАХАРСЬКІЙ АФРИЦІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

Спеціальність 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку
(052 – Політологія) 05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело.

Ю. І. Олійник

Науковий керівник (консультант):
кандидат політичних наук, старший
науковий співробітник

Кравченко Валерій Вікторович,

Чернівці – 2020

АНОТАЦІЯ

Олійник Ю. І. Забезпечення національних інтересів України в Субсахарській Африці в контексті розвитку регіону. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». – Національний інститут стратегічних досліджень; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2020.

Сьогодні в регіоні Субсахарської Африки (включає країни Південної та Тропічної Африки) зберігаються найбільш архаїчні соціальні відносини, і суспільство лише проходить перші стадії трансформації та формування модерних націй. Тенденції свідчать про значну ймовірність радикального переформатування територіально-політичної конфігурації регіону. Відповідно змінюється зовнішня політика держав регіону та рівень присутності зовнішніх акторів. В Африці зосереджено багато природних ресурсів, світовий попит яких постійно зростає разом з проникненням на цей ринок потужних сил – західних транснаціональних корпорацій, Китайської Народної Республіки, Японії. Водночас зростає залежність економік розвинутих країн від регулярних поставок африканських ресурсів, що корелюється з внутрішньою стабільністю.

Одним із заходів збереження і розширення зони втілення національних інтересів буде створення адекватного прогнозу політичних процесів у регіоні та формування на його основі цілісних рекомендацій щодо зовнішньої політики України. Дослідження визначає суть національних інтересів України в регіоні Субсахарської Африки, їх важливість для посилення політичного впливу держави на міжнародній арені, а також розвитку вітчизняної економіки через освоєння нових ринків. Автор визначає ключові фактори, що впливають на соціополітичний розвиток регіону, розглядає окремі приклади, що ілюструють можливі траєкторії розвитку, за допомогою екстраполяції прогнозує розвиток

країн Субсахарської Африки, на основі чого повинна формуватися зовнішня політика України в означеному регіоні.

Ресурсно багатий і потенційно впливовий у військово-політичному плані регіон потребує стратегічного підходу з боку Української держави, що робить необхідним глибинне дослідження суспільно-політичних процесів (а не лише окремих економічних трендів чи офіційних декларацій). Для цього необхідно перевірити релевантність різних моделей суспільного розвитку та модернізації, зокрема авторської гіпотези незавершеності процесу націєтворення.

У роботі було виявлено передумови суспільно-політичної трансформації африканських країн, що за всіма характеристиками представляють процес модернізації. Однак особливості регіону впливають на результат трансформації. Африканський перехід від традиційного суспільства, на відміну від європейських чи латиноамериканських моделей, в основному відбувається швидше під впливом колонізації з кін. XIX ст. Процес переходу до модерного суспільства не закінчений, що особливо виявляється в проблемах націєтворення у країнах з постколоніальними кордонами.

У політичному житті суспільства розшарпуються між кількома формами політичної легітимації – передусім етнічною та релігійною (в тому числі синкретичного типу). Головною причиною відставання та нестабільності залишаються внутрішні конфлікти. Після 2000 р. вони концентруються довкола країн Сахелю та Центральної Африки (ЦАР, ДР Конго).

Спроби об'єднати населення навколо громадянської моделі нації не спрацьовують, поступаючись етнізації політики – від партій-представників окремих народів до розгортання сепаратистських повстань. Демократизація окремих держав часто лише сприяє деструктивним процесам, оскільки виводить етнізацію в публічний простір. Попри замороження низки етнічних конфліктів посилюється міжрелігійна напруженість. Спостерігається збіг «гарячої зони» континенту з прикордонням християнсько-анімістичної та мусульманської частин регіону. Характерний приклад – взаємонакладання етнічних та конфесійних суперечностей у боротьбі півночі та півдня в ЦАР. Навіть потужні країни на

зразок Нігерії не здатні самостійно зупинити поширення ісламістських груп, що контролюють широкі території. Посилює нездатність окремих урядів контролювати територію пустельний та малозаселений характер південного краю Сахари, регіону Сахелю та саван ефіопсько-сомалійського прикордоння. Розв'язання цивілізаційного конфлікту найімовірніше потребує розподілу держав за етноконфесійним складом.

Головною причиною відставання та нестабільності залишаються внутрішні війни. Характерною рисою більшості досліджених конфліктів стала гібридність у використанні неконвенційних методів силового впливу, найчастіше з боку сильніших сусідів та глобальних сил. Натомість переговори та замороження конфліктів за посередництва міжнародної спільноти лише пролонгують кризи, ослаблюючи суверенітет центральних урядів. Особливо негативна участь у місіях сил безпосередніх сусідів, що зацікавлені у послабленні цих держав. Це демонструє континуум небезпек і для України у разі впровадження міжнародної місії відповідного типу.

З 2000 р. континент перетворився на арену протистояння між Китаєм (що далі потребує дешевої сировини) та США і країнами ЄС (насамперед Францією, що зберігає фактичний контроль на заході континенту). Зовнішня політика місцевих держав, інтеграційні проекти маневрують між різними зовнішніми впливами. Стає помітним також дрібний вплив слабших гравців – Бразилії, Японії, Туреччини (в рамках відродження османського проекту), РФ. Натомість африканські держави намагаються посилити політичну безпеку та економічні показники через ряд інтеграційних проектів.

Регіон Субсахарської Африки – один з ключових для реалізації інтересів України. Головні фактори зростання рівня співпраці – економічна переорієнтація ринків (на середньостроковий період ринки Росії та її союзників будуть обмежені для вітчизняної продукції), дипломатична роль африканських держав в охороні національних інтересів Києва, посилення військово-політичного впливу України у світі (насамперед у форматі співпраці з країнами НАТО, особливо США). Формування позитивного реноме України, посилення м'якого впливу на місцеві

еліти неможливе без адекватного прогнозу ризиків для стабільності та можливостей політичної фрагментації. Останніми роками африканські країни займають більш вагому позицію в зовнішній торгівлі України (особливо у сфері агроекспорту). Історичний досвід співпраці, участь в кількох міжнародних миротворчих місіях можуть допомогти укріпити позиції Києва. Важливу роль відіграє українська діаспора – висококваліфіковані працівники, яких поважають в Африці. Однак державі слід інтенсифікувати дипломатичну діяльність (збільшення кількості чинних посольств та інших представництв) та приділяти більшу увагу координації місцевих українців. Особливу увагу слід зосередити на ключових країнах – Нігерії, Єгипті, ПАР, відродити майже з нуля співпрацю з Ефіопією.

Україна після 2014 р. стрімко переорієнтовує власні ринки, нарощуючи співпрацю з країнами Африки. Однак конкуренція з боку інших гравців вимагає чіткіших планів і прискорених рішень, щоб розширити сферу впливу. Національні інтереси концентруються довкола двосторонньої торгівлі, військово-політичної діяльності (присутність миротворців, зокрема на сході ДР Конго, проукраїнські голосування на асамблеях міжнародних організацій, насамперед ООН). Україна починає заглиблюватись в африканську політику, набула статусу спостерігача при ECOWAS та Африканському Союзі. Надалі слід вирішувати конкретні завдання, зокрема ухвалювати двосторонні угоди, закріплювати дружні зв'язки з місцевими елітами – як панівними, так і потенційними (насамперед через студентів, що навчаються в Україні). Підвищення реноме України сприятиме і короткостроковим завданням (збільшенню політичної підтримки міжнародного співтовариства), і закладатиме базу довгострокової присутності, реалізації економічних інтересів та посилення геополітичного впливу.

Основні проблеми, які в середньостроковій перспективі необхідно розв'язати для прискорення реалізації національних інтересів:

- 1) інтенсифікація дипломатичної діяльності, розгортання дипломатичного корпусу для ефективної присутності в кожній країні, збільшення чинних посольств та інших представництв;

2) пришвидшення процесу імплементації міждержавних угод економічного та політичного характеру;

3) створення цілісної програми підтримки африканських студентів в Україні, ознайомлення їх з вітчизняною культурою та дружньою політикою України щодо країн Африки;

4) посилення співпраці у сфері оборони, зокрема в експорті озброєнь;

5) приділення більшої уваги питанню координації місцевих українців;

6) особлива зосередженість на ключових країнах – Нігерії, Єгипті, ПАР, відродити майже з нуля співпрацю з Ефіопією.

7) використання присутності миротворчих контингентів як чинника сприяння налагодженню контактів з місцевими елітами для зміцнення двосторонніх відносин та освоєння перспективних ринків.

Ключові слова: національні інтереси, зовнішня політика, модернізація, ідентичність, легітимність, неоколоніалізм, геополітика, ринки збуту.

SUMMARY

Oliinyk Y. I. Preservation of Ukraine's national interests in Sub-Saharan Africa in the context of regional development. – Qualifying scientific work on rights for a manuscript.

Thesis for the scientific degree of «Doctor of Philosophy» (Political Science) in specialty 23.00.01 – «Political Problems of International Systems and Global Development» (052 – Political Science). – National Institute for Strategic Studies; Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine, 2020.

Nowadays, Sub-Saharan Africa (including countries in South and Tropical Africa) is a place for the most archaic social relationships, and the society there is undergoing the initial stages of the transformation and formation of modern Nations. Trends indicate a significant likelihood of radical reformatting of geographic and political configuration of the region. The countries of the region change their foreign policies following the presence of external actors in Africa. The continent faces rising demand on its large natural resources as well as the penetration of powerful

forces: Western multinational corporations, the People's Republic of China (PRC), Japan, etc. On the other hand, developed nations become dependent on the African resource supplies which impact their internal stability.

To preserve and extend the attainability of our national interests, we need to create adequate forecasting of the political processes of the region and provide recommendations for Ukraine's foreign policy formation.

The study defines the essence of Ukraine's national interests in Sub-Saharan Africa, their importance for strengthening the political influence of our state on the international arena as well as the national economic growth through the development of new markets. The author identifies key factors that impact the sociopolitical development of the region, considers individual examples illustrating the possible ways of development, predicts the future of Sub-Saharan Africa with the usage of extrapolation which has to become a basis of Ukraine's foreign policy in the region.

Being full of resources and potentially influential in military and political terms, the region needs a strategic approach of the Ukrainian State which generates the necessity for deeper study of the sociopolitical processes (not just individual economic trends or official declarations). To achieve this, we should confirm the relevance of the different models of societal development and modernization, including the author's hypothesis of the incompleteness of the national building process.

We have discovered the grounds for the sociopolitical transformation of African countries that sufficiently represent the process of modernization. However, the features of the region greatly impact this process. African countries' transition from a traditional society, unlike European or Latin American models, mostly occurs at an accelerated pace under the influence of colonization from the end of the XIX century. The transition to a modern society is not finished which is shown by the issues of nation-building in the countries with postcolonial borders. The political life of the African society is divided among several forms of political legitimation, primarily ethnic and religious (including syncretism). Internal conflicts are still the main reason for the struggle and instability. After 2000, they are concentrated around the countries of Sahel and Central Africa (CAR, DR Congo).

Attempts to unite the people around a civil nation model are not efficient. They allow the politics to be ethnically colored: from parties-representatives of particular nations to separatist uprisings. When moving to democracy, nations often show vulnerability to destructive processes because of the ethnic accents in the public space. Even though some ethnic conflicts are frozen, interreligious tensions are intensifying. The continent's «hot zone» coincides with a borderline of the Christian and animistic and the Muslim parts of the region. Overlapping of ethnic and confessional conflicts in CAR's north and south's confrontation is a bright example. Even powerful countries such as Nigeria are not able to stop Islamists groups from spreading and controlling vast territories. Desert and the sparsely populated edge of south Sahara, Sahel region, and Ethiopian-Somali border weakens the governments' ability to control the territory. To solve the civilizational conflict, the states most likely have to be reshaped by their ethnic-confessional composition.

The majority of studied conflicts share a trait of hybridity in the usage of non-conventional methods of forceful influence, primarily from the side of more powerful neighbors and global forces. However, negotiations and conflicts freeze with the international community mediation only extend the crises and weaken the governments' sovereignty. The closest neighbors' participation is particularly disappointing because they are interested in those countries' incapacitation. It shows a continuum of risks for Ukraine in case of organizing such type of an international mission.

Since 2000, the continent has turned into an arena of confrontation between China (that needs cheap raw materials), the United States and EU countries (primarily France which holds actual control over the African West). The local states' foreign policy and integration projects are maneuvering among the various external influences. Weaker players are strengthening their impact as well: Brazil, Japan, Turkey (as a part of the so-called Osman project). African states try to increase their political security and economic performance due to participation in several integration projects.

Sub-saharan Africa is key to achieving Ukraine's interests. Economic reorientation of the markets (in the mid-term, markets of Russia and its allies will be limited to domestic production), the diplomatic role of African states in the protection of

Kyiv's national interests, tightening Ukraine's military and political influence in the world (primarily in the form of collaboration with the NATO countries, especially the United States) are the main factors for the cooperation development. Ukraine cannot form its reputation and increase its mild impact on local elites without an adequate prediction of stability and political fragmentation risk. In recent years, African countries occupy an increasingly significant position in foreign trade (especially by exporting agriculture). Historical experience and participation in several international peacekeeping missions can help to strengthen Kyiv's position. Ukrainian diaspora plays an important role as well; it is represented by qualified workers, highly respected in Africa. However, our state should intensify diplomatic activity (by increasing the number of existing embassies and other missions) and give greater attention to the coordination of local Ukrainians. Special attention needs to be focused on key countries: Nigeria, Egypt, South Africa, reviving the cooperation with Ethiopia.

After 2014, Ukraine is rapidly refocusing its international trade and increasing cooperation with African countries. However, competition from other players requires better planning and quicker solutions to expand the spheres of influence. National interests are concentrated around the bilateral trade, military-political activities (presence of peacekeepers, particularly in the Eastern DR Congo, pro-Ukrainian voting at the international organizations' meetings, particularly the United Nations). Ukraine starts to deepen into African politics. It has acquired the status of observer at ECOWAS and the African Union. In the future, Kyiv should aim for specific objectives, in particular reaching bilateral agreements and the consolidation of friendly relations with local elites, both ruling and potential (primarily through the students who study in Ukraine). Ukraine's reputation enhancement will help to achieve short-term goals (increasing the political support of the international community) and build the base for long-term presence, attaining the economic interests and increasing the geopolitical influence.

The main problems that Ukraine should solve in the mid-term to accelerate the achieving of national interests are the following:

1) diplomatic effort intensification, deployment of the diplomatic corps for the effective presence in each country, increasing the number of existing embassies and other offices;

2) speeding the implementation of the intergovernmental agreements on economic and political cooperation;

3) creating a comprehensive support program for African students in Ukraine, getting them familiar with the national culture and friendly policy of Ukraine concerning Africa;

4) strengthening cooperation on defense, particularly in the arms export;

5) rising attention to the issue of the local Ukrainians coordination;

6) focusing on the key countries: Nigeria, Egypt, South Africa, reviving cooperation with Ethiopia;

7) using the presence of peacekeeping forces as a factor contributing to establishing contacts with local elites to strengthen bilateral relations and the development of prospective markets.

Keywords: national interests, foreign policy, modernization, identity, legitimacy, neocolonialism, geopolitics, markets.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні наукові положення, практичні висновки дисертаційного дослідження викладені автором у наступних 7 одноосібних статтях (з них 1 закордонна) та 5 доповідях.

Статті у фахових виданнях України

1. Олійник Ю. І. Нестабільність у Демократичній Республіці Конго та роль етнічного фактору // Вісник Львівського Університету (серія Міжнародні відносини). Львів, 2015. № 36 (частина 3). С. 85–91.

2. Олійник Ю. І. Фактори політичної легітимації та групової ідентичності в Тропічній Африці – моделі етнічної нації, політичної нації і традиційного світогляду // Гілея. Київ, 2016. № 1 (104). С. 234–237.

3. Олійник Ю. І. Національні інтереси України в Африці – чинники присутності та перспективи розвитку // Стратегічні пріоритети. Київ, 2016. № 1 (38). С. 22–30.

4. Олійник Ю. І. Політична самоідентифікація середнього класу тропічної Африки на матеріалі опитування африканських студентів в Україні // Вісник Харківського Університету Імені В. Н. Каразіна (серія Питання політології). Харків, 2016. № 29. С. 158–166.

5. Олійник Ю. І. Українська діаспора в країнах Африки // Науковий часопис «Українознавство». Київ, 2016. № 2 (59). С. 219–224.

6. Олійник Ю. І. Гібридні війни та досвід врегулювання конфліктів на прикладі Демократичної Республіки Конго // Історико-політичні проблеми сучасного світу. Чернівці, 2019. Т. 39. С. 79–82.

Статті в іноземних фахових виданнях та іноземних фахових виданнях, що занесені до наукометричних баз

7. Олійник Ю. І. Специфіка модернізації в Африці // Міжнародний збірник наукових праць «Європейське співробітництво». Варшава, 2016. № 3 (10). С. 116–123.

Тези

8. Олійник Ю. І. Громадянська війна у Центральноафриканській

Республіці – роль зовнішніх акторів // «Шевченківська весна». Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (2 квітня 2015 р.). Київ, 2015. Ч. I. С. 32–34.

9. Олійник Ю. І. Українська присутність у Африці – економічний та військово-політичний аспекти // V Міжнародна інтернет-конференція молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання– 2015». Глухів, 2015.

10. Олійник Ю. І. Українська дипломатія в Африці: проблеми та перспективи // Актуальні проблеми зовнішньої політики України. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. Чернівці, 2015.

11. Олійник Ю. І. Співпраця України з ЄС і НАТО в миротворчій діяльності у Африці // Інтеграція України до Європейського Союзу. Проблеми та перспективи здійснення реформ очима молодих науковців (8–9 квітня 2016 року). Ірпінь, 2016. С. 124–126.

12. Олійник Ю. І. Використання релігійного фактору в політичній боротьбі у країнах Тропічної Африки // Ідентичності та політичні інститути. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 квітня 2017 р.). Ніжин, 2017. С. 62–64.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА.....	25
1.1. Ступінь вивченості проблеми.....	25
1.2. Характеристика джерельної бази роботи.....	33
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	37
Висновки до 1 розділу.....	49
РОЗДІЛ 2. НАЯВНІ ТА ПОТЕНЦІЙНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ В АФРИЦІ.....	50
2.1. Економічне співробітництво: потенціал та його реалізація.....	50
2.2. Військово-політична співпраця.....	68
2.3. Гуманітарні аспекти співробітництва.....	74
2.4. Вплив Російської Федерації як загроза українським інтересам.....	82
Висновки до 2 розділу.....	91
РОЗДІЛ 3. КОНКУРЕНЦІЯ З БОКУ ЦЕНТРІВ ГЛОБАЛЬНОГО ВПЛИВУ В СУБСАХАРСЬКІЙ АФРИЦІ.....	93
3.1. Інтеграційні процеси в регіоні.....	93
3.2. Вплив країн Заходу.....	100
3.3. Зростання впливу азійських країн.....	113
Висновки до 3 розділу.....	125
РОЗДІЛ 4. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДИНАМІКА КРАЇН РЕГІОНУ СУБСАХАРСЬКОЇ АФРИКИ.....	127
4.1. Моделі суспільно-політичних процесів та специфіка модернізації Субсахарської Африки	127
4.2. Проблеми ідентичності та внутрішня нестабільність	140
4.3. Гібридні війни та досвід врегулювання конфліктів.....	162
4.4 Досвід миротворчих місій в Африці.....	171
Висновки до 4 розділу.....	177
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	186

ДОДАТКИ.....	222
Додаток А. Список опублікованих робіт за темою дисертації.....	222
Додаток Б. Анкета-опитувальник (Research of identity among students-foreigners).....	224
Додаток В. Національна автономія чи нічого – Маніфест Коаліції Йоруба на Національній Конференції.....	233
Додаток Г. Карти регіону.....	235

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВП – валовий внутрішній продукт

ДР Конго – Демократична Республіка Конго

ЄС – Європейський Союз

КНР – Китайська Народна Республіка

МВФ – Міжнародний валютний фонд

МЗС – Міністерство закордонних справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОПЕК – Організація країн-експортерів нафти (The Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC)

ПАР – Південноафриканська Республіка

СОТ – Світова організація торгівлі

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ЦАР – Центральнаафриканська Республіка

ЦРУ – Центральне розвідувальне управління США

AU – Африканський Союз

COMESA – Спільний ринок Південної та Східної Африки

EAC – Східноафриканське товариство

ECCAS – Економічна спільнота центральноафриканських держав

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні головний національний інтерес України – це виживання, збереження державності та суверенітету у військово-політичному конфлікті з Російською Федерацією. Відповідно Київ потребує напрацювання чітких сценаріїв поведінки у кризових умовах. Для розширення горизонту планування необхідно врахувати досвід країн, що переживали суспільно-політичну кризу. Окрім того, Україна потребує посилення економічної та політичної присутності в різних регіонах світу, виходу за межі дихотомії Захід – Росія. Одним із таких регіонів, корисних як для набуття досвіду, так і для посилення геополітичного впливу і загальної сили держави на світовій арені, є Африка.

У регіоні Субсахарської Африки (включає країни Південної та Тропічної Африки, розташовані на південь від Сахари, охоплюючи весь континент, окрім країн Магрибу та Єгипту) зберігаються архаїчні соціальні відносини, і суспільство лише проходить перші стадії трансформації та формування модерних націй. Тенденції свідчать про значну ймовірність радикального переформатування територіально-політичної конфігурації регіону. Відповідно змінюється зовнішня політика держав регіону та рівень присутності зовнішніх акторів. В Африці зосереджено багато природних ресурсів, світовий попит яких постійно зростає разом із проникненням на цей ринок потужних сил – західних транснаціональних корпорацій, Китайської Народної Республіки (далі – КНР), Японії. Водночас зростає залежність економік розвинутих країн від регулярних поставок африканських ресурсів, що корелюється з внутрішньою стабільністю.

Тож модернізація на етнонаціональному полі в регіоні все більше впливає на міжнародну політику та економіку. Хоча ресурси, які Україна може задіяти в регіоні, залишаються незначними, проте останніми роками істотна доля українського експорту переорієнтовується з пострадянських ринків на торгівлю з азійськими та африканськими партнерами, особливо щодо продукції військово-промислового комплексу. Адекватне уявлення про регіональні тенденції підвищить шанси України для реалізації великого потенціалу співпраці в

перспективних сферах та конкуренції з іншими державами, позитивно позначиться на впливовості Києва у світлі посилення глобального значення регіону Субсахарської Африки.

Одним із заходів збереження і розширення зони втілення національних інтересів – життєво важливих інтересів суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України та добробут громадян – буде створення адекватного прогнозу політичних процесів у регіоні та формування на його основі цілісних рекомендацій щодо зовнішньої політики України.

Теоретичним питанням, пов'язаним із проблемою національних інтересів, присвятили свої роботи українські дослідники В. Горбулін, О. Литвиненко, В. Богданович, М. Єжеєв, Г. Ситник та інші. Серед західних дослідників відзначимо Дж. Кеннана, Дж. Розенау, К. Волтца, Р. Арона. Проблемам Африки присвячені аналітичні розробки західних дослідників А. Губерта, Г. Хіонга, В. Ніке, О. Шелла, Т. Скайпека, А. Перрі. На пострадянському просторі варто згадати роботи Л. Прокопенка, Т. Дейча, І. Абрамової, В. Мірзаханова, Д. Дегтерева, А. Габуєва. Серед африканських авторів слід виділити К. Олайоде, Б. Еямба, А. Мбембе, В. Мудімбе, Д. Масоло, К. Віреду, П. Хонтонджі. Серед вітчизняних дослідників Африки варто згадати Р. Гарбара, В. Шелюто, К. Юрченко, З. Соколову, В. Гуру, О. Добровольського, О. Якубенко, Г. Музику, П. Ігнат'єва, С. Гасима, М. Рубцову, О. Біклу, В. Кравченка.

На жаль, протягом радянського періоду проблеми регіону досліджували переважно історики і культурологи, а в сучасній перспективі – правознавці та соціологи, економісти. Це викликано значною мірою прикладним характером вивчення регіону в рамках африканської політики СРСР (що включала як допомогу в розбудові економіки та модернізації, так і військово-дипломатичну присутність). Наукові доробки мали забезпечити фахівців, які відвідували регіон, достатнім рівнем знань про проблеми молодих держав, а в політико-суспільному аспекті зосереджувались навколо соціалістичних експериментів та відносин з країнами радянського табору.

У пострадянський період все більшого поширення набувають дослідження сучасних політичних процесів, що відбуваються в багатьох країнах життя регіону, та виявлення інтересів молоді української держави. Науковці акцентують увагу на прагматичних вигодах від розвитку торговельно-економічних відносин з країнами регіону, вказують на значні проблеми з просуванням вітчизняних інтересів, на несформованість державної політики та як наслідок – програш у конкуренції з іншими країнами (як азійськими, так і європейськими).

Потребує розвитку комплексний погляд на проблеми розвитку Субсахарської Африки, глибокий аналіз можливих варіантів майбутнього і можливих вигод України від окремих варіантів економічної та військово-політичної присутності, врахування досвіду вирішення внутрішньополітичних криз та реакції на зовнішні загрози.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційна робота виконана у відділі проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень і пов'язана з науково-дослідною діяльністю з вивчення ролі нових центрів зростання в рамках наукової програми «Зовнішня політика як інструмент забезпечення національної безпеки України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища» № 116 U001473.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільно-політичні процеси в регіоні Субсахарської Африки.

Предметом дослідження є реалізація національних інтересів України в контексті суспільно-політичних процесів Субсахарської Африки.

Мета роботи – формулювання національних інтересів України у світлі суспільно-політичних процесів Субсахарської Африки.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

– проаналізувати фактор економічної присутності України в регіоні та розробити рекомендації щодо можливих шляхів розвитку;

- дослідити роль військово-політичної співпраці України з державами Субсахарської Африки та оцінити потребу і можливості її посилення;
- проаналізувати значення гуманітарних зв'язків України з регіоном та оцінити варіанти їхнього використання;
- оцінити політику Російської Федерації (далі – РФ) в регіоні;
- проаналізувати політику Сполучених Штатів Америки (далі – США) в регіоні та європейських країн – колишніх метрополій;
- дослідити значення азійських країн – нових центрів впливу для регіону, зокрема Китаю;
- проаналізувати суспільно-політичні процеси в Субсахарській Африці;
- оцінити фактор регіональної інтеграції;
- вивчити досвід врегулювання військово-політичних конфліктів, зокрема типу «гібридних воєн».

Географічні межі дослідження включають Субсахарську Африку – країни, що знаходяться на південь від Сахари (тобто всі держави континенту, за винятком Алжиру, Марокко, Лівії, Тунісу та Єгипту). Ці країни пов'язані спільним колоніальним минулим, а також подібністю рівня розвитку і суспільно-політичних проблем (насамперед штучністю кордонів, несформованістю національних держав). Ця класифікація використовується багатьма дослідниками, зокрема в публікаціях Національного інституту стратегічних досліджень.

Методологічна база сконцентована на перевірці авторської гіпотези для пояснення тенденцій суспільно-політичного розвитку регіону, що визначають значною мірою тренди геополітичного позиціонування у світовій політиці. Якщо буде достатньо доказів, у процесі дослідження можливе формування нових трендів, що дасть змогу більш адекватно пояснити дійсність. Способи перевірки гіпотези складаються з двох блоків – теоретичного опрацювання і вивчення реальності, що проявляється в тривалих суспільно-політичних тенденціях. У першому блоці важливу роль відіграє залучення різноманітних теорій, що прагнуть пояснити проблеми розвитку африканських суспільств, зокрема

інституціональної транзитології, трайбалізму, цивілізаційного протистояння тощо. Автор виділяє основні аксіоми різних теорій, що часто мають ідеологічне забарвлення (і легко інкорпуються в легітимаційні структури політики). Особливої уваги вимагають модернізаційні теорії, що операціоналізують стадії переходу від традиційного устрою до індустріальної цивілізації, який супроводжується зламом світоглядних орієнтирів. Перевіряється відповідність рівня послідовності стадій у європейському та позаєвропейському культурному полі – як і рівень впливу вестернізованих ідеологій.

У наступному блоці – збір та аналіз даних на предмет підтвердження чи заперечення якоїсь з теорій, виявлення. Після цього можна скласти прогноз – шляхом методів аналогії, сценарію. Для верифікації даних порівнюється прогнозований розвиток з минулим суспільств, що раніше розпочали процес модернізації.

Методи роботи можна розділити на декілька груп.

Функція *першої* – пошук емпіричного матеріалу, його первинна систематизація. Тут застосовуємо описовий та історичний методи, систематизацію думок експертів та дослідників. Всебічний збір інформації дає можливість узагальнити доступний авторові матеріал та вивчити наукові роботи, присвячені проблемі дослідження.

Друга група пов'язана передовсім з порівнянням різних ситуацій та ролі відмінних факторів. Застосовується метод аналізу й синтезу, зведення масиву даних до порівняно гомогенної картини, індукції та дедукції, порівняння, моделювання, логічний метод та узагальнення. Такий комплекс методів допомагає узагальнити емпіричні дані.

Третя група – прогноз та перевірка дієвості різних теорій. Активно використовується моделювання, методи раціонального розгляду альтернатив, побудови сценарію. Розглядаються альтернативні моделі утворення модерних націй на фактичному матеріалі.

Особистий внесок полягає у формулюванні наукової проблеми та вирішенні деяких аспектів, що дає змогу чітко сформулювати національні

інтереси України в регіоні Субсахарської Африки, а також прогнозувати найперспективніші варіанти розвитку вітчизняної зовнішньої політики і головні виклики, обумовлені конкуренцією з боку інших європейських та азійських центрів впливу. Африканський вектор дозволяє вийти за межі дихотомії «схід-захід», диверсифікувати райони реалізації національних інтересів України.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в наступному:

- порівняно процес модернізації з іншими регіонами, виокремлено особливості країн Африки, що продовжують впливати на суспільно-політичні процеси в регіоні;
- підтверджено слабкість та потенційну крихкість африканських держав, які не можуть стабілізувати суспільство на базі спільної ідентичності, що свідчить про слабку ефективність моделі «політичної нації», розроблений прогноз таких можливих варіантів розвитку регіону, як поглиблення нестабільності та дефрагментації більшості держав;
- виокремлена роль регіону в боротьбі за глобальне панування світових центрів впливу та вплив нових індустріальних держав, що посилюють свою присутність на континенті, використовуючи як економічні зв'язки, так і культурно-історичну близькість з окремими країнами;
- розроблені варіанти найбільш ефективної політики України щодо цього регіону з огляду на регіональні процеси та активність світових центрів впливу;
- у світлі національних інтересів розглянуті перспективи гуманітарних зв'язків, насамперед роль африканських діаспор в Україні та українських громад в країнах Африки в налагодженні співпраці;
- висвітлено досвід військово-політичного врегулювання конфліктів, зокрема участі миротворчих контингентів, що може стати цінним для України в контексті вирішення ситуації на сході держави та передбачення потенційних загроз для суверенітету.

Набули подальшого розвитку:

- дослідження специфіки внутрішніх конфліктів у регіоні, зокрема ДР Конго, Нігерії та державах Сахелю;

- значення фактора радикалізації суспільства у формі зростання міжконфесійних суперечностей;
- основні загрози стабільності в регіоні у середньостроковій перспективі, що призводять до продовження циклів громадянських воєн;
- рекомендації потенційних шляхів реалізації національних інтересів України в регіоні, що мають базуватися на поєднанні політико-дипломатичної діяльності на державному та регіональному рівнях, з підтримкою вітчизняних бізнес-агентів, що виходять на африканські ринки.

Практичне значення дослідження полягає у всебічному розкритті специфіки національних інтересів України в регіоні Субсахарської Африки в коротко- та середньостроковій перспективі. У ході дослідження були висвітлені особливості суспільно-політичних процесів регіону, зокрема специфіка модернізації, продовження формування сучасних націй на етнічній основі, важливість ролі конфесійної ідентичності. На основі цих висновків прогнозовано тенденції розвитку, на які слід зважати під час проведення державної політики, що повинна мати довгостроковий характер. Також виокремлено досвід виходу з військово-політичних криз, що буде цінним під час розв'язання проблем, що стоять перед Україною.

Теоретична частина, зібрані дані та висновки можуть бути використані в подальшій науковій та практичній розробці інтересів України, конкретизації останніх у кожній країні регіону. Результати та рекомендації нашого дослідження можуть бути застосовані МЗС України та іншими державними інститутами для подальшого посилення політичних та економічних позицій в регіоні, що забезпечуватимуть як посилення впливу на міжнародній арені, так і розширення торговельно-економічних можливостей вітчизняного виробництва. Окрім того, результати дослідження можуть посилити навчальний процес у вищій школі у вивченні питань, пов'язаних з регіоном Субсахарської Африки. Зокрема, йдеться про врахування діяльності конкурентів України, а саме РФ, статистику співпраці та виділення ключових партнерів у регіоні, а також оцінку можливостей

використання африканських діаспор в Україні як інструменту впливу на держави регіону (насамперед через студентів).

Апробація результатів дисертації. Результати та основні висновки дослідження обговорювались на засіданнях відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень (м. Київ) у квітні та грудні 2016 р., у травні 2017 р.

Головні ідеї та ключові здобутки дисертаційного дослідження були представлені на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна» (Київський інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2 квітня 2015 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (Київський інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 22 жовтня 2015 р., м. Київ); ІХ Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 20 листопада 2015 р., м. Чернівці); V Міжнародній інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання–2015» (Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 25–27 листопада 2015 р., м. Глухів); I Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Інтеграція України до Європейського Союзу. Проблеми та перспективи здійснення реформ очима молодих науковців» (Університет державної фіскальної служби України, 8–9 квітня 2016 р., м. Ірпінь); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Ідентичності та політичні інститути» (Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, Київський міжнародний університет, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, 27 квітня 2016 р., м. Ніжин).

Публікації. За матеріалами дисертації було підготовлено та опубліковано 7 статей у фахових наукових виданнях, 1 з яких – у закордонному журналі. За результатами конференцій опубліковано 5 тез доповідей.

Структура дисертації зумовлена предметом дослідження та поставленими завданнями. Дисертаційна робота включає вступ, 4 розділи, 14 підрозділів, загальні висновки, список джерел та літератури (333 позиції), а також 4 додатки. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 237 сторінок, основний текст становить 170 сторінок.

РОЗДІЛ 1. Джерельна та теоретико-методологічна база дослідження

1.1. Ступінь вивченості проблеми

Африканістика – наука, що вивчає проблеми Африки, розвивається вже кілька століть. З середини ХХ ст. особливої актуальності набули дослідження в галузі соціології та політології, що намагались виявити закономірності розвитку постколоніальних держав. Напрацювання попередників ми насамперед класифікуємо за географічним принципом – дослідження західних, радянських, африканських і українських вчених.

Починаючи з 1960-х років, українські школи сходознавства та африканістики розвивались під впливом наукової думки СРСР, зокрема московських шкіл – останні концентрувались навколо Інституту Африки Російської академії наук (ІА РАН) (заснований у 1959 р.) – одного з найбільших в Європі центрів африканістики. З доробку науковців ІА РАН слід особливо відзначити праці фактичних засновників радянської африканістики Д. Ольдерогге та І. Потехіна [1]. Серед інших варто згадати публікації О. Васильєва, Н. Висоцької, В. Павлової, Ю. Потьомкіна, Я. Етінгера, А. Шведова, Р. Ланди та інших, а також дослідження Р. Тузмухамедова у сфері права [2]. Слід відзначити роботи В. Віганда [3], Ю. Корабльова [4], з українських дослідників – В. Гури [5].

На жаль, протягом радянського періоду проблеми регіону досліджувались переважно істориками і культурологами, а в сучасній перспективі – правознавцями та соціологами, економістами. Це викликано значною мірою прикладним характером вивчення регіону в рамках африканської політики СРСР (що включала як допомогу в розбудові економіки та модернізації, так і військово-дипломатичну присутність). Наукові доробки мали забезпечити фахівців, які відвідували регіон, достатнім рівнем знань про проблеми молодих держав, а в політико-суспільному аспекті зосереджувались навколо соціалістичних експериментів та взаємовідносин з країнами радянського табору.

У пострадянський період все більшого поширення набувають дослідження сучасних політичних процесів, що відбуваються в багатьох країнах життя регіону, та виявлення інтересів молоді української держави. Серед сучасних наукових праць слід особливо відзначити доробки О. Добровольського [6], О. Якубенко [7], Б. Черкаса [8], Г. Музики, П. Ігнат'єва [9], економістів С. Гасіма, М. Рубцової [10], О. Бікли [11], О. Мішина [12] та інших. Науковці акцентують увагу на прагматичних вигодах від розвитку торговельно-економічних відносин з країнами регіону, вказують на значні проблеми з просуванням вітчизняних інтересів, несформованість державної політики та як наслідок – програш у конкуренції з іншими країнами (як азійськими, так і європейськими).

Вагому частку дисертацій, захищених в Україні, складають роботи вихідців з регіону Центральної та Південної Африки. До прикладу, в роботі Е. Отару, захищеній у Київському університеті імені Тараса Шевченка в 1999 р., досліджуються міждержавні конфлікти в Африці на південь від Сахари. У дисертації прослідковані результати колоніального розподілу і виявлено приховані причини виникнення як внутрішніх, так і міжнародних конфліктів, порівнюються вплив біполярної системи часів «холодної війни» та подальші тенденції, аналізуються результати діяльності Організації Африканської Єдності та ООН у справі врегулювання міждержавних конфліктів, порівняння позитивних та негативних наслідків миротворчої діяльності.

Робота Д. Мамуду, опублікована в 2001 р., присвячена правовій організації зовнішньополітичної діяльності Екваторіальної Гвінеї, структурі її конституційних і спеціальних органів у сфері зовнішніх відносин з іншими державами, у тому числі з Україною, та міжнародними організаціями [13]. Серед останніх праць варто згадати кандидатську дисертацію економіста з Нігерії Інносент Озоємена Езума [14]. В ній проаналізовано характер відносин між Національною нафтовою компанією Нігерії та іноземними нафтовими компаніями, розглядається вплив статусу країни як важливого експортера енергоресурсів на зовнішню та внутрішню політику.

Роботи уродженців України здебільшого концентруються навколо історичних питань колоніального розподілу континенту кін. ХІХ ст., що малоактуальні для нашого дослідження [15]. Однак варто відзначити дослідження В. Шелюто [16], що аналізує становлення та розвиток національно-визвольного руху в колоніях, міжнародні угоди Іспанії з країнами регіону, а також А. Поспелова [17]. Останній комплексно розкриває проблеми воєнних конфліктів та воєнізації країн «третього світу» у 1975–1991 рр., виявляє взаємозв'язки між національно-визвольними рухами, мілітаризацією та тенденціями суспільно-політичного й економічного розвитку.

Особливо варто відзначити дослідження К. Юрченко [18], яка вивчає проблеми африканської інтеграції на континентальному та регіональному рівнях, виявляє закономірності впливу глобальних та регіональних процесів, тенденцій внутрішньої політики на успішність інтеграційних проєктів. Значну увагу приділено потенційним можливостям загальноконтинентальних (Африканський Союз – AU) та регіональних (Економічне Співтовариство країн Західної Африки – ECOWAS, Співтовариство розвитку півдня Африки – SADC, Східноафриканське товариство – EAC та ін.) організацій. Автор, зокрема, аналізує історію розвитку панафриканізму та проблеми, на які цей ідеологічний напрямок наштовхнувся протягом останніх десятиліть після посилення національних ідентичностей окремих народів. Однак ми не погоджуємось з висновками автора, яка вважає, що майбутнє за **афронаціоналізмом** (всеафриканською ідентичністю), а державні націоналізми штучні та безперспективні.

На нашу думку (як буде продемонстровано нижче), афронаціоналізм – лише перша стадія становлення модерних націй, які не лише обмежують певними рамками регіональну інтеграцію, але й тяжіють до розпаду нинішніх держав. Прихильникам африканської інтеграції варто більше орієнтуватись на приклад Європейського Союзу (далі – ЄС) та його моделі «Європи регіонів», ніж на застарілу концепцію афронаціоналізму.

Важливим аспектом вивчення національних інтересів України залишається рівень економічного співробітництва з державами регіону, можливості

пожвавлення торговельних відносин. Серед нещодавніх досліджень варто відзначити роботу З. Соколової [19], що концентрується на перспективах співробітництва України з регіоном Західної Африки (від Сенегалу до Нігерії та на південь від Сахари до Гвінейської затоки). Автор встановив, що в останні роки у країн регіону з'явилася можливість для реалізації численних господарських проектів з боку більш успішних країн, що сприяє створенню нового формату відносин «Північ – Південь». Однак нарощування торговельного обігу відбувається пріоритетно за рахунок високотехнологічного імпорту, в той час як об'єктивні інтереси країн Західної Африки лежать у сфері інвестицій у місцеве виробництво, розвиток технологій. На базі цих факторів, а також зацікавленості українських компаній у посиленні впливу на африканських ринках автор розробив модель ефективного співробітництва з вигодами для обох сторін.

У більш глобальному плані досліджує питання А. Вентура [20], що концентрується навколо взаємовідносин держав Африки та Карибського басейну з ЄС. У стосунках країн так званого «першого» та «третього» світу виявлено нерівноправність відносин, що тягнеться з колоніальних часів, визначено інші перепони на регіональному та глобальному рівнях. На основі проведеного аналізу автор рекомендує моделі розширення економічного співробітництва європейських та африканських держав, зокрема на прикладі Анголи. На нашу думку, вибір саме Анголи як країни-зразка не надто виправданий, оскільки вона відноситься до рідкісного типу держав, що наповнюють бюджет переважно за рахунок продажу енергоресурсів.

Варто відзначити дослідження «Етнополітична карта світу XXI століття» (автори – П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк, Р. Турчак) [21]. Незважаючи на певну заангажованість (зведення політичних процесів у світі до поповнення числа держав внаслідок самовизначення нових народів), тут узагальнена цікава інформація щодо різних етнічних груп та їхнього впливу в поліетнічних державах.

Економічні та суспільно-політичні тенденції регіону неодноразово ставали предметом розгляду іноземних дослідників – зокрема, варто згадати роботи Л.

Прокопенка [22], Т. Дейча [23], І. Абрамової [24], А. Біо-Чане, Ц. Вана [25], С. Мазова [26].

З огляду на внутрішні процеси африканських країн, що впливають на їхній потенційний розвиток, у нашій роботі велика увага звертається на процеси етнічної консолідації та творення модерних націй. Насамперед слід згадати африканських авторів, що досліджують трансформацію власних суспільств, – нігерійця К. Олайоде [27], конголезця Б. Еямбу [28], камерунця А. Мбембе [29], В. Мудімбе [30], Д. Масоло [31].

Проблеми націєтворення розглядались у загальносвітовому контексті такими дослідниками, як Дж. Армстронг [32], Г. Конн [33], Г. Сетон-Ватсон [34], А. Епштейн [35], Д. Шнаппер [36], Дж. Брої [37], К. Вердері [38], Е. Гелнер [39], Б. Андерсон [40].

Типово африканська проблема – випадки держав, що фактично не виконують своїх функцій. Проблему досліджує Стоддарт Аббі [41], розглядаючи феномен *failed state*. Тут торкаємось типово регіональної особливості. Варто дослідити, чи вона лише призупиняє модернізаційний розвиток та формування націй або чи допомагає етнічним групам відчутти необхідність єдності та в подальшому будувати державність більше на внутрішніх основах, не обмежуючись копією форми розвинутих держав.

Ситуація в Центральній Африці (зокрема навколо Демократичної Республіки Конго – далі ДР Конго) неодноразово ставала предметом огляду дослідників, що описували історичний розвиток країни після демонтажу колоніальної системи та глибинні передумови конфліктів. До числа перших слід віднести Ф. Рейдженса [42], М. Калб [43] та Дж. Нзонгола-Нталаю [44]. Серед других слід передусім згадати Дж. Кларка [45] та Б. Мвесігу [46].

Етнічні відмінності та перспектива панафриканської інтеграції залишаються в фокусі африканських дослідників. До прикладу, варто згадати відомого кенійського антрополога Е. Мбуїнгу [47] та конголезького соціолога Н. Мбонго [48]. Мбуїнга розглядає етнічний фактор як першопричину багатьох лих, які слід подолати шляхом регіональної інтеграції. Підґрунтям економічного

єднання континенту служить насамперед марксистська парадигма, що стимулює до пошуків причин поза Африкою – у недоліках світової економічної системи. Щоб належним чином впливати на глобальний порядок денний, африканські країни мають утворити політико-економічний союз, який би гарантував їхній суверенітет.

Мбонго бачить перспективу сучасних держав регіону лише у віднайденні гармонії між етнічними групами, що будуть на паритетних засадах брати участь в політичному та суспільному житті. Важливий момент на шляху розвитку континенту – перехід від мікродержав до великих етнодержавних об'єднань. Однак згадана візія закономірно включає більшу сферу впливу для народів, що складають основу політичної структури окремих держав. Неважко помітити, що описаний підхід успадкований від європейських колонізаторів, що надавали привілеї найбільш дружнім племенам, сприяли їх посиленню. Така ситуація викликала до життя опозицію інших впливових груп, які давали змогу європейцям виступати у ролі вищого арбітра.

Слід детальніше розглянути власне процес модернізації. Нас цікавитимуть автори, що широко досліджували етапи трансформації суспільства та його особливості у різних спільнотах. С. Хантінгтон вивчає реакції транзитних суспільств, наприклад, шукає причину перманентної нестабільності державної структури в Латинській Америці, успіху комуністичних революцій в ряді євразійських держав з формуванням сильного режиму [49].

Б. Мур у своїй праці «Social origin of dictatorship and democracy» проводить порівняння випадків Франції, Англії, Росії та Китаю у революційній ситуації (чи недопущенні подібної) [50]. Тут слід звернути увагу на детермінацію індустріального періоду розвитку премодерними рисами державного устрою й економіко-соціальної структури – балансом бюрократичної системи та ініціативи індивіда, впливом напівсуверенних лендлордів – власників землі і т. д. На перший погляд важко допустити спадкоємність африканських суспільств з доколоніальним устроєм, однак сімдесят–сто років не могли повністю змінити як менталітет, так і укорінені риси культури. Особливо це стосується

протодержавних утворень – як у Західній Африці (ашанті в Гані, держави йоруба і хауса на території Нігерії), басейні Конго (хоч в останньому випадку, на думку деяких експертів, держави були в занепаді внаслідок посилення работоргівлі у XVIII ст.). Згадаймо тут британський спосіб колоніалізму – коли на рівні селищ залишалась родово-племінна верхівка, часто впливова на території цілих етносів.

Цю ж тему в аспекті революцій та її наслідків розвиває Т. Скопол у дослідженні «States and Social Revolutions. A comparative analysis of France, Russia and China» [51]. Тут революції бачаться як реакції на недостатньо активну чи, навпаки, надто пришвидшену модернізаційну політику еліт. З 1979 р. маємо характерний приклад Ірану – антимодерної реакції, що загрожує поширенням на весь ісламський світ. Звісно, більшість африканських режимів не дійшли до цієї стадії – в багатьох модернізація лише починається (Мавританія, де фактично зберігається рабство майже 50 % населення). Однак реакція має значні перспективи. Передусім, звісно, в ісламській Африці, в той же час і у християнських та анімістичних областях проходить насичений духовно-релігійний процес – творяться нові синкретичні напрямки, що подекуди виступають проти пришвидшеної вестернізації (можливо, варто зарахувати в цю групу угандійську «Армію Господа»).

Модернізація різних суспільств, що супроводжується поглибленням економічної нерівності та наростанням структурних проблем, у XX ст. широко розглядається західними авторами. Можна виділити ряд шкіл, що розвивають відмінні дискурси. Вони здебільшого не суперечать один одному, а лише підкреслюють різні аспекти дійсності. Насамперед слід згадати про школу неомарксизму, найбільш окреслену в конструкціях Іммануїла Валерстайна у роботах як загалом по глобальній соціоекономічній структурі [52], так і конкретних рисах розвитку африканського регіону [53]. Його світо-системний аналіз розкриває відмінності різних рівнів розвитку завдяки виділенню світової периферії, напівпериферії та центру. Центр забезпечує прогрес та високий рівень життя завдяки експлуатації різноманітних ресурсів периферії – таких як сировинні запаси, демографічний надлишок (дешева робоча сила), які змінюються

в часі (спершу європейці просто захоплювали контроль над транзитними шляхами, в подальшому поширювали ринок збуту власних товарів з деградацією місцевого неконкурентоздатного виробництва). Форми політичного контролю змінюються – від прямого підкорення до сучасного прихованого впливу, коли корпорації та уряди метрополій грають на внутрішньосупільних суперечностях, спонсорують альтернативні еліти і т. д. Ці ж проблеми глибше розкривають такі автори, як К. Касаба і Ф. Табак [54].

Паралельно слід означити школу транзитологів. Вони діють у ліберальному дискурсі та пов'язують перспективи відсталих суспільств з демократизацією, що може вирішити багато проблем (наприклад, те ж міжетнічне напруження). Слід згадати вже класичних авторів Л. Даймонда [55], Р. Дарендорфа [56], Д. Норта [57], А. Пшеворського [58], Ф. Фукуяму [59], Х. Лінца [60], Г. Придама [61]. Однак потрібно відзначити, що в останні роки все більше дослідників сумніваються у найкращому виборі ліберальної демократії, про що свідчить, зокрема, поширення терміна «неліберальна демократія», що властива суспільствам «третього світу» – коли права меншостей пригнічуються, а автократори користуються народною підтримкою. Все зводиться до необхідності багатства для демократії (та й тут не всюди чекає успіх – проблемність у характеристиці Сінгапуру та інших далекосхідних країн). Але згадані автори розкривають причинно-наслідкові зв'язки сучасності – і це поряд з дослідженнями шляхів модернізації допомагає виокремити явища, не викликані конкретним культурно-соціальним фоном. З іншого боку, перемога демократії навіть у порівняно багатих країнах (як ПАР) не зупиняє наростання внутрішньосупільних суперечностей, що ґрунтуються на расових та етнічних розбіжностях.

Попередньо описані роботи – продукти рефлексій переважно західних авторів. Однак цікаво подивитись на найновіші спроби науково дослідити проблематику з боку представників досліджуваних суспільств. На відміну від раніше згаданих ідеологів 1960-х років, тут фіксується ширший погляд, що супроводжується опонуванням засадничим і просто модним дискурсам західного суспільствознавства, що «хворіє європоцентризмом». Необхідним і головним

мислителем тут виступає Е. Саїд [62]. Слід згадати його праці «Orientalism», «Nationalism, colonialism and literature», «Culture and imperialism» [63], «Freud and the Non-European», «Culture and Resistance: Conversations With Edward W. Said».

Поряд з тим критику західних уявлень про «третій світ» і пригноблення розвивають інші представники несвропейських народів, що реагують на проблеми національного визначення, такі як індійська дослідниця Г.Ч. Співак (критик сучасних філософів на зразок Фуко і Дельоза, що постулюють «мовчання» пригноблених) [64], Г. Балакрішна [65], П. Чаттерджі [66], африканця Г. Бгабгу (дослідник способів опору колонізованих, реакції на культуру поневолювачів) [67].

Щодо англomовних авторів, то тут варто згадати авторів 1960–80-х рр. – таких як В. Аргіле [68], А. Асіважу [69], Е. Кадурі [70], Г. Клінберг [71], Г. Ландестада [72], Р. Моргентау [73].

Таким чином, проблеми регіону та суспільно-політичних процесів, що в ньому відбуваються, вивчалися багатьма дослідниками у різних аспектах. На основі їхніх напрацювань можливо розробити нові моделі та узагальнення.

1.2. Характеристика джерельної бази роботи

Реалізація мети та завдань дисертаційного дослідження потребує залучення широкого кола джерел. Варто упорядкувати групи джерел, які залучаються: 1) документи та матеріали міжнародних організацій; 2) багатосторонні та односторонні міжнародні угоди; 3) документи органів влади окремих держав; 4) матеріали політичних партій та громадських об'єднань; 5) публічні висловлювання чиновників та політиків, зафіксовані у ЗМІ; 6) періодичні видання та інші ЗМІ; 7) дані статистичних досліджень та соціологічних опитувань.

Серед джерел *першої групи* чільне місце займають документи та матеріали керівних органів підрозділів, комісій та установ ООН. Передусім важливі аналітичні дані, а також матеріали щодо проведених та триваючих миротворчих операцій (до прикладу, рішення про проведення стабілізаційної місії в ДР Конго –

United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo). Аналогічно важливе місце займають матеріали інших міжнародних організацій, таких як Євросоюз (наприклад, рекомендації представництва Європейської комісії щодо гуманітарної допомоги), МВФ, регіональних організацій (Африканський Союз, ECOWAS, SADC), що дають можливість побачити цілісну картину проблем регіону. Переважно ці матеріали беруться з офіційних мережових сторінок цих організацій.

Також пріоритетну роль у цій групі займають документи неурядових організацій різних типів. Наростання співпраці урядів та недержавних організацій, особлива роль останніх у просуванні політики світових центрів впливу зумовлюють виняткову важливість цих матеріалів. Особливий акцент – на міжнародні недержавні організації, що займаються питанням повоєнного врегулювання, налагодженням комунікації всередині суспільства, а також вилученням різноманітного озброєння, що поширюється у великих масштабах під час локальних конфліктів (наприклад, Інститут ООН з дослідження роззброєння ООН).

До *другої групи* джерел дослідження слід віднести двосторонні та багатосторонні міжнародні угоди. В ході роботи було проаналізовано ряд документів, що регулюють як відносини африканських держав між собою (в тому числі процеси регіональної інтеграції), так і двосторонню комунікацію з віддаленими державами (насамперед світовими центрами впливу – США, Китаєм, країнами ЄС). До них варто віднести угоди України з окремими африканськими урядами, спільні декларації європейських держав, Китаю та інших регіональних лідерів з дружніми африканськими лідерами. Характерні приклади – Угода Котону, укладена в 2000 р. між ЄС та 79 країнами Африки, Карибського моря і Тихоокеанського басейну (група АКТ); німецько-ангольська угода 2015 р. про співпрацю у військово-політичній сфері; угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Нігерія про сприяння та взаємний захист інвестицій. Варто згадати і про підсумкові декларації великих міжнародних форумів, що збирають лідерів десятків держав.

Третя група джерел містить документи та матеріали органів влади деяких держав, що розкривають внутрішню і зовнішню політику окремих урядів. Чільну роль відіграють стратегії і концепції безпеки та оборони і міжнародної співпраці. Не менш важлива роль президентських указів та інших проявів реакції на поточну ситуацію. Гарний приклад – президентська доктрина Б. Обама щодо стратегії США в Субсахарській Африці, опублікована в 2012 р. Найважливішими джерелами з цієї групи для даного дослідження стали вітчизняні документи – публікації на офіційних мережесих сторінках Міністерства зовнішніх справ України та окремих посольств, насамперед у Кенії, Південноафриканській Республіці (далі ПАР), Нігерії. Слід наголосити на актуальності матеріалів прес-служби Міністерства оборони України та ДК «Укроборонпром», постанов Кабінету міністрів України та інших державних органів (важливі, зокрема, дані Міністерства аграрної політики щодо динаміки експорту зернових).

Попри певну ідеалізацію реальності, важливо звернути увагу на Конституції, окремі положення законів та інших нормативних актів, що демонструють тенденції політичного розвитку. Зокрема, часто в них формулюється довгострокова політика у внутрішніх чи зовнішніх справах (до прикладу, рішення Гани про нейтралітет – на сьогодні це єдина країна Африки з подібним статусом).

Під час дослідження використана *четверта група* джерел, до якої відносяться документи та матеріали політичних партій. Вони демонструють ідеологічні погляди та тактичні плани окремих рухів, що захищають інтереси великих груп населення (насамперед етнічних). Часто вони включають плани перебудови країни (наприклад зміни устрою, федералізації чи зворотних процесів), що дає можливість передбачити ймовірний розвиток за умов посилення цих рухів. Характерний приклад – перекладений автором Маніфест коаліції представників народу йоруба, опублікований у липні 2015 р. («Регіональна автономія чи нічого»). Також використовуються офіційні звернення до державної влади чи громадськості окремих фізичних чи юридичних осіб (до прикладу звернення президента Спілки молочних підприємств України до Міністерства

закордонних справ України, присвячене необхідності підтримки вітчизняних підприємців, що експортують товари до країн Африки).

До *п'ятої групи* джерел відносимо промови, публікації, інтерв'ю провідних державних діячів та політиків, зокрема офіційні заяви державних чиновників високого рангу. Повідомлення різного рівня можна по-різному інтерпретувати (офіційні звіти зазвичай більш стислі та толерантні, опозиційна риторика більш революційна), однак вони доносять інформацію щодо позиціонування політичних гравців в очах громадськості. Деколи це просто обіцянки, що важать багато з огляду на високе значення спікера. До прикладу, на Третньому форумі-саміті «Індія–Африка» прем'єр-міністр Індії Н. Моді пообіцяв значне збільшення інвестицій та пільгових кредитів для африканських урядів.

Багато джерел включає *шоста група*, до якої належать матеріали мас-медіа та періодичні видання, джерела мережі Internet. Вони дають можливість ознайомитися як з важливими аналітичними висновками, так і з пропагандистськими тезами окремих політичних сил, держав та міжнародних організацій. Також мас-медіа відображають як довгострокові тенденції політики окремих держав, так і реактивні заходи урядів та політичних еліт. Важливий і образ дійсності, який розвивається в експертному середовищі та транслюється на широкі маси населення. З іншого боку, через моніторинг періодичних видань можна ознайомитись з великим масивом фактів сучасності (наприклад, таких новинних агенцій, як BBC, DailyNews, Главред, УНІАН).

Сьому групу складають статистичні дослідження та матеріали соціологічних опитувань, а також довідкові дані. Особливо важливі статистичні дослідження ООН та інших міжнародних організацій, що проводять регулярний моніторинг з великим масштабом охоплення. Не менш важливі і напрацювання окремих міжнародних локальних організацій (зокрема недержавних), хоча необхідно порівнювати інформацію різних джерел для уникнення тенденційності.

Слід відзначити роль довідкових матеріалів, що стисло передають основні соціоекономічні параметри країн регіону. Особливо часто автор дослідження звертається до Книги фактів ЦРУ [74], що найбільш повно висвітлює інформацію

за кілька десятиліть. Важливі і дані інших служб розвинутих держав – наприклад, статистика Адміністрації США з енергетики та інформації (U.S. Energy Information Administration) щодо інвестицій з різних країн у африканські економіки.

Таким чином, під час нашого дослідження були використані джерела різних груп. Обсяг та різноманітність джерел дає змогу забезпечити загальний достатньо високий рівень перевірки достовірності інформації, що використовується, і зробити зріз соціополітичних процесів регіону та розвитку українських інтересів.

Автор запропонував розділити всі джерела на сім груп за їх походженням. Обсяг джерел дає нам змогу верифікувати дані та якісно проаналізувати різні аспекти розвитку регіону.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Нині у гуманітарних та суспільних науках відбувається процес парадигмальної трансформації, коли методи та підходи в рамках спеціальних досліджень використовуються на міждисциплінарному рівні, тому методологічні засади до вивчення процесів у сучасному світі є однією з найважливіших проблем.

Досягнення поставленої в нашому дослідженні мети та реалізація завдань передбачають застосування комплексу **принципів** (підходів) та методів дослідження. Методологічною основою нашого дослідження є принцип системності для комплексного неупередженого розгляду проблеми та аналізу доступних нам джерел. Цей принцип заснований на системному сприйнятті соціополітичних процесів регіону та їх наслідків для національних інтересів України.

Дотримання принципу наукової об'єктивності є необхідною умовою для всебічного аналізу джерел як емпіричного матеріалу для отримання знань про сучасний стан міжнародних та міждержавних відносин. Однак варто враховувати, що об'єктивність не є нейтральністю. Принцип об'єктивності вимагає всебічного розгляду та аналізу історичних фактів, подій, явищ та процесів. Об'єктивність

пізнання досягається через всебічне вивчення предмета: неупереджене ставлення до проблеми, що вивчається, опрацювання достатньої кількості джерел, застосування доцільних та необхідних методів і використання отриманих результатів.

Одним із важливих елементів вивчення соціально-політичних процесів є принцип історизму. Відповідно до нього будь-яке явище проходить певний шлях від виникнення, становлення до занепаду або трансформації в якісно новий об'єкт. Цей принцип допомагає зрозуміти традиційні засади політики держав, суспільних та геополітичних процесів та історичну спадщину, що впливає на сучасні процеси.

Методологія і підхід зосереджені на застосуванні теоретичного інструментарію, що розглядає соціополітичні процеси в регіоні в світлі продовження послаблення державних структур та перебудови суспільних ієрархій, на що слід звертати увагу при побудові довгострокових планів співпраці. Реальність осмислюється і за допомогою альтернативних підходів – інституціональної транзитології, трайбалізму, цивілізаційного протистояння тощо.

Методи роботи можливо розділити на декілька груп. Функція *першої* – пошук емпіричного матеріалу, його первинна систематизація. Тут застосовуємо описовий та історичний методи, систематизацію думок експертів та дослідників. Всебічний збір інформації допоміг узагальнити доступний авторові матеріал та вивчити наукові роботи, присвячені проблемі дослідження.

Під час дослідження наукових підходів, що сформувалися, характеристики джерельної бази ми використовували метод критичного аналізу, оскільки значна частина джерел (наприклад, інтерв'ю, мемуари, промови) має суб'єктивний характер.

У ході нашого дослідження був використаний міждисциплінарний підхід до історії, політології та економіки, що дало нам можливість розглянути проблему в різних площинах.

Друга група пов'язана передовсім з порівнянням різних ситуацій та ролі відмінних факторів. Застосовується метод аналізу і синтезу, зведення масиву даних до порівняно гомогенної картини, індукції та дедукції, порівняння, моделювання, логічний метод та узагальнення. Такий комплекс методів допомагає узагальнити емпіричні дані.

Третя група – прогноз та перевірка дієвості різних теорій. Активно використовується моделювання, методи раціонального розгляду альтернатив, побудови сценарію. Розглядаються альтернативні моделі утворення модерних націй на фактичному матеріалі.

Методологічна база влючатиме перевірку гіпотези. В процесі дослідження можливе формування нових – якщо буде недостатньо – доказів, що надасть більш адекватного пояснення дійсності. Способи перевірки гіпотези складаються з двох частин – теоретичного опрацювання і вивчення реальності, що проявляє себе в середньотривалих тенденціях. У першому блоці важливу роль відіграє залучення різноманітних теорій, що прагнуть пояснити проблеми розвитку африканських суспільств. Автор виділяє основні аксіоми різних теорій, що часто мають ідеологічне забарвлення (і легко інкорпорується в легітимаційні структури політики).

Необхідно торкнутись **глобальних концепцій, що пояснюють сучасне становище регіону**, на зразок європоцентризму та моделей різних цивілізацій, неомарксистського дискурсу чи концепції транзитної демократії (відсутність якої сприяє нестабільності). Однак особливої уваги вимагають модернізаційні теорії, що операціоналізують стадії переходу від традиційного устрою до індустріальної цивілізації, який супроводжується зламом світоглядних орієнтирів. Слід проаналізувати рівень відповідності послідовності стадій у європейському та позаєвропейському культурному полі – як і рівень впливу вестернізованих ідеологій. Далі – збір та аналіз даних на предмет підтвердження чи заперечення якоїсь із теорій. Можливо, вони відображають певні конкретні сторони реального процесу, викликаного прихованими причинами. Після цього можливо скласти прогноз – шляхом методів аналогії, сценарію. Для верифікації даних можна

порівняти прогнозований розвиток з минулим суспільств, що раніше розпочали процес модернізації.

Європоцентризму властиве переконання у засадничій досконалості західної моделі розвитку, доказом чого служать як науково-технічна революція, так і суспільний устрій, базований на пріоритеті індивідуалізму та народовладдя (демократії). Інші соціуми з різних причин залишились на попередніх фазах розвитку (вказаний погляд найбільш розвинутий у марксизмі з трактуванням усіх аграрних суспільств державного рівня як рабовласницьких чи феодалських; навіть вимушено виділений азійський спосіб виробництва нібито належав до магістральних етапів, необхідних для всього людства).

Тепер настає час пришвидшення еволюцій неєвропейських цивілізацій, що має призвести до вирівнювання фаз розвитку у всіх людських колективах. Причини перемоги Заходу можуть включати різні фактори – географічний, расовий, релігійно-конфесійний тощо. Спільним знаменником залишається переконаність в існуванні єдиного для всього людства шляху прогресу. Відповідно відрефлектовані в західній етиці, філософії цінності мають універсальне значення як продукти найвищого розвитку.

Іншого погляду дотримуються прихильники концепції **конфлікту цивілізацій**. Спільний погляд на історію та сучасність її прихильників включає колообіг різних цивілізацій, які проходять схожі стадії (народження, розквіту, падіння). Однак неодноразово в цей колообіг вводиться ідея спірального прогресу. Наприклад, у найбільш відомій концепції Тойнбі змінюється декілька поколінь цивілізацій, кожне з яких набуває додаткових вагомих рис у духовному світогляді (виникнення світових церков). Єдиною перспективною на цей час цивілізацією (в якій не активізовані процеси старіння) виступає цивілізація Заходу – отже, вноситься елемент європоцентризму. З іншого боку, ряд лінійних підходів до історії підкреслює винятковість античної цивілізації та її середньовічно-сучасного продовження, яким були запуснені процеси техногенної зміни природи та суспільства. Так чи інакше, існування незахідних суспільств у спільному

хронотопі з гегемонією Заходу ставить питання конфлікту на основі різних **цінностей**. Можливість вестернізації всіх існуючих народів ставиться під сумнів.

Описані концепції практично застосовуються під час оцінки розвитку незахідних країн, вектору суспільних трансформацій. Згідно з європоцентристами в них відбувається повторення змін, пережитих Заходом у попередні століття – урбанізація, утворення національних держав, секуляризація. Відповідно політичні прогнози слід корелювати з європейським досвідом попри непоодинокі випадки реакції та гальмування суспільної еволюції.

Проте концепція конфлікту цивілізацій пояснює дуже багато винятків, що впливають з теорії європоцентризму. Йдеться про тенденції згуртування навколо транскордонних релігійних цінностей, зростання клерикалізму (особливо в ісламському світі, де останній приходить на зміну досить секулярним диктатурам). Загострюється питання обґрунтованості ідеї «експорту демократії», адже ця форма правління дуже рідко успішно розвивається поза культурним полем західнохристиянського світу.

Первісні народи досить часто сумнівались у спільній природі з далекими сусідами (до прикладу, самоназва чукчів – «справжні люди»). У давніх культур цей спадок відіграє досить активну роль, опираючись все більше на відчуття етнічної окремішності, посилене належністю до високої культури з тисячолітніми здобутками. Ще в Біблії згадується пиха землеробів перед скотарями – «чабанами бо гидуєть єгиптяни» [75]. В античну добу грецькі філософи намагались відрефлектувати відчуття особливості, шукаючи як історико-легендарних, так і натурфілософських пояснень (залежність характеру від клімату – суворість варварів, зніженість азіатів та «золота середина» Еллади). Арістотель поєднував визначення вільної людини та елліна, оскільки варвари за народженням мають рабські риси [76].

У подальшому ідеї виключних рис характеру, географічного положення сприяли сакралізації імперської інтеграції ойкумени. Римська імперія, як і її продовження – Візантія – позиціонували себе як центр всесвіту в усіх планах – від політико-релігійного до культурно-філософського. Це надавало особливого сенсу

боротьбі за політичне виживання в умовах зовнішньої агресії та стимулювало до розширення культурного поля, залучення нових народів. У середні віки новопостала цивілізація Західної Європи теж виступає у формі форпосту світлив сил у релігійному (християнство), політико-культурному (спадщина Римської імперії, світовий порядок) сенсах, що об'єднуються у репрезентації фігури Римського Понтифіка. Природним чином головним вектором внутрішньої боротьби стає контроль над Імперіумом (Священна Римська імперія) та Понтифікатом (концепт «двох мечів»).

Відшліфований стереотип релігійної унікальності з часів Ренесансу втрачає релігійне підґрунтя.

Великі географічні відкриття, доступ до ринків найвіддаленіших народів утверджують концепт європоцентризму, в основі якого – технічна перевага європейців, що підкріплюється зародженням сучасної науки в XVII ст.

Прогрес у науці, розвиток мистецтва, релігійні пошуки виводяться з Європи, або ж знаходяться вихідці, які інспірують зміни в інших суспільствах. Поширення грамотності та середньої освіти серед мас супроводжує популярність спрощених концепцій. Зокрема, більшість переваг Заходу виводяться з етнорасового складу європейських народів, впливу суворого клімату. В рамках підтримки описаного світогляду набувають поширення різного роду історичні спекуляції, не підкріплені доказами.

Перша половина XX ст. характеризується системною кризою європоцентричного погляду на світ. Світові війни та неспроможність як науки, так і гуманістичних цінностей Просвітництва запобігти катаклізмам призвели до кризи модерних ідеологій та дискредитації ідеї неминучого прогресу. Втрата орієнтирів особливо проявилась у європейській філософії, що піддає саморефлексії аксіоматичні цінності попередніх поколінь.

Розпад Радянського Союзу та створення монополярної системи міжнародних відносин відроджують сподівання на безальтернативність вестернізації незахідних суспільств. Найбільш концентровано згадані погляди відображені у роботі Ф. Фукуями [77]. В політичній аналітиці на цих аксіомах

ґрунтувались роботи транзитологів, що розглядали зміни у так званих «перехідних» суспільствах [78]. Однак реанімація диктатури в одних країнах і неліберальна демократія в інших, активний розвиток фундаменталізму ставлять під питання перспективи цих країн [79].

Концепції історичного розвитку як боротьби цивілізацій мають дуже давнє походження. Ще в стародавніх суспільствах бронзового віку зародилась ідея вічного повторення як світобудови в цілому, так і людського суспільства як елементу космосу. Згаданий світогляд був панівним серед більшості ранньодержавних утворень і суспільств періоду античності [80].

З часом зароджується синхроністичний погляд – безліч народів і племен проходять власну спіраль у різний час та різними темпами. Піонером цього в повній мірі цивілізаційного концепту вважають Ібн Халдуна – арабського мислителя XIV ст. [81]. Опираючись на реалії як сучасного йому Магрибу (з якого походив), так і багатьох інших країн, він описав універсальний механізм розвитку суспільства. Спочатку дике кочове плем'я завойовує багатих і розніжених землеробів і підкорює їх. У подальшому войовничий народ поступово осідає на землю, переймаючи звичаї підкорених.

Реанімація циклічних ідей приходить у кін. XIX ст. Розквіт декадансу, депресивні погляди на майбутнє починають домінувати попри найбільші досягнення як у технологічному плані, так і в глобальному пануванні на планеті. Ці погляди резонують з очікуванням перерозподілу світових ресурсів під час світових воєн. Особливо проявляють подібні думки Шпенглер і Данилевський, а згодом – Тойнбі [82].

Після розпаду СРСР цивілізаційну концепцію поширював Семюел Хантінгтон. Проте він не претендував на розуміння глобальних історичних процесів, а лише фіксував сучасний стан і найближчі перспективи. XXI ст., за цим прогнозом, має стати ареною боротьби півдесятка цивілізацій. Хантінгтон відходить від суто релігійної детермінанти. Зокрема, регіон Субсахарської Африки, розділений ісламом, християнством та локальними віруваннями, аналітик оцінює як зародок нової цивілізації [83].

Одним з найбільш релевантних підходів залишається марксистський інструментарій – як класичні напрямки, так і новітні теорії. В рамках класичного марксизму проблема відсталих територій розглядалась як історично детермінований різною швидкістю суспільної еволюції елемент, який поступово буде згладжуватись. Експансія капіталістичної системи залучає все нові народи до спільного ринку, супроводжуючись неминучою модернізацією. Починаючи з 1960–70-х рр., розвиваються модифікації неомарксизму. В порівняльній економіці перше повне втілення ці ідеї знайшли у творах І. Валлерстайна [84]. Тепер нерівномірний розвиток розглядається не лише як результат застою у минулому, але й як невід’ємна риса капіталістичної світо–системи. Глобальний розподіл праці дає можливість процвітати одним країнам за рахунок інших. На думку російського марксиста Ю. Семенова, це вияв паралельного розвитку первинного капіталізму ядра – «ортокапіталізму», і вторинного капіталізму периферії – «паракапіталізму», який залишається зоною експлуатації передовими країнами та власними компрадорськими елітами за умов глибокої соціальної нерівності [85].

Інші теорії модернізації (насамперед у рамках ліберального дискурсу) теж виявились нерелевантними [86]. На перших порах відчутні спроби проінтерпретувати реалії країн, що розвиваються, європейським досвідом ХІХ ст., зокрема послідовністю ряду революцій–контрреволюцій. Таким чином, посилення ісламізму, зокрема Ісламська революція в Ірані, розглядається як консервативна реакція частини суспільства, відповідна монархічній реакції у Європі після Віденського конгресу 1815 р. Більшість африканських режимів не дійшли до цієї стадії – в багатьох модернізація лише починається (Мавританія, де донедавна офіційно зберігалось рабство майже 20 % населення) [87]. Розвиваються паралелі між революціями в аграрних країнах, що подолали застарілі земельні відносини – Франції з Росією і Китаєм [88]. Врешті, спроби обмежити модернізацію запозиченням технічних досягнень (насамперед військових) тягнуться з ХVІІІ ст.

У цих підходах, на нашу думку, багато здобутків для загальної теорії модернізації. Зокрема, наша гіпотеза про повторення африканськими народами європейського шляху формування модерних націй повністю ґрунтується на

спільності фаз модернізації певних етносів. Однак не можна ігнорувати факти, що засвідчують високу резистентність деяких суспільств до західного впливу. Навіть Росія, що почала модернізацію на поч. XVIII ст., демонструє засадничу відірваність від західної моделі (на думку Бердяєва, більшовицький переворот – антимодерна революція) [89].

Африка служить гарним прикладом, який дає можливість оцінити дієвість багатьох політичних та культурологічних концепцій. Існування ряду сусідніх країн і народів з переважно спільною інтенсивністю впливу західної цивілізації, як у минулому, так і сьогодні, збільшує статистичний пул і дозволяє говорити про головні тренди, незалежні від мікрополітичних даностей (на відміну від, наприклад, Китаю та Індії, де проблеми та здобутки часто приписують курсу еліт, правильність якого і оцінюється в подальшому). З іншого боку, африканська культурна зона, яку виділяють більшість дослідників, в ідеологічній сфері зароджена ще в часи розпаду колоніальної системи як елемент панафриканізму [90], не являє собою завершеного культурно-цивілізаційного комплексу на фоні не лише популярних визначень, а й реальних рис регіональних спільнот.

Характерною рисою регіону Тропічної та Південної Африки слід визнати зіткнення впливів світових релігій, що тягнуть за собою подобу бажаного суспільного устрою. З Півночі континенту поширюється іслам, що стикається з християнством (здебільшого протестантського та католицького відгалужень). З іншого боку – народні локальні вірування, що зберегли свою значну присутність на фоні інших регіонів і переживають процес трансформації та витіснення світовими релігіями; однак багато елементів цих вірувань зберігаються в поверхово монотеїзованих групах населення, виникають синкретичні культури, які особливо виявляються в освяченні режиму та політичній боротьбі (як ц Конго, де йшла боротьба за президентське крісло між християнином, магом і харизматичним «месією») [91].

Поряд з цим зберігається легітимність традиційних трайбалістських вождів. Навіть у найрозвинутіших країнах, на зразок Південноафриканської Республіки, з їхнього кола виходять провідні політики. В інших країнах, як у Замбії, вожді

(особливо малих народів) не претендують на значний політичний статус, однак своїм авторитетом можуть освячувати діяльність політиків (церемонії народу чева та присутність президентів з країн його проживання – Замбія, Малаві, Мозамбік) [92]. Однак їхня роль у самоідентифікації місцевих жителів зменшується, коли починається поділ за системою «мусульмани – інші».

З іншого боку, зафіксовані підтвердження європоцентричної позиції. Згідно з нею, Європа випередила у розвитку інші народи, тому останні в пришвидшеному темпі проходять етапи розвитку Заходу. Однією з найважливіших ознак модерної Європи в період промислового перевороту, що домінує й досі, є фактор національних держав. На відміну від королівств, міських республік чи імперій, утворених на основі спільної релігії, васальної вірності чи місцевих інтересів, національна держава опирається на модерну націю – етнос з усвідомленою культурою, власною мовою та історичною візією. Вона формується або на основі громадянської єдності (політична нація за принципом інклюзивності), або етнічної самоідентифікації (етнічна нація за принципом ексклюзивності) [93]. Реалії африканського регіону переконливо свідчать про перехід до націєтворення, тоді як термін «трайбалізм», що розглядає етнічні конфлікти крізь призму архаїчних взаємовідносин племен, вже неадекватно описує реалії. Мільйонні племена з визначеним ареалом, електоральною поведінкою та конкретною політичною підтримкою являють новітні кластери регіону. За рядом оцінок, які поділяє автор, у XXI ст. в регіоні відбуватиметься широкомасштабний перегляд колишніх колоніальних кордонів. Відповідно новопосталі нації борються за державно-територіальне самовизначення.

Якщо не враховувати протистояння на кордонах впливу ісламського світу, більшість африканських конфліктів тією чи іншою мірою зводяться до етнічних передумов. Звісно, процес політичної боротьби включає багато складових, серед яких чільне місце займає боротьба еліт за вплив, що дає можливість користуватись ресурсами всієї країни. Роль додаткового стимулу відіграє наявність легкодобувних ресурсів, які можна конвертувати в предмет корупційного збагачення (діаманти на атлантичному узбережжі, запаси колтану-

танталіту в районі Великих Озер). Однак конкурентні еліти легітимізують себе за рахунок представництва інтересів окремих груп населення, об'єднаних спільною мовою, культурою, історичною пам'яттю та візією колективного майбутнього. Причому спільна історія, що включає родові походження від спільних предків, по суті, перестає бути племінною, оскільки численні народи виходять за межі цілісної родово-племінної структури, яка залишається міфологізованим джерелом ідентичності [94].

Підтвердження цих реалій можна побачити у відносному спокої, що панує на ресурсно збіднілих, однак моноетнічних територіях. До прикладу, в пустельній Ботсвані з однозначною перевагою народу тсвана останніми десятиріччями зафіксоване поступове економічне зростання завдяки експорту діамантів, що не приводить до конфліктів еліт. Натомість найрозвинутіша держава континенту – ПАР – переживає зростання суспільно-економічної кризи, зумовленої значною мірою поширенням окремішньої ідентифікації різних корінних народів, що домінують в певних регіонах (особливо зулу, коса) [95]. Відповідно конкурентні еліти артикують народні прагнення. Навіть біля релігійного прикордоння, попри спільний табір християнських народів, залишаються актуальними питання сепаратизму на основі існування окремих держав у минулому та етнічних особливостей [96]. Набагато менша інтенсивність етнонаціонального фактора в районах мусульманського домінування. На нашу думку, це викликано меншою осілістю населення, що домінує на більшості ареалу. Проте в особливо насичених ресурсами районах (на зразок Дарфуру в Судані, хвилювання в якому не надто зупиняв спільний фронт проти християнського Півдня) поглиблюються конфлікти з центральною владою, зростає сепаратизм.

Для адекватного аналізу майбутнього слід дослідити саму сутність етнічних процесів. Останні відіграють домінуючу роль у громадянських війнах та політичних кризах, особливо на північному заході регіону. Також важливу роль відіграє протистояння на конфесійному ґрунті між мусульманами, з одного боку, та християнами і прихильниками місцевих вірувань з іншого. В рамках нашої роботи засобом визначення припущень для прогнозування стане перевірка

висунутої автором гіпотези. *Нестабільність Субсахарської Африки – це результат незавершеності процесу націєтворення – аналога європейських процесів XIX – поч. XX ст. – при домінуванні «східного» типу націоналізму («ексклюзивного», на противагу «західному – інклюзивному»)*. Прогнозується нездатність надетнічних проектів національної ідентифікації за «західним зразком» навіть за умови високого економічного розвитку. Високий рівень етнічного різноманіття – головний фактор нестабільності при другорядності іншого роду факторів – економічного, релігійного тощо. Радикальна трансформація нинішньої державно-територіальної структури – єдиний маршрут до стабільності.

Слід порівняти успішність етнічних та політичних консолідаційних процесів, перевірити значимість впливу традиційних ідентичностей, насамперед релігійних.

Загалом в Африці ми спостерігаємо успіх неетнічних баз ідентифікації – однак лише до певного моменту (можна проінтерпретувати, що, нарешті етноси вже достатньо модернізуються). На противагу нашій гіпотезі, слід перевірити рівень поширення ісламізму як індикатора надетнічного єднання на конфесійній основі. На макрорівні фіксуються протилежні факти – взаємопідтримка різних народів-одновірців у пошуку власних вигод. Для ілюстрації – північносуданська проблема Дарфуру, конфлікти між різними групами мусульман у столиці Судану Хартумі тощо [97].

Наше дослідження спрямоване на виявлення перспектив реалізації інтересів України, окреслення позитивних факторів та загроз для посилення українського впливу, напрацювання рекомендацій для органів державної влади, приватних компаній та громадських організацій. Для цього слід зрозуміти тенденції, що спостерігаються на африканському континенті, суть суспільних процесів та політичних конфліктів. Лише так можна наближено прогнозувати подальші тренди розвитку, з якими варто рахуватись (зокрема перспективи тих чи інших політичних сил, з якими Україна веде співпрацю чи потребує її налагодження).

Висновки до 1 розділу

Процеси в регіоні досліджувались рядом закордонних та окремими вітчизняними дослідниками, що працювали на основі радянської школи африканістики, яка орієнтувалась на обслуговування інтересів СРСР. Серед досліджень незалежної України багато авторів зосереджені на вивченні економічного розвитку та міждержавних відносин (зокрема політичної інтеграції на регіональному рівні), дотично торкаючись позицій України. Ресурсно багатий і потенційно впливовий у військово-політичному плані регіон потребує стратегічного підходу з боку Української держави, що робить необхідним глибоке дослідження суспільно-політичних процесів (а не лише окремих економічних трендів чи офіційних декларацій). Для цього необхідно перевірити релевантність різних моделей суспільного розвитку та модернізації, зокрема авторської гіпотези незавершеності процесу націєтворення.

РОЗДІЛ 2. НАЯВНІ ТА ПОТЕНЦІЙНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ В АФРИЦІ

2.1. Економічне співробітництво: потенціал та його реалізація

У ХХІ ст. згідно з прогнозами регіон Південної та Центральної Африки стане перехрестям конкуренції світових центрів впливу за доступ до ресурсів. Тут зберігається великий обсяг різноманітних ресурсів – від нафти (Нігерія, Ангола) до унікальних рідкоземельних металів (колтан у районі Великих Озер). Їх висока концентрація та низька витратність видобутку нерозроблених родовищ сприятиме збільшенню ролі африканського експорту у світовій торгівлі сировиною. Поряд з цим чинником загальна бідність африканських суспільств та високий рівень демографічного тиску зумовляють надлишок дешевої робочої сили, що перетворює регіон не лише на місце експлуатації доступних природних ресурсів, а й здешевлює їх видобуток.

У довгостроковій перспективі регіон може набути ключової ролі рівня нинішнього Близького Сходу – району Перської затоки як головного постачальника нафти для значної частини світу і важливого комунікативного вузла у Баб-ель-Мандебській протоці та Суецькому каналі з околицями. Реалізація національних інтересів України в регіоні сприятиме як розширенню ринків збуту вітчизняних товарів (у середньостроковій перспективі), так і залученню до глобальних процесів та впливу на них. Для цього необхідно проаналізувати наявні інструменти впливу та порівняти їхній потенціал для забезпечення **національних інтересів** як складника національної безпеки. Йдеться передусім про такі елементи національної безпеки, як економічна безпека (розширення ринків) та міжнародна безпека (посилення політичного впливу у світі, розширення кола союзників).

Національна безпека – комплекс багатосторонніх чинників, що забезпечують суверенітет держави та збереження і зростання таких показників, як рівень життя населення, суспільна стабільність, економічна незалежність, сила держави, вплив на міжнародній арені. Одним з основних чинників виступає

економічна безпека (стан захищеності національної економіки, забезпечення економічного суверенітету та зростання). З іншого боку, вагому роль відіграє політична безпека – стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності. Ключову роль у цьому полі відіграє військова потужність.

Усі згадані елементи акумулюються в показнику сили держави, що проявляється у конкурентоспроможності та рівні впливу на регіональні і глобальні процеси.

Для багатьох держав суттєвим чинником зростання могутності держави є певний рівень контролю над регіонами і торговельними магістралями, що залишаються ключовими для глобальних ринків. Для прикладу, близькосхідна політика США (вторгнення до Іраку, Афганістану, альянс з теократичними режимами Аравійського півострова) викликана потребою контролю за нафтовим басейном Перської затоки та морськими і сухопутними магістралями, що забезпечують експорт нафти до країн-імпортерів. Більша частина експорту нафти з району Перської затоки перевозиться не до США (які більш ніж наполовину використовують інші родовища), а до країн Євразії – від Європи до Китаю. Економіка останніх досить істотно залежить як від цін, так і від доступу до нафтових покладів. Таким чином, присутність у регіоні допомагає впливати на зовнішню політику ЄС та КНР.

Для України дуже важливо залишитись в Африці, посиливши власну суб'єктність на тлі світових гегемонів. Для позитивного сценарію зберігаються передумови. Нині можна виділити три елементи української політики: **військова присутність у рамках миротворчих місій у Західній Африці та районі Великих Озер, експорт озброєння і торгівля мирною продукцією** – від промислових виробів та сировини до сільськогосподарської продукції.

Виходячи з тенденцій останніх десятиліть, можна чітко говорити про розшарування регіону Південної та Тропічної Африки на дві визначальні зони – перманентної нестабільності та розпаду державних структур, з одного боку, і

політичної стабільності з супутнім економічним зростанням – з іншого. Другий регіон концентрується біля узбережжя Індійського океану – Кенія, Танзанія, Уганда, Ефіопія. Дотичні і більш проблемні Мозамбік (великий рівень бідності та етнічної диверсифікації) та Зімбабве (застійна автократія, яка, проте, забезпечує громадський мир та гуманітарні потреби населення), а також нафтоекспортна Ангола (етнічно складна автократія з джерелом прибутків від експорту нафти), Замбія (де розвивається промисловість та інфраструктура, залучаються зовнішні інвестиції), малонаселені Намібія та Ботсвана (експорт діамантів) [98].

Довготривала стабільність стимулювала розвиток місцевого малого та середнього бізнесу, який для забезпечення виробничих потреб підтримує розвиток транспортної та гуманітарної інфраструктури. Рівень ВВП наблизився до рівня азійських країн. Прогнозується перенесення багатьох ланок виробництва з районів Східної та Південної Азії. Основна причина таких дій полягає у подорожчанні робочої сили та зменшенні ринку низькокваліфікованих працівників у країнах подібного типу в світовому розподілі праці. Саме Східна та Південна Африка має стати епіцентром первинного виробництва товарів – черговою «світовою фабрикою» (за участю інших найбідніших країн – від Камбоджі та Лаосу до Карибського басейну). Такі прогнози відкидають валідність теорії постіндустріального переходу та спроби пояснити нею навіть деіндустріалізацію, викликану суспільною нестабільністю [99].

Інший полюс – центрально-західні території Сахелю й узбережжя Гвінейської затоки, що потерпають від громадянських воєн за участю ісламістських угруповань (що служить обґрунтуванням для присутності міжнародних військових підрозділів, насамперед Франції та США), гуманітарних катастроф (зокрема епідемія вірусу Ебола), втрати контролю центральних структур над територією. В подібному становищі перебувають сусідні Судан та Сомалі, а також ДР Конго. Вагомий виняток – Нігерія, де високий дохід від експорту нафтопродуктів не дозволяє до кінця здетонувати релігійним та міжетнічним конфліктам. Деякі з можливих пояснень – проходження лінії міжрелігійного зіткнення, відсутність транспортної пов'язаності пустельних і

напівпустельних районів, кланова побудова соціуму тощо. Саме в центрі та на заході континенту варто очікувати перебудови етнодержавного поділу, який уже розпочався. Про це, зокрема, свідчить створення де-факто держави у туарегів Азавад, розпад Судану в 2011р., легітимізований міжнародною спільнотою, який, однак, спричинив продовження конфлікту на нижчому рівні (у громадянській війні з грудня 2013 р. між доміантним народом дінка, який представляє офіційну владу президента Салви Кііра, та повстанською Білою армією народу нуер).

Українські інтереси поки що концентруються навколо військово-технічного співробітництва. Присутність військових підрозділів у форматі миротворчих контингентів під егідою ООН концентрується в зоні найбільшої інтенсивності конфліктів, що викликано об'єктивними передумовами. Найактивніше українці брали участь у миротворчих операціях у районі Гвінейської затоки, в останні роки діє вертолітний підрозділ на сході ДР Конго, окремі фахівці присутні на території Південного Судану. Це зона нестабільності центрально-західної частини континенту, про що згадувалося вище. Водночас торговельні відносини розвиваються з більш стабільними державами. Зокрема, продаж озброєння, поряд з країнами миротворчої активності, сконцентрований на поставках продуктів військово-промислового комплексу для Нігерії, продажу військової техніки Ефіопії та Кенії. Внаслідок російського-українського конфлікту й потребу в озброєнні для вітчизняної армії Україна зменшує обсяги військової торгівлі в регіоні.

Протягом перших 10 місяців 2013 р. Україна постачила до країн Африки зернових та олійних культур на суму \$ 1,4 млрд., зокрема до ПАР – 80 % імпорту зернових [100]. Посилюється присутність українських приватних підприємців (зокрема в Кенії, Нігерії). У країнах Африки працює багато українських громадян, у тому числі медиків, працівників добувної галузі, цивільних пілотів та моряків.

Українські інвестиції в дипломатичну діяльність та економічне співробітництво з країнами регіону забезпечать вагомий результат, збільшивши вплив України на міжнародні процеси внаслідок зростання її ролі в африканській політиці. Для цього необхідно інтенсифікувати наявні зв'язки з африканськими

країнами та визначити магістральні напрями, які допоможуть найбільш ефективно посилити присутність у регіоні в середньостроковій перспективі. В цих розрахунках у ролі базових, на нашу думку, варто врахувати такі чинники: конкуренцію інших держав (насамперед геополітичних центрів впливу), досягнутий рівень економічного та військово-політичного співробітництва, а також потенційні можливості розвитку незадіяних напрямів.

Для України характерний особливий економічний розвиток відносин з ключовими країнами, через які можливо поширювати вплив на мікрорегіон. Передусім це найбільш потужні (як в економічному, так і політичному планах) держави, які відіграють схожу роль і для інших полюсів глобального впливу. Ці обставини випливають з геополітичного положення та відносної стабільності, демографічних та природних ресурсів. У північній Африці подібну роль відіграє Єгипет (80 млн. компактного населення, розвинута індустрія) попри значні проблеми з контролем пустельних провінцій (насамперед на демілітаризованому після арабо-ізраїльських воєн Синайському півострові, де окремі райони контролюють радикальні ісламісти).

Оскільки Єгипет – одна з ключових країн для українських інтересів, слід сприяти позитивному реноме нашої держави перед урядом і населенням цієї держави. Хоча ця країна виходить за географічні межі нашого дослідження, проте дуже важлива як магістраль проникнення на південь. Один із можливих методів посилення присутності – миротворча діяльність у регіоні для стабілізації ситуації в сусідніх з Єгиптом країнах. Важливо продовжувати торгівлю зброєю з офіційним Каїром. Однак слід всіляко дистанціюватись від репресивних ідей Сісі, оскільки військовий режим, імовірно, недовго залишиться при владі, слід очікувати чергової революції та приходу до влади поміркованих ісламістів (громадянська війна на історичних землях Єгипту вздовж ріки Нілу, а не на пустельній периферії досить малоімовірна з огляду на відсутність регіональної диференціації за етноконфесійним складом). Україна може позиціонувати себе в Єгипті як дружню до сунітів країну, апелюючи, зокрема, до захисту інтересів кримських татар в російсько-українській війні. Закріплені позиції в Єгипті дадуть

можливість активно просувати економічні та політичні інтереси в інших країнах регіону – Лівії, Чаді, Судані, сприяти посиленню впливу ще в одній ключовій державі – Ефіопії.

Аналогічно Нігерія – одна з двох найсильніших (поряд із ПАР) країн континенту за всіма ознаками – економічною, військово-політичною, демографічною. Попри діяльність Боко Харам на північно-східних кордонах, відродження сепаратизму в Дельті, Абуджа залишається лідером ECOWAS та важливим учасником ОПЕК. У Кенії, Ефіопії порівняно стабільніша політична ситуація, однак вони не претендують поки що на лідерство на континентальному рівні (лише в мікрорегіоні). Не можна забувати про Алжир, Замбію і ДР Конго. Попри те, що ДР Конго залишається об'єктом регіональної політики, а різні угруповання підтримуються сусідніми країнами, ресурсний та демографічний потенціал дозволяє увійти ДР Конго в п'ятірку лідерів Африки. На півдні континенту зростає порівняльний вплив Анголи та Мозамбіку. З іншого боку, не можна віднести до ключових країн Руанду попри військово-політичне домінування в регіоні. Адже це домінування зумовлене лише потужністю армії та слабкістю сусідів на фоні розгортання нестабільності у сусідньому Бурунді в 2015 р., що загрожує відновленням гарячої фази етнічного протистояння між хуту та тутсі в районі Великих Озер.

Осмисливши ці реалії, можна зауважити, що не всі ключові країни, на жаль, є пріоритетними для українського бізнесу та державної політики. З одного боку, Єгипет та Нігерія (експорт вітчизняного зерна), ДР Конго (миротворча діяльність), Кенія, ПАР (важливе партнерство на фоні сусідніх держав), з другого боку, загалом африканська політика потребує змін, насамперед посилення і розгалуження дипломатичного корпусу, інтенсифікації діяльності останнього. На території ДР Конго діє миротворчий контингент, менш активно розвивається торгівля з Замбією та Алжиром.

У великому занепаді українська присутність в Ефіопії (попри можливість відновлення зв'язків часів СРСР, спільний східнохристиянський культурний континуум, що не можна залишати у монопольній сфері Росії). Виняток – ринок

зброї та фрагментарна участь в антипіратських кампаніях біля узбережжя Сомалі. На жаль, часто експорт озброєння здійснюється не зовсім легально, більша частина прибутку не надходить до державного бюджету. Цікавий приклад – інцидент з «Фаїною» в 2008 р., що швидше за все перевозила танки для Південного Судану. Отже, тією чи іншою мірою інтереси та певний вплив Києва відчуються, але слід активніше співпрацювати з Ефіопією – лідером мікрорегіону з континентальними амбіціями. Зараз Аддис-Абеба стає ключовою ланкою китайського впливу, з агентами якого варто домовлятися, встановлювати контакти.

Посилення української дипломатії фіксується в червні 2016 р., коли Україна офіційно набула статус держави-спостерігача при Африканському Союзі, штаб-квартира якого розташована в Аддис-Абебі [101]. Тут гуртуються комівояжери китайських та індійських фірм, а додаткове спілкування з представниками азійських країн на нейтральному майданчику вкрай важливе для реноме України, особливо в умовах конфлікту з Росією.

В Україні не надто дружні відносини з Анголою – через набагато потужніші позиції Кремля (країна, по суті, наслідує російську модель сировинно орієнтованої олігархії з непропорційно розвинутою столицею). Проте рівень економічної співпраці теж зростає – за даними Державної служби статистики України, у січні–вересні 2016 року обсяг торгівлі товарами між двома країнами становить \$ 7,9 млн. і складається в основному з експорту українських товарів, тоді як у 2015 р. обсяг торгівлі становив \$ 5,9 млн., зокрема експорт склав \$ 5,8 млн. [102]. У Мозамбіку ставлення більш нейтральне, різні полюси впливу зацікавлені у доступі до ринку газових родовищ. Окрім того, в Мозамбіку діє українська діаспора, на яку можна впливати з боку ПАР і Кенії, де розміщені посольства України.

В 2015 р. співробітництво між Україною та державами Африки вийшло на новий рівень. В листопаді посол України у Нігерії В. Александрук вручив повноваження Представника України при ECOWAS Президенту Комісії Економічного співтовариства країн Західної Африки К. Уедраого. Таким чином,

де факто Александрук буде представляти позицію Києва та просувати вітчизняні інтереси у регіоні, що складає органічну спільноту як економічно та геополітично, так і через інтеграційну активність країн [103]. По суті, подібний рівень характерний для відносин з ЄС і НАТО, меншою мірою – з ГУАМ, СНД. На нашу думку, важливим стимулом до активізації дипломатичної присутності стало розширення африканських ринків для української продукції, передусім виявлене в нігерійській зацікавленості у поставках зерна. З огляду на перенасиченість ринку ЄС (і лобізм місцевих агровиробників), а також прогнозовано довготривалу закритість російських ринків через політичну напруженість ринки третього світу (і африканські як найбільш доступні з них) стають пріоритетом українського експорту. Українські виробничі спілки проявляють ініціативу, звертаються до урядових структур з проханням підтримати бізнес-активність в Африці (зокрема продаж молока) [104].

Зростають об'єми торгівлі продукцією цивільного призначення, ведеться залучення приватних компаній на ринки Африки. Це стосується передусім стабільних країн узбережжя Індійського океану та півдня континенту, де продовжується економічне зростання та розвивається база для інвестицій, особливо Кенії та Танзанії [105]. Важливим фактором співпраці України з Африкою є зовнішня торгівля. Зокрема, у 2015 р. загальний обсяг торгівлі України з країнами Африки становив \$ 4,4 млрд., з яких експорт українських товарів склав \$ 3,8 млрд. Україна продовжує зберігати значне позитивне сальдо у торгівлі з Африканським континентом – \$ 3,2 млрд. [106].

У центрі та на заході континенту цивільна присутність економічних агентів українського походження фокусується на Нігерії – найбільшому торговельному партнеру України в Тропічній та Південній Африці. У січні–вересні 2014 р. двосторонній товарообіг склав \$ 230,7 млн., експорт з України до Нігерії – \$ 223 млн., імпорт – \$ 7,7 млн. Позитивне для України сальдо – \$ 215,3 млн. За даними Державної служби статистики України, в 2013 р. обсяг двосторонньої торгівлі склав \$ 340,7 млн., з яких український експорт становив \$ 331,1 млн., імпорт – \$ 9,6 млн. Позитивне для України сальдо – \$ 321,5 млн. Товарна структура експорту

– чорні метали (68,3%) та добрива (27,3%), молоко і молокопродукти. Товарна структура імпорту – какао-масло та какао-жир (71%), палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (13,5%), насіння і плоди. У 2015 р. обсяг двостороннього товарообігу склав \$ 123 млн., зокрема український експорт – \$ 120,8 млн., імпорт – \$ 2,2 млн. Традиційно позитивне для України сальдо – \$ 118,5 млн. В січні–вересні 2016 р. обсяг торгівлі товарами з Нігерією становив \$ 77,3 млн. Експорт відповідав \$ 76,7 млн., а імпорт – \$ 613 тис. [107].

Хоча більшу частину нігерійського експорту складають нафтопродукти, Україна закупає какао. Це викликано передусім монополізацією нігерійського ринку транснаціональними корпораціями європейського та американського походження, такими як ExxonMobil, Chevron, ConocoPhillips, Eni, Total (контролюють близько половини нігерійських нафтогазових концесій). Також з 2008 р. на місцевий ринок прийшов російський «Газпром», що став одним із замінників корпорації Shell (яка охоплювала майже 52 % нафтовидобутку разом з Національною нафтовою компанією Нігерії) [108].

Нігерія залишається ключовим економічним партнером України у регіоні (14,6 % від українського експорту сільськогосподарських товарів, 59% – металургії та машинобудування, 36,4% – продуктів хімічної промисловості в Західній Африці). У 2010 р. Україна постачала обладнання для модернізації Аджакутського металургійного комбінату (результат – різке переважання експорту над імпортом з Нігерії – \$ 245,2 млн. проти \$13,5 млн. відповідно). Вагомою проблемою стає присутність РФ – зокрема, конкуренція російських фірм у модернізації згаданого вище комбінату (діяльність компанії «Уралмаш»), участь російського капіталу в модернізації заводу «Алскон», поставки російської техніки, а саме автомашин «КАМАЗ». Однак у нинішніх геополітичних реаліях збереження Нігерією позиції союзника і опори США в регіоні може сприяти поверненню української присутності за умови вдалої дипломатичної політики.

По інших країнах центру і заходу ситуація гірша – наприклад, у січні – жовтні 2014 р. товарообіг з Чадом склав \$ 13,55 млн., що на 56% менше порівняно з аналогічним періодом 2013 р. [109]. Ця диспропорція потребує

виправлення через посилення економічної присутності в зоні нестабільності, що може здійснюватись завдяки державним гарантіям і бути спрямованим насамперед на допомогу в облаштуванні мирного життя.

Останнім часом зростає частка Ефіопії. За даними Державної служби статистики України, у 2015 р. товарообіг налічував \$ 139,4 млн., у тому числі український експорт - \$ 138 млн., імпорт – \$ 1,4 млн. **Протягом 9 місяців 2016 р.** обсяг торгівлі становив \$ 81,9 млн. З них український експорт налічував \$79,3 млн., а імпорт – \$ 2,6 млн. Позитивне для України сальдо – \$ 76,7 млн., що підтримує розвиток національного експортоорієнтованого виробництва. Головні сфери ефіопського експорту з України – це чорні метали (54,4%) та зернові культури (36%). Натомість ми імпортуємо рідкісні рослини (15 %), каву і чай (84,3%) [110].

Ще один ключовий партнер (в економіці) – ПАР. Обсяг товарообігу за 9 місяців 2016 р. налічував \$ 122,3 млн. Це винятковий для Африки випадок негативного сальдо України – експорт налічував лише \$ 34,9 млн., а імпорт до України – \$ 87,4 млн. Головні галузі українського експорту – зернові культури (57,2%), судна (27,5%), овочі (4,6%), цукор і кондитерські вироби з нього (2,6%), готові продукти із зерна (1,8%). Натомість ми імпортуємо з ПАР нафту та її продукти (43,2%), руду та шлаки (27,9%), фрукти та горіхи (7,5%) [111].

В Україні діють інститути, що покликані допомагати вітчизняному бізнесу, як державним підприємствам, так і приватним, проникати на перспективні ринки, насамперед Торгово-промислова палата. Проводяться конференції від представників влади (зокрема посольств), однак ця діяльність ведеться нескоординовано та нерегулярно. Проте зберігається і посилюється присутність окремих високотехнологічних підприємств, наприклад, вже понад 10 років літаки АН українського виробництва стають все популярніші в Субсахарській Африці (зокрема вантажна марка Ан-124). Частина авіаційної техніки орендується місцевими країнами, наприклад вертольоти, що стало приводом для дискусій щодо доцільності продовження цієї оренди в умовах конфлікту з РФ.

Великий недолік української політики – відсутність адекватного дипломатичного представництва. Станом на березень 2015 р. тимчасовий повірений у справах України А. Грищенко очолював консульський округ, що опікувався справами Кенії, Бурунді, Малаві, Південного Судану, Сомалі, Союзу Коморських островів, Руанди, Танзанії та Уганди [112]. Першорядна справа – забезпечити мінімальне представництво дипломатичної місії на чолі з послом у кожній країні (окрім одержання додаткової інформації рекомендовані дії продемонструють рівень зацікавленості Києва). Низький рівень розгалуженості дипломатичного корпусу погіршує як можливості моніторингу інформації в епіцентрі важливих подій, так і призводить до зайвих витрат часу на взаємоузгодження рішень, переміщення працівників посольства і т. д., що зменшує маневреність і можливості вести переговори з представниками місцевих еліт в умовах швидкої зміни політичної ситуації в країнах.

З іншого боку, слабкість дипломатичних ініціатив мінімізує налагодження більш тісних економічних відносин (при зростанні ролі державних агентів зростатиме водночас роль приватних підприємців, що допомагатимуть державним корпораціям та одночасно розвиватимуть зв'язки на континенті), що відповідно створює враження про другорядність африканського напрямку, для якого достатньо нинішніх ресурсів. Така політика недалекоглядна з огляду на сукупність загроз, що постали перед нашою державою.

Як уже згадувалось у попередньому розділі, на даний момент головною зовнішньополітичною загрозою для реалізації інтересів України, самого збереження її як суверенного суб'єкта міжнародної політики залишається вплив РФ у регіоні. Остання має налагоджені відносини з урядами багатьох місцевих держав (особливо які більше схиляються до китайської орбіти впливу). Це дає змогу активно представляти ворожу нам позицію в міжнародних структурах, починаючи з Генеральної асамблеї ООН. Хоча прямих союзників РФ, що визнають анексію Криму, лише кілька (Зімбабве та Судан), близько половини держав регіону традиційно утримуються або відсутні під час голосувань з українських питань. Налагодження адекватного представництва, донесення

власної позиції до місцевих політичних еліт – ключове завдання вітчизняної дипломатії. Зараз нас розглядають крізь призму американських інтересів, як союзника США, тому підтримують в основному проамериканські режими. Слід доносити інформацію, що ми союзник США з об'єктивних міркувань, однак суверенний гравець з власними інтересами, з яким можна самостійно співпрацювати.

Один із дуже корисних механізмів – участь в Раді безпеки ООН. До речі, у 2014 р. у цьому органі ООН брали участь Руанда та Нігерія, що показали себе надійними партнерами Києва. У 2016–17 рр. Україна бере участь у роботі Ради безпеки, і це чудова можливість продемонструвати власну відповідальність та суб'єктність африканським партнерам. Маємо гарний досвід участі з розробки резолюцій з приводу бурундійської політичної кризи в 2015–16 рр. Активність вітчизняних дипломатів дає змогу демонструвати виважену і відповідальну політику, що стає засобом посилення впливу на позиції інших держав.

Серед найважливіших сегментів українського експорту на теперішній час – поставки продовольства (насамперед пшениці та інших зернових культур). Головні клієнти в регіоні за даними на 2013–2014 рр., – держави Північної Африки (від Єгипту до Марокко), Сахель, Нігерія (у світі – також Сирія, Таїланд) [113]. Тут виявляються дві магістральні проблеми. Перша – бідні країни часто не мають достатніх коштів. Друга – конкуренція з боку зернотрейдерів США, які поставляють більш дешеву продукцію, водночас просуваючи комплексну політику знищення місцевого агровиробництва. Можна стверджувати про повторення деструктивного алгоритму в багатьох країнах регіону, постраждалих від внутрішньої нестабільності. Економіка руйнується, в тому числі у сфері сільського господарства. Демографічний вибух, спричинений наданням якісної медичної допомоги у пізньокolonіальний період та досягненням мінімізації дитячої смертності, у поєднанні з нездатністю виготовити достатньо продуктів та поширити їх, зумовлює голод. Розвинуті країни посилають значну кількість гуманітарної допомоги [114], яка не долає причини, а лише продовжує кризу

(дешеві продукти високотехнологічних ферм розпродаються за низькими цінами, знищуючи тим самим місцевого виробника).

Звісно, неможливість забезпечити самостійно елементарні потреби власного населення ставить уряди проблемних країн у залежність від благодійників, які вимагають зручних для них контрактів на видобуток невідновлюваних ресурсів. Одним із пріоритетних напрямків закріплення гегемонії розвинутих країн Заходу з 1970-х років залишаються кредити (часто розподіляються через міжнародні структури – такі як МВФ, Світовий банк). Як уже зазначалось, через перманентні війни та економічну стагнацію уряди не можуть виплачувати борги, які подекуди сягають 80 % ВВП, і стають фактично банкрутами. Тоді позикодавці використовують інструмент списання боргів (особливо міжнародні кампанії 1999 р. та 2005 р. за координації Великої Вісімки – G8) [115] як засіб примушення урядів до значних поступок. Наприклад, вимагається допуск фірм та продукції з країни-кредитора на ринок боржника з якнайбільшим скороченням податкового та митного навантаження, надання доступу транснаціональним компаніям (ТНК, які мають значне лобі в міжнародних структурах) до місцевих родовищ на пільгових умовах видобутку ресурсів при нівелюванні контролю за дотриманням екологічних норм та трудового законодавства (гарантії постраждалим робітникам) і т. д.

У будь-якому випадку для українських інтересів критично важлива інтенсифікація співробітництва з Нігерією, починаючи з остаточної ратифікації нормативно-правової бази. На сьогодні лише діє міжурядова угода про торгово-економічне співробітництво та взаємний захист інвестицій [116], однак не підписані заплановані домовленості у сферах освіти, науково-технічного співробітництва (допомога у розвитку цивільних проектів промисловості та інфраструктури), військово-технічної співпраці (що, по суті, плідно продовжується) та реадмісії. Рівень цих угод має бути підвищений за участі Верховної Ради України.

Українські агрокомпанії все більше освоюють величезний ринок Африки. Головні клієнти в регіоні – держави Північної Африки (від Єгипту до Марокко),

району Сахелю (держави на південному краї Сахари), Нігерія. В кінці 2016 р. в цьому регіоні відбуваються певні прориви.

Зокрема, в листопаді 2016 р. гігант на ринку молочної продукції «Терра Фуд» завершує отримання сертифікації в Нігерії. За словами директора департаменту міжнародних продаж Д. Шульмейстера, компанія орієнтується на два головних напрямки – на ринки СНД, де зберігаються позиції, та нові зони зацікавлення в Африці, Азії та на Близькому Сході. Нігерія в пріоритеті на африканському сегменті ринку (компанія ще минулого року почала поширення молочної продукції в Мозамбіку) [117].

У грудні 2016 р. відбувся візит Української торгової місії до країн Африки. В зустрічах брали участь представники вітчизняних компаній «AbbottLab», «Агроспецсервіс», «Укрпродукт Груп», «Примус», «УПГ-ІНВЕСТ», «Енергомашпецсталь», «Біофарм», «Дарниця», «Фармак», «Юрія-Фарм» [118].

У Найробі 5–6 грудня 2016 р. українські компанії та представники уряду зустрічалися з кенійськими партнерами. Українську делегацію очолювали Н. Микольська, заступник Міністра економічного розвитку і торгівлі України, Торговий представник України, та Є. Цимбалюк, Надзвичайний та Повноважний Посол України в Республіці Кенія. У заходах взяли участь представники 30 вітчизняних компаній.

Кенія – один з найвагоміших торговельних партнерів України в регіоні. Лише за перших три квартали 2016 р. обсяг товарообміну між Кенією та Україною зріс до \$ 31,6 млн., з яких \$ 26,7 млн. – доля українського експорту [119].

Міністерство сільського господарства Кенії заявило за результатами переговорів про зацікавленість в імпорті українських сільськогосподарських машин для малих та середніх фермерів, а також запозичення технологій зберігання зерна. Ведеться підготовка торговельних місій кенійських підприємців та чиновників від міністерства сільського господарства, тваринництва та рибництва до України на поч. 2017 р.

«Великий потенціал для українського експорту в Кенію існує для таких товарів, як: корми (в тому числі для рибництва та птахівництва), яблука та сокові концентрати, насіння, м'ясо птиці і свинина. Зі свого боку, цікавим для України може бути збільшення імпорту кави, чаю, фруктів, таких горіхів як макадамі та зрізаних квітів з Кенії», – зазначила О. Трофімцева, заступник Міністра аграрної політики та продовольства України [120].

Також Н. Микольська запропонувала кенійській стороні створити у Кенії хаб українських товарів для країн Східної Африки, налагодження експорту ІТ-продукції, медикаментів, аграрних товарів, продукції сільськогосподарського, транспортного та енергетичного машинобудування.

Особлива увага присвячена сфері співробітництва у питаннях медицини та фармацевтики. За результатами візиту міністр охорони здоров'я Кенії К. Маїл висловив ряд зобов'язань, зокрема щодо підтримки програм співпраці між українськими та кенійськими медичними підприємствами, написанні Меморандуму про співробітництво між міністерствами охорони здоров'я України та Кенії.

Наступним пунктом візиту делегації влади та бізнесу стала Танзанія. У 2015 р. спостерігалась тенденція до посилення об'ємів торгівлі. За річними результатами експорт українських товарів до Танзанії збільшився майже вдвічі, склавши \$ 13,8 млн. Імпорт танзанійських товарів на український ринок зріс на 9 %, до \$ 11,3 млн. За даними Державної служби статистики України, за січень–вересень 2016 р. обсяг товарообігу налічував \$ 9,6 млн. – зокрема, експорт до Танзанії – \$ 7,6 млн., а імпорт в Україну – до \$ 2 млн. [121].

На відміну від Найробі, в Дар-ес-Саламі були присутні близько 20 компаній з обох сторін, які провели зустрічі у корпоративному форматі. Українські виробники можуть освоїти сегменти постачання клієнтам у Танзанії добрив, сої, продуктів переробки і бобових. Міністр промисловості цієї держави Ш. Мвіджаге певен, що Танзанія потребує сільськогосподарської техніки, системи переробки продуктів харчування. Наталія Микольська пообіцяла підготувати комплексну

пропозицію для запуску нових торгових проектів, а вітчизняні експортери одержали детальну інструкцію для виходу на африканський ринок [122].

Українська торгова місія, зокрема, зустрілася з керівником Державної служби з безпечності лікарських засобів та харчових продуктів Танзанії Г. Сілло, що контролює ліцензії на ввезення продуктів харчування та медичинських препаратів до країни.

Зацікавлені українські компанії направляють до Департаменту медичних магазинів Танзанії запити для оперативної реєстрації з метою участі вже у найближчих тендерах щодо постачання ліків до Танзанії.

«Ринок Танзанії, звичайно, є дуже непростим для роботи на ньому. Він має свою специфіку і свої правила. Але, завдяки зонам вільної торгівлі та митним домовленостям між африканськими країнами від Каїру до Дар-ес-Саламу, він дає можливість виходу на швидко зростаючий ринок з понад 500 млн. споживачів», – розмірковує О. Трофімцева [123].

Щодо Танзанії слід наголосити на цікавих перетвореннях, що з 2016 р. проходять у цій державі. Новий Президент Танзанії Дж. Магуфулі, що з листопада 2016 р. посів керівне місце у столичних кабінетах в Додамі, проявляє себе як неординарний політичний лідер. Його риторика концентрується довкола питань боротьби з корупцією, зменшення урядових витрат та наближення чиновників до народу. Попри позірну екстравагантність (спекуляції на близькості до народних мас – інструмент багатьох диктаторів та популістів) в одній із найрозвинутіших країн Африки проходять зміни. Чи продовжаться обнадійливі тенденції – під великим знаком питання (оскільки й Магуфулі – представник правлячої Партії революції (Ч. Ч. Мапіндузі), що безперервно при владі від часу деколонізації).

Та не менш важливі тенденції проявляються у зовнішній політиці Танзанії. Курс нового президента може вагомо скоригувати весь східноафриканський геополітичний простір. На сьогодні за економічними показниками ключовими партнерами країни виступають Китай та Індія. В той же час переважно мусульманська Танзанія з претензіями на певне лідерство серед одновірців

регіону змушена стриманіше ставитись до цих держав (що певною мірою дискримінують мусульман – на думку ісламського світу). Тим більше, що й у внутрішньоісламській політиці Додома тяжіє до нейтралітету між Іраном та Саудівською Аравією, зокрема під час нещодавніх протистоянь між Ер-Ріядом та Тегераном (значний відсоток шіїтів та ібадитів проживає у країні) [124].

Натомість Танзанія продовжує концентрацію на регіональному лідерстві. Передусім йдеться про Східноафриканську спільноту – проект спільного ринку та політичної кооперації. В перспективі цей проект може захопити ряд країн від Ефіопії на півночі до Замбії та Мозамбіку на півдні, відновлюючи східноафриканську вісь колишніх колоній Великобританії. Особливі надії на Магуфулі, з його новаторським шармом, покладаються у справі потепління відносин з Руандою – сильним гравцем, без якого неможливі трансконтинентальні проекти інфраструктури. Протягом каденції попереднього президента – Дж. Кількети – міждержавні відносини з Руандою були чи не на найнижчому рівні за всю історію, Кількета уникав зустрічей з руандійським візаві – П. Кагаме. Тепер же ситуація змінюється радикально.

У Кагаме інтерес подвійний. Перший – підняти рейтинг на фоні дружби з найпопулярнішим лідером регіону (незмінне правління з 1994 р. не сприяє достатній підтримці населення попри економічні здобутки). По-друге, можуть реалізуватись плани побудови великого інфраструктурного мосту, що поєднає економіки Кенії, Танзанії та Руанди. Йдеться передусім про нафтопровід з Кенії в Танзанію, а також 580-кілометрову залізничну лінію з Найробі (столиці Кенії) через Танзанію до Уганди (180 км уже побудовано) [125].

Геополітичне розташування Танзанії (у центрі Східноафриканської спільноти – між Руандою, Бурунді та Кенією) робить її ключовим ядром інтеграційного проекту. Слід згадати, що найпоказовіші показники зростання демонструє саме цей регіон. Зміна політичного курсу, опора на широкі маси з супутнім покращенням реноме на міжнародній арені – можливо, саме той останній компонент, що перетворить Східну Африку в єдиний економічний простір, в перспективі конкурентоспроможний не лише на континенті.

Інтеграційні процеси в регіоні на користь й Україні. По-перше, активне зростання економіки (показники Танзанії за 2014 рік – понад 7 % за рік) розширює коло потенційних клієнтів, зацікавлених в українській продукції. Росія продовжує залишатись дедалі менш важливим партнером (хоча РФ й прикладає зусиль до наведення мостів з новим президентом), а проамериканські Кенія та Руанда коригуватимуть загальну політику об'єднання. Звісно, ключовим завданням вітчизняної дипломатії має стати реанімація посольства у Танзанії, а також запрошення Магуфулі відвідати Україну, зворотні візити на найвищому рівні, підтримка бізнес-агентів у цій перспективній країні.

В Африці дуже місткий ринок незадіяного попиту. Мільярдне населення, що отримує все більші зарплати, хоче і більше споживати, за європейськими стандартами. Звісно, йдеться не про всі країни (переважно про південно-східну Африку і поодинокі винятки на заході – на зразок Нігерії), про неширокий прошарок еліти та середнього класу, але він з часом зростає. А Україна все-таки перебуває у світовій п'ятірці експортерів зерна і здатна претендувати на нові ринки зростання.

Чи стане агроекспорт засобом відродження посилення українського господарства? Сам по собі – навряд чи.

Багато залежить від внутрішньої ситуації. Чи будуть інтенсивніше розвиватись вітчизняні земельні багатства, впроваджуватись новітні технології добрив? Слід більше звертати уваги на переробну галузь – щоб більше продукції продавалось у вигляді готових продуктів, а не первинної сировини (тоді й ціни будуть вищими).

Варто усвідомити, що вузька орієнтація на один сегмент експорту робить нашу економіку більш вразливою від конкуренції з іншими виробниками, як економічними та політичними конкурентами, так і нібито союзниками. Продаж продуктів харчування закордон треба розвивати, однак за рахунок доходів від нього ставити на ноги комплекси високотехнологічного виробництва. Тим часом присутність на африканських ринках допоможе налагодити тривалі контакти, щоб

потім легше було приходити експорту інших галузей, що виграватиме за рахунок дешевизни порівняно з західними виробниками.

Таким чином, регіон Субсахарської Африки підвищує своє значення для України. За останні роки активно посилюється присутність вітчизняного бізнесу в регіоні. Дипломатична діяльність теж активізується, однак потребує збільшення державної уваги та підтримки.

2.2. Військово-політична співпраця

У військово-політичному аспекті головну роль відіграє миротворча діяльність України в рамках Організації Об'єднаних Націй та торгівля зброєю. Починаючи з 1990-х років українські контингенти регулярно беруть участь у міжнародних операціях у регіоні. Вони діяли переважно в районі Західної Африки (біля узбережжя Гвінейської затоки), проте останнім часом розширюють географічне поле діяльності, взявши участь у Місії ООН зі стабілізації у ДР Конго з 2013 р. [126].

Починаючи з проголошення незалежності, Україна регулярно присутня в Африці як миротворчий агент. Перше вагоме завдання – Місія Організації Об'єднаних Націй в Анголі в 1996–1999 рр., у якій постійно брали участь 216 осіб українського контингенту. З 2000 р. по 2005 р. українські військовослужбовці присутні у Сьєрра-Леоне (чисельність постійного контингенту при Місії ООН – 530 осіб). У 2004–2008 рр. Україна співпрацювала з Місією ООН у Еритреї та Ефіопії (7 офіцерів на посадах військових спостерігачів).

На сьогодні військовий контингент постійно представлений у Ліберії (275 осіб зі спеціального 56-го вертолітного загону Української миротворчої місії в Ліберії при Місії ООН у Ліберії), де українці задіяні з 2003 р. З 2010 р. українські військовослужбовці зі згаданого загону залучаються до роботи в сусідньому Кот-д'Івуарі (56 миротворців) [127]. Третя точка присутності – ДР Конго, де 18-й вертолітний загін, у якому постійно задіяно 15 осіб, допомагає центральному урядові стримувати повстанців з «Руху 23 березня», базуючись у провінції Північне Ківу на аеродромах Гома, Бунія та Букаву. Також із 2011 р.

4 офіцери залучені до роботи Місії ООН в Республіці Південний Судан, а 6 – допомагають Тимчасовим силам ООН із забезпечення безпеки в регіоні Аб'ей [128]. Останні виконують спостережно-аналітичні та консультативні функції у сфері дотримання правопорядку.

Отже, основною зоною української військової присутності залишаються країни-сусіди північно-західного узбережжя Гвінейської затоки – Ліберія, Кот-д'Івуар, Сьєрра-Леоне, ДР Конго. На територіях цих держав тривають громадянські війни з транскордонним поширенням. В інших регіонах континенту діяльність українських миротворців є виключно консультативною. Виняток – присутність у 1990-х роках у Анголі і діяльність нинішнього контингенту на сході ДР Конго. Хоча до складу останнього входить менша кількість осіб, що представляють Україну, і рівень їх технічної оснащеності відповідає рівню західноафриканських контингентів (вертолітні загони), їхні функції є більш вагомими. У той час як українські контингенти в Західній Африці понад десять років виконують суто спостережну і розподільчу функції, зберігаючи нейтралітет, пілоти в ДР Конго ведуть бойові дії проти повстанців на боці центрального уряду. Це виняткова особливість діяльності ООН, яка змушена піти на подібний крок з огляду на слабкість і некомпетентність місцевої армії після тривалих громадянських воєн та гуманітарної катастрофи (понад 250 тис. біженців), що супроводжувалися внутрішнім занепадом регулярної армії [129]. Ці обставини надають змогу проявити партнерське ставлення до офіційної Кіншаси, поглибити двосторонні зв'язки. Звісно, багатонаціональний склад контингентів послаблює такий варіант розвитку подій, однак не виключає досягнення результату за умови як високої ефективності українських військовослужбовців, так і кількісного посилення контингенту в майбутньому.

Більш вагомий чинник економічного співробітництва зберігається у **сфері торгівлі озброєнням**. Українська продукція стрілецької зброї, бронетехніки користується стабільним попитом у країнах «третього світу». Ще у 2008 р. на захопленому піратами судні «Фаїна» до Кенії перевозилися танки, що, ймовірно, мали бути передані Південному Судану [130]. У 2011 р. загальний експорт

української зброї перевищив \$ 1,5 млрд., з яких до 37 % належать країнам Африки. У 2013 р. одержувачами відремонтованої і модернізованої бронетехніки стали Судан (40 танків Т-72М1, 5 танків Т-55, 8 одиниць БТР-3, 16 одиниць БМП-1 і 10 одиниць БРДМ-2), Ефіопія (72 танки Т-72Б1 з 200 замовлених за контрактом ТР 2011 р.) [131].

Центральним органом, що координує торгівлю зброєю та іншою продукцією військово-промислового комплексу, залишається державний концерн «Укроборонпром» та його дочірні підприємства (насамперед ДК «Укрспецекспорт»). Концерн активно нарощує торговельні контакти, проводить рекламні кампанії за кордоном. Зокрема, у вересні 2016 р. делегація ДП «Укрінмаш», що входить до складу ДК «Укроборонпром», на чолі з заступником генерального директора Юрієм Шрамком відвідала одну з найвідоміших військових виставок континенту – «Africa Aerospace and Defense AAD» у ПАР (в Преторії) [132]. Проводились переговори з представниками Кенії, Танзанії, Нігерії, Мозамбіку та навіть проросійської Анголи. Налагоджується співпраця з Замбією – у сфері постачання стрілецької зброї було придбано понад 2 тис. АК та кулеметів [133]. Клієнти зацікавились продукцією бронетехніки, суднобудівництва та авіатехніки. Готуються контракти з поставок радіолокаційних систем. На африканські ринки постачається більше ніж 30 % експорту озброєння українського виробництва.

Але ряд корупційних скандалів та звинувачень у неефективності через розбазарювання бюджетних коштів породжують суспільне обговорення доцільності реформатування ДК «Укроборонпром». Тривають дискусії на тему необхідності першочергового забезпечення Збройних сил України найновішою продукцією. Один із прикладів – продаж вертольотів Мі-24 до Південного Судану, що критикувалось ООН та іншими міжнародними організаціями, а також стало приводом для внутрішніх звинувачень в ослабленні потенціалу Військово-повітряних сил України [134]. Однак попри проблеми і невизначеність майбутнього підпорядкування виробу вітчизняного військово-промислового комплексу популяризуються та займають важливе місце на африканських ринках.

З огляду на зростання впливу регіону на динаміку світових економічних процесів та дедалі більшу увагу потужних геополітичних центрів український потенційний вплив буде обмежений діяльністю інших гравців. Ситуація поглиблюється кризою в Україні, яка в найближчі роки навряд чи зможе приділити достатньо уваги своїм інтересам в Африці. Однак, зважаючи на важливість регіону, варто оцінити можливість співпраці з певним геополітичним центром як аутсорсингу в обмеженій сфері. Йдеться про охоплення конкретної сфери в обмін на визначену частку прибутку (як фінансово-економічного, так і у формі впливу на місцеві еліти). Частково цей сценарій уже реалізується в межах активної участі в миротворчих операціях. Миротворчі операції Організації Об'єднаних Націй, у яких бере участь Україна, підтримуються переважно країнами НАТО. Неприхована форма такої співпраці – боротьба із сомалійськими піратами задля захисту критично важливих для ЄС морських магістралей через Баб-ель-Мандебську протоку та Червоне море (у 2013–2014 рр. фрегат «Гетьман Сагайдачний» брав участь в операції ЄС «Атланта») [135]. В обмін на посилення такої діяльності український експорт (зокрем зброї) до країн Африки, режими яких орієнтуються на Захід, може одержати підтримку з боку країн НАТО. Однак це викличе небезпеку послаблення відносин з більшістю країн регіону, що тією чи іншою мірою орієнтуються на КНР. **Варто зазначити, що збереження присутності України в регіоні посилюватиме її позиції у світі.** З огляду на це необхідно докладати можливих зусиль, обравши сценарій присутності, адекватний наявним на сьогодні ресурсам.

Оптимальна політика України в Африці у світлі вказаних вище тенденцій та інтересів різних потужних держав, на нашу думку, має бути такою. Оскільки головним союзником і гарантом збереження суверенітету України на нинішній час залишаються США (з інтересами яких в Центральній-Східній Європі значною мірою збігаються потреби національної безпеки України), слід певною мірою координувати свою політику в африканському регіоні з огляду на інтереси Вашингтона, а також приділяти особливу увагу американським союзникам в регіоні. Значною мірою така політика вже ведеться – насамперед слід згадати про

поглиблення економічних відносин та політичних зв'язків з Нігерією (що виступає посередником для членів ECOWAS), Кенією. На півночі варто інтенсифікувати відносини не лише з нестабільним Єгиптом, але й Тунісом (який проголошений в 2015 р. головним союзником США в регіоні) [136].

Поряд з тим в інших країнах варто розвивати власні інтереси, які лише не мають перешкоджати регіональним стратегіям Вашингтона. Неминучим виглядає конфлікт з російськими інтересами. Обережного відношення потребує врахування французьких та китайських інтересів. На нашу думку, саме у французькій зоні постколоніального впливу можливі конфлікти інтересів, викликані небажанням Франції допускати будь-яких конкурентів. У випадку особливо великих імовірних втрат чи здобутків можливе суперництво з французькими компаніями, оскільки Франція не є ключовим союзником України (хоч і входить до НАТО, однак проводить більш проросійську політику, а, з іншого боку, не може надто нашкодити самій Україні без санкції США). Більше варто дослухатись до турецьких інтересів. Слід переходити до прямої присутності в регіоні (без посередництва турецьких компаній, однак при цьому зберігати дружні відносини, йти на широку кооперацію та співробітництво, особливо це стосується миротворчих місій у мусульманських країнах, де варто завжди враховувати інтереси Анкари як модератора сунітського світу). Це допоможе поглибити партнерські відносини країн чорноморського басейну.

Китайська присутність попри розгорнуті масштаби переважно залишається в межах м'якої сили (soft power) – на фоні, зокрема, методів Парижа. Пекін руйнує режим одностороннього домінування колишніх колоніальних метрополій, однак не впроваджує тотальної власної монополії. Дрібні сегменти ринку, зайняті Києвом (які з об'єктивних міркувань залишатимуться в короткостроковій перспективі), не представлятимуть загрози у випадку нейтрально-позитивного ставлення до політики КНР. У сфері військово-політичного представництва можливе поле маневрів ще більше (насамперед з опорою на ринок зброї та миротворчу діяльність).

Слід бути готовими до поширення нестабільності на ряд спокійних сьогодні територій і відповідно планувати зовнішню політику України. Порівняльна стабільність на сході та півдні континенту не виключає потенційних збурень, що можуть бути інспіровані зовнішнім втручанням. Наприклад, Кенія стикається з інтенсифікацією підривної діяльності, що базується на ресурсах територій сусіднього Сомалі. Зокрема, 21–23 вересня 2013 р. в Найробі був захоплений торговельний комплекс, в результаті чого загинув 61 заручник (переважно християни, мусульман терористи відпустили). 2 квітня 2015 р. те ж саме сомалійське угруповання Аш-Шабаб здійснює напад на кампус університету в Гарісі, де загинуло 148 людей, переважно молодих християн. Ці дії викликані активністю Кенії, що з 2011 р. (операція «Лінда Нчі» [137]) бере участь у ліквідації ісламістських угруповань на території Сомалі (з 2012 р. формально у рамках міжнародної операції Африканського Союзу AMISOM [138]). Таким чином, зовнішня політика біля кордонів посилює небезпеку для громадян. Але альтернативи не спостерігається – силова стабілізація в ситуації на територіях Сомалі може зменшити рівень напруженості [139]. Теракти зменшують рівень підтримки уряду та посилюють внутрішню ворожість у суспільстві (зокрема до меншини – мусульман), зростає вплив опозиційних сил, що представляють різні етноси та спекулюють на міжетнічному напруженні (у 2007–2008 рр. конфлікт на президентських виборах між представником кікую М. Кібакі та луо Р. Одіngo супроводжувався вуличним насильством – понад 700 жертв, по суті, етнічного протистояння) [140].

Схожа ситуація в Замбії, де теж зростають передвиборчі спекуляції на етнічній ідентифікації електорату. В процесі переходу до більш схожої на ліберальну демократію політичної моделі проявляються негативні наслідки політичних реформ 1990-х років. Спекуляції правлячої еліти на предмет етнічної належності опозиційних політиків сприяли наростанню проблем у сфері міжетнічних відносин, формуванню фактично етнотериторіальних політичних рухів [141]. Україна має зважати на зростання напруженості та намагатись налагоджувати зв'язки як із владою, так і з потенційними контрелітами.

На нашу думку, в середній перспективі для України малоімовірні значні здобутки у зоні Сахелю та загалом французькій сфері впливу в Західній Африці. По-перше, нестабільність регіону, очевидно, підтримуватиметься кочовим способом господарювання кланів та впливом ісламізму. По-друге, Париж жорстко зберігає власну монополію впливу. Водночас необхідно посилювати співробітництво з Нігерією, зокрема використовуючи обопільний статус фактичних союзників США. В той же час на сході та півдні континенту варто розвивати стабільну присутність, налагоджуючи базу контактів з представниками політичних сил та бізнес-кіл. В інших місцях зовнішня політика має базуватись на наявних ресурсах (зокрема в ДР Конго – на присутності миротворчого контингенту).

2.3. Гуманітарні аспекти співробітництва

Україна посилює присутність в Субсахарській Африці, зростає політична роль підтримки африканських держав у міжнародних структурах. Втім лояльна позиція абсолютної більшості держав континенту, крім Судану викликана впливом США та ЄС, а не розвинутою дипломатичною активністю МЗС України. На фоні збільшення товарообігу, присутності вітчизняних військовослужбовців у складі миротворчих контингентів (зокрема на сході ДР Конго), зростання політичних інтересів слабкість українського дипломатичного корпусу (відсутність посольств у кожній країні, незначний кошторис) вимагає залучення всіх можливих механізмів впливу. Одним із них може стати задіяння української діаспори – громадян України та осіб українського походження, що тривалий час проживають в країнах регіону і можуть впливати на суспільну думку і політичну позицію зсередини. Ці спільноти можуть стати посередниками у налагодженні контактів з політичними, культурними та бізнес-елітами, сприяти популяризації позитивного образу України, лобіюванню політичних та економічних інтересів.

Слід проаналізувати рівень присутності української діаспори в регіоні, окреслити роль, яку займають українці та підготувати рекомендації для органів

державної влади щодо шляхів задіяння громадян України та осіб українського походження у реалізації національних інтересів України. Для цього необхідно проаналізувати статистичні дані щодо кількості таких осіб, їхні питомі риси та роль в африканських суспільствах. Важливий аспект – дослідження засобів комунікації української діаспори з Україною, засобів поширення інформації, наявності певних механізмів ознайомлення корінного населення з українською культурою, а також можливостями міждержавної співпраці.

Інші країни активно використовують цей інструмент. Зокрема, варто відзначити діяльність Китаю. Уряд підтримує китайські фірми, оскільки такі дії не лише приносять користь економіці, а й створюють передумови можливого впливу за кордоном через зосередження економіко-фінансових потужностей в руках китайських громадян. У цьому ж дусі розвиваються взаємовідносини з хуацяо – діаспорою ханців (самоназва етнічних китайців), у руках яких зосереджений значний сегмент торгівлі в Південно-Східній Азії (наприклад у Сінгапурі, Малайзії) та інших регіонах планети (діаспора в США та ін.). В Африці найбільше китайців концентрується на півдні континенту – ПАР, Ботсвана, Замбія [142]. Китайські принципи ведення бізнесу стимулюють приплив мігрантів з перенаселеної КНР для налагодження управління – діє принцип бажаного зосередження менеджменту в руках родичів та одноплемінників. Природно, основна частина працівників наймається з числа місцевих жителів, для більш досвідчених проводяться навчання. Однак на вищих і певною мірою середніх рівнях менеджменту пріоритет надається етнічним ханцям. Останнім часом африканська діаспора китайців зростає, сягнувши мільйона осіб, активно освоюється північ континенту – Алжир, Нігерія [143].

Інші країни використовують наявність діаспори як привід для втручання. Так, загрозою для французьких громадян пояснювали більшість інтервенцій Парижа до країн Західної Африки (найчастіше в Малі, Нігері, що слабо контролюють північні території). У Франції – інакша політика: більшість французьких громадян – корінні жителі, що підтримують активні зв'язки з колишньою колоніальною метрополією, переважно найбагатші верстви населення

(з іншого боку, вони мають змогу емігрувати до Європи за несприятливих умов, як під час геноциду в Руанді у 1994 р.).

Значна діаспора українців склалась на території Мозамбіку, будучи частиною європеїдного населення – досить чисельного за регіональними мірками. У країні проживає близько 50 тисяч європейців, половина – португальського походження, менше 10% від загальної кількості мають мозамбіцьке громадянство. Європейці працюють у різних галузях, здебільшого у приватних компаніях, сфері послуг, особливо у ресторанному бізнесі, останнім часом також як менеджери, інженери, спеціалісти. Помітний представник української громади – Д. Яцюк, що проживає у Мозамбіку з поч. 1990-х років. Він веде португаломовний блог у мережі Інтернет, що ознайомлює аудиторію з Україною, її культурно-історичною спадщиною та сучасністю. Авторський блог набув популярності в португаломовному світі, насамперед у Бразилії [144].

Еміграція з пострадянського простору є новою, наші співвітчизники опинилися у країні після 1975 р., тобто після проголошення незалежності Мозамбіку. Але є й інші винятки – з поч. 1950-х років у Мозамбіку працював виходець з України М. Терещенко. Існує прошарок людей змішаного походження – їх у Мозамбіку близько 250 – 300 осіб. Переважна більшість народилася між 1990 та 2000 роками. Частина з них або поїхала з України ще зовсім маленькими, або народилася вже у Мозамбіку. Тому рівень ідентифікації з Україною, цікавість щодо українських справ не є дуже високою. Однак частково зберігається знання української мови (поряд з російською). На сьогодні в Мозамбіку проживає як мінімум 120–150 дорослих українців і 300–350 дітей від змішаних шлюбів, а також тисячі колишніх студентів, що навчались в СРСР та Україні.

Військова боротьба за незалежність Мозамбіку почалася задовго до відмови португальців від колоніальних володінь в Африці. Після проголошення незалежності в 1975 р. колишні партизани ліворадикальної прорадянської організації ФРЕЛІМО (Фронт звільнення Мозамбіку, утворений в 1962 р.) сформували основу регулярної армії. Однак для створення військово-повітряних сил необхідні були як літаки, так і професійно підготовлені кадри. Радянський

Союз проводив на своїй території навчання мозамбіцьких пілотів та відправляв союзнику необхідну військову техніку зі спеціалістами. Натомість у Мозамбіку працювали радянські інструктори, які фактично створювали армію країни. Багато з них живуть зараз в Україні, зокрема член президії Всеукраїнської організації ветеранів війни полковник М. Чмихов [145].

Частина діаспори живе без місцевого громадянства (зокрема через невизнання Києвом подвійного громадянства), насамперед люди, що не пов'язують свого майбутнього з Африкою, планують повернутись на батьківщину чи емігрувати в більш заможні країни. Це стосується передусім цінних фахівців – лікарів, інженерів, викладачів. За свідченнями Д. Яцюка, після 2010 р. фактичне закриття посольства в Анголі (в зону впливу якого входив і Мозамбік) послабило громадську активність діаспори [146]. Однак Мозамбік становить все більшу зацікавленість для вітчизняного бізнесу. Країна імпортує майже всі індустриальні товари, Україна могла б постачати у Мозамбік широкий спектр товарів – від продукції харчової промисловості та мінеральних добрив до продуктів машинобудування. Україна виробляє міські автобуси «Богдан», тоді як Мозамбік хоче відмовитися від використання мікроавтобусів як міського транспорту та перейти на транспортні засоби більших розмірів.

Наприклад, у країні не працює жодна українська компанія, хоча українські товари потрапляють до Мозамбіку, правда, на сьогодні наш товарообіг не перебільшує \$ 15–20 млн. на рік (дані за 2012 р). Особливо для Мозамбіку актуальні фахівці з видобутку газу, що можуть допомогти освоїти нововідкриті родовища. Також у сфері продовольства проводяться численні переговори, підписуються контракти за участю, наприклад, української компанії «Терра Фуд» про поставки м'ясо-молочної продукції, попередньо обробленої для захисту від спеки. Однак необхідне сприяння української дипломатії, поглиблене налагодження співробітництва з владою в Мапуту, посилення культурних зв'язків за допомогою ресурсів діаспор (зокрема мозамбікців, що проживали в Україні, будучи студентами).

На жаль, діаспора не може спертись на потужну силу офіційної дипломатії. У 49 країнах Субсахарської Африки Україна відкрила лише п'ять посольств – у Сенегалі, Нігерії, ПАР, Кенії, Ефіопії (в останній лише тимчасово повірений). У 2015 р. африканська політика Києва активізується – призначені, зокрема, нові посли в Кенії, Нігерії, ПАР, Єгипті (послу у Кенії Є. Цимбалюку надані особливі повноваження представництва українських інтересів у Руанді, що означає вплив на весь регіон, включно з ДР Конго) [147].

Багато українців проживає в сусідній ПАР. За орієнтовними підрахунками на території країни близько 1000 мешканців ПАР мають українське походження або є громадянами України. На консульському обліку постійно або тимчасово перебувають близько 320 громадян. Місцями їх компактного проживання є міста Кейптаун, Преторія та Йоганнесбург. Слід зазначити, що громадяни ПАР українського походження та громадяни України, які проживають в ПАР, інтегровані в південноафриканське суспільство. На жаль, практично відсутні умови для забезпечення освітніх, культурних та мовних прав і потреб закордонних українців. Етнічні українці фактично не представлені серед політичної, урядової, бізнесової, наукової, культурної, мистецької еліти країни перебування [148]. В релігійному відношенні українська діаспора в ПАР поділяється на православну та греко-католицьку. Незважаючи на присутність вірян УГКЦ в Південній Африці, православних українців в ПАР більше, деє близько двох третин.

Здебільшого українська діаспора залишається російськомовною. За даними демографічних досліджень, українською мовою спілкується лише 30 відсотків південноафриканських українців.

Після 2004 р. при МЗС було створено управління з питань зв'язків з закордонним українством. Окремо українською громадою ПАР порушувалось питання щодо створення культурно-інформаційного центру при посольстві. Продовжується популяризація української культури – зокрема у 2010 р. у Преторії відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку. Водночас на сьогодні в українській дипломатичній установі в ПАР відсутні реальні можливості для відкриття такого

центру у складі посольства (перш за все відсутність приміщення, яке могло б бути використане для центру, а також недостатнє фінансування, нестача людських ресурсів тощо).

Окремо слід відзначити активність української громади в Кенії, що попри нечисленність (близько сотні громадян України) співпрацює з вітчизняним посольством у справі популяризації інформації про Україну, зокрема трагедію Голодомору [149]. З листопада 2015 р. починається робота над офіційним оформленням української діаспори. 28 листопада 2015 р. українці, які проживають у м. Кітале, за сприяння місцевої церкви вшанували пам'ять померлих під час Голодомору 1932–33 рр. 30 листопада 2015 р. в одній із найбільших церков м. Момбаса було вшановано пам'ять жертв Голодомору. Присутні прослухали короткий екскурс щодо історичних подій. З 27 листопада 2015 р. у найбільшому готелі м. Момбаса – «Sovereign» – відкрито фотовиставку, яка висвітлює трагічні події 1932–1933 рр.

На базі волонтерського центру українська громада поселення Буруку провела лекцію-зустріч, організувала виставку документів, фотофактів, свідчень учасників трагедії та здійснила спільний молебень за Україну, Кенію та процвітання дружніх народів. До заходу були залучені різні верстви населення – від представників місцевої еліти до незаможних кенійців. Наприкінці зустрічі кожен отримав у подарунок хліб як символ життя.

Часто українські дипломатичні структури не володіють точною інформацією, оскільки громадяни України не знаходяться на консульському обліку внаслідок різних причин – насамперед важкодоступності найближчої дипломатичної установи. Багато українців епізодично перебувають на території африканських держав як моряки різних торговельних флотів світу. Досить чимало вітчизняних спеціалістів працюють за контрактами у Нігерії та сусідніх країнах узбережжя Гвінейської затоки. Українці затребувані на ринку праці завдяки можливості залучити високопрофесійних фахівців за значно меншу плату (на фоні запрошених спеціалістів з країн Західної Європи чи США). Головні сфери діяльності – промисловість (як інженери, консультанти), медицина. Потрібні і

люди з військовим досвідом (часто професійні зв'язки налагоджуються під час роботи у складі миротворчих місій ООН). Українські спеціалісти випробовують військову техніку (насамперед авіаційну), служать за контрактом у місцевих арміях, беручи участь у боротьбі з різними антиурядовими силами. По суті, йдеться про найманство, заборонене для громадян України вітчизняним законодавством (це одна з причин небажання ставати на консульський облік). За різними даними, на 2011 рік у різних африканських країнах нелегально воювало близько 100 українських пілотів. Головний стимул – порівняно високі зарплати (\$ 6–12 тис. щомісячно) [150].

Робота в Африці (навіть на цивільних посадах) пов'язана з ризиком. Громадяни України часто потрапляють у полон – передусім моряки та пілоти. Нерідко навіть місцеві уряди надовго затримують українців за формальні порушення режиму перебування, сподіваючись, по суті, на певну форму викупу [151]. Наприклад, у липні – серпні 2015 р. група з 10 моряків, що працювали на контейнеровозі «AS Castor», були затримані в Гані за надуманими звинуваченнями в контрабанді наркотиків (сторона обвинувачення так і не продемонструвала доказів), і лише після копіткої роботи дипломатів кількох країн їх визволили.

Отже, українська діаспора в регіоні Субсахарської Африки присутня незначним чином, сконцентрована на півночі та крайньому півдні континенту. Мала кількість людей не дає змоги організувати впливового політичного руху на підтримку українських інтересів, проводити широкомасштабну лобістську роботу за прикладом КНР та інших впливових держав. Це послаблює найпоширеніші методи непрямого впливу (*soft power*), обмежуючи можливості культурного впливу на місцеві еліти та суспільство, популяризації дружньої позиції України, сприяння розвитку вітчизняного бізнесу.

Однак, з іншого боку, невелика кількість українських громадян сконцентрована в критичних сферах для місцевих режимів – військовій авіації, проектах індустріалізації, медицині. Незначна кількість людей стає широковідомою в країні, оскільки впливає на великі проекти з розвитку

економіки та суспільства. Українські спеціалісти протягом попередніх десятиліть створили імідж надійних і високопрофесійних партнерів, що полегшує працевлаштування інших українців, а також можливості вимагати більшої заробітної плати, покращення умов праці.

Інший засіб реалізації «м'якої сили» – широкий прошарок людей середнього класу, що навчались в Україні (від часів СРСР, коли більшість африканських студентів навчались у ВНЗ України, і до сьогодні). Десятки тисяч випускників українських закладів працюють у багатьох країнах регіону, займають впливові позиції в державних органах та бізнес-структурах. Особливо слід звернути увагу на вищий офіцерський склад, який проходив навчання під керівництвом радників з України. Останні зберігають зв'язки з колишніми учнями, зокрема й централізовано через ветеранські організації (Союз ангольців України, Союз мозамбікців України). Міністерству закордонних справ варто залучати ці громадські організації до лобювання українських інтересів [152].

Вітчизняна дипломатія має взяти до уваги окреслений нематеріальний ресурс, використовувати позитивну поінформованість африканців як базу для подальшого просування іміджу України не лише як джерела кваліфікованих спеціалістів у вузьких галузях, але й перспективного інвестора, розвинутого економічного партнера, з яким варто розвивати відносини в багатьох царинах, в тому числі політичній. Насамперед слід пов'язати окреслену роботу з просуванням вітчизняних інтересів у міжнародних організаціях (зокрема щодо голосування в Генеральній Асамблеї ООН). Особлива увага має бути привернена до недружніх країн, що не підтримують голосувань, спрямованих проти російської агресії, зокрема Судану та Зімбабве, що проголосували проти резолюцій ООН на захист територіальної цілісності України в 2014 р.

Позиція цих країн зумовлена залежністю від РФ та Китаю, однак присутність українських спеціалістів теж помітна [153]. Судан зацікавлений в українських інвестиціях, допомозі в освоєнні корисних копалин. За перше півріччя 2015 р. обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та Республікою Судан склав \$ 48,8 млн. Порівняно з першим півріччям 2014 р.

експорт зменшився на 17,8 % і становив \$ 48,6 млн., імпорт – на 32,6%, до \$ 178 тис. Позитивне для України сальдо – \$ 48,4 млн. [154]. Окрім того, ведеться підготовка з підписання офіційної угоди з Хартумом щодо співробітництва в ракетно-космічній галузі. Слід нагадати, що особливої активності згадані двосторонні відносини набули 2013 р. (вони трактувались експертами як прикриття для продажу зброї, що порушувало ембарго, накладене ООН).

Українська влада може обмежити поїздки громадян до недружніх країн, проводити заходи з переконання українських фахівців змінити місце праці. Окрім того, варто ввести санкції з заборонаю продажу зброї, харчових продуктів. Українській дипломатії, попри загальну слабкість держави, треба вдаватись до жорстких заходів заради захисту власних інтересів, наслідуючи політику Пекіна (активізація відносин, потік інвестицій були чітко прив'язані з визнанням Тайваню частиною КНР). Судан та Зімбабве потребують зовнішньої допомоги, тому навряд чи різко заморозять відносини з Україною в інтересах третіх держав. Слід очікувати подальших компромісів, під час яких забезпечити принаймні нейтральну позицію щодо російсько-українського конфлікту.

Ще один чинник, який необхідно враховувати, – численна студентська присутність у вищих навчальних закладах України, яка бере початок з часів СРСР і зберігається завдяки низькій вартості вищої освіти. Через співпрацю з африканською молоддю можна формувати прихильне ставлення місцевої інтелігенції та еліт у майбутньому. Варто брати приклад з Китаю, де одним з основних напрямів африканської політики став початок підготовки кваліфікованих кадрів у китайських університетах (лише у 2012 р. у КНР навчалось 27 052 студентів з Африки) [155].

2.4. Вплив Російської Федерації як загроза українським інтересам

Поряд з іншими глобальними гравцями значну роль зберігає РФ. У 1970–80 рр. Радянський Союз активно розвивав союзницькі відносини зі значною частиною країн континенту, що проголосили офіційний курс некапіталістичного розвитку. Провадилась політика допомоги просоціалістичним (навіть, якщо лише

на словах) державам для недопущення впливу США та створення дипломатичної підтримки (більшість в ООН та ін.), забезпечення місця для військових баз, дружнього ставлення місцевих режимів; у цей же час в економічній сфері бачимо лише величезне вливання коштів без очевидної вигоди для радянського господарства (що, на думку багатьох дослідників, сприяло краху СРСР через виснаженість ресурсів) з єдиною метою – збільшення геополітичного впливу блоку. Засоби для встановлення лояльних режимів використовувались в основному силою, направлялась допомога, особливо збройна, різного роду революціонерам (епіцентр – Ангола–Зімбабве–Мозамбік у 1970-х роках, де при партизанських відділах працювали військові радники, наприклад, у Мозамбіку [156]).

Однією з форм впливу була так звана інтернаціональна допомога трудящим, під гаслами якої провадилась політика силової підтримки соціалістично орієнтованих формувань та урядів – посилювались військові групи, інструктори, командири, які навчали недосвідчені місцеві сили правопорядку, формували спецслужби та проводили превентивні дії проти активності емісарів ворожого блоку. Проте головним засобом підтримки було нелегальне постачання зброї (переважно автоматів Калашникова) – особливо залежними через це стали Конго, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Гвінея, Малі та інші країни. Такий вплив був занадто витратний для СРСР (і тому став одним із факторів його розпаду після перебудови).

Напрацьовані зв'язки, проте, поступово відновлюються з кін. 1990-х років. Починаючи з 2000 р. обсяг російсько-африканських торговельних відносин зріс у 7,5 раза – з \$ 1,6 до \$ 12,17 млрд. Головні партнери РФ на півночі Африки (Єгипет, Лівія – зростання у 10 разів), а також окремі райони Субсахарської Африки. Абсолютна частка бізнес-ресурсів пов'язана з видобутком корисних копалин. Важливі партнери – Сомалі, Ефіопія, Алжир. Як і для України, важливу роль у міждержавних відносинах займає експорт озброєнь до Африки [157]. У 2012 р. обсяг поставок озброєння російського виробництва складав понад \$ 980 млн., що становило 70 % експорту РФ у сфері ВПК і охопило понад 25 %

загального ринку зброї континенту. Росія проводить науково-технічне співробітництво з 20 країнами регіону у військово-промисловому комплексі. У цивільній сфері фіксується відносно відставання темпів збільшення товарообороту (особливо на фоні ЄС та Китаю).

Важливу роль займають інвестиції у видобування корисних копалин та інших природних ресурсів. Тут увага російських інвесторів зосереджена на кількох ключових країнах – серед них Алжир, Ангола, Намібія, ПАР, Зімбабве, Мозамбік, Танзанія. На середину 2012 р. обсяг прямих фінансових інвестицій склав \$ 8,5 млрд., до 2020 р. планується залучити ще \$ 17 млрд. Неважко помітити особливу увагу до країн, еліти яких завдячують нинішнім статусом довголітній підтримці СРСР та РФ [158].

Російська дипломатія жваво використовує напрацювання радянських часів, базу контактів місцевих еліт. Найбільші агенти РФ – Ангола, Ефіопія, Зімбабве. Однак якщо на сході континенту російський вплив все більше поступається китайському (навіть в Ефіопії, яку Кремль підтримував під час Огаденської війни та досі лобіює в міжнародних організаціях позицію Аддис-Абеби, що регулярно втручається у внутрішні справи Сомалі), то в Анголі вплив Пекіна слабший, проявляється у сферах економіки та поглибленої участі в інфраструктурних інвестиціях [159]. Ряд дослідників відзначають глибокі паралелі соціального та політичного устрою Анголи (передусім концентрація надприбутків від продажу вуглеводнів в руках обмеженого кола людей, диспропорційний розвиток столиці за рахунок людських ресурсів всієї країни). Показова проблемність для потрапляння неросійського бізнесу до країни.

Більшість африканських країн займає проросійську позицію в ООН. Особливо характерний приклад Анголи – після перемоги у багаторічній громадянській війні промосковської МПЛА на поч. 2000-х років встановлюються максимально дружні відносини з РФ. Навіть валюта (ангольська кванза) друкується у Москві. Хоча зараз в Анголі завдяки нафтовим прибуткам продовжується постійне економічне зростання, дружба між Луандою та Москвою не зменшується (можна провести і паралелі у розбудові суспільства – як і Москва,

ангольська столиця Луанда стала єдиним центром розвитку в країні і одним із найбільш дорогих міст світу з надто великою часткою населення, тоді як периферія країни позбавлена нафтових доходів і не розвивається). З огляду на геополітичну ситуацію, просування українських бізнес-інтересів в Анголі стикається з прохолодним ставленням через небажання зашкодити інтересам РФ. Однак це рідкісний випадок – багато колись промарксистських режимів переорієнтувались на КНР (наприклад Зімбабве).

Досить дружні стосунки залишаються у РФ і з Мозамбіком, Замбією [160]. Але більш важливий центр впливу – Ефіопія. Ця країна за часів режиму Менгісту Хайле Маріама була чи не найбільш слухняним союзником СРСР в регіоні (навіть на фоні Сомалі, де Мохаммед Сіад Барре розвивав своєрідний соціалізм з ісламською та клановою специфікою – на противагу ортодоксальному радянському марксизму та атеїзму в Ефіопії, яку Москва підтримувала під час Огаденської війни). І хоча на поч. 1990-х років з розпадом СРСР впав і режим Хайле Маріама, в Ефіопії зберігаються контакти з Кремлем. На них опирається Аддис-Абеба у продовженні протистояння з сомалійськими групами (в інтересах Ефіопії – подальша дезінтеграція Сомалі як актуальної етнічної та релігійної загрози).

Ефіопія зацікавлена в союзі з зовнішніми гравцями, які не належать до мусульманського світу. Держава з трьох боків оточена ісламськими країнами, а половина населення – мусульмани (переважно у східній частині – передусім сомалійці з Огадену та тиграї). На поч. 1990-х років внутрішні проблеми ослабленої війною країни дали можливість проголосити незалежність Еритреї, що повністю відрізала Ефіопію від доступу до Світового океану (досі більшість торговельного обороту Ефіопії йде через Порт-Джибуті внаслідок складних відносин з Еритреєю та Сомалі). Переважно християнські Кенія, Південний Судан та Уганда закономірно провадять добросусідську політику, хоч і змушені попри християнську більшість продовжувати боротьбу з ісламістськими повстанськими рухами та сепаратизмом серед мусульманських народів. Виступаючи християнською віссю на північному сході континенту, на фоні швидкого

економічного зростання (окрім Південного Судану) ці країни все більше прагнуть задавати порядок денний для регіону, зокрема у сфері відносин із зовнішніми інвесторами та на шляху афроінтеграції.

Водночас останніми роками дедалі більша увага РФ відводиться найбільш розвинутим країнам – Кенії, Мозамбіку (насамперед через нововідкриті унікальні родовища газу в Уганді). Компанії «Лукойл», «Северсталь», «Ренова», «Евраз», «Газпром» – важливі гравці на ринку. В Анголі видобуток нафти ведеться за участю компаній РФ. Великий інтерес становить Мозамбік, де в 2015 р. було виявлено великі поклади газу. З огляду на давню традицію дружби з Мозамбіком (СРСР фактично підтримав створення держави, побудову армії) і контакти серед еліти РФ намагається стати конкурентом Китаю і ЄС у справі видобутку газу. Контроль над видобутком енергоносіїв – один із ключових векторів політики РФ з 2000 р. під гаслом розбудови «сировинної наддержави» задля впливу на ціноутворення в глобальному масштабі. У цій площині лежить розвиток відносин з Венесуелою, повернення на Близький Схід, колишній вплив на Лівію та інші держави-члени ОПЕК. Однак у деяких місцях політика РФ відрізняється несформованістю – з одного боку, в ООН підтримувався режим О. Башира, а з іншого – через дружню Ефіопію постачалась зброя для ворожого Баширу Південного Судану. Тут бачимо суперечність альянсу з КНР і опори на Ефіопію як альтернативу ісламу в Північно-Східній Африці.

Інший вектор – на півдні через ПАР, що входить до неформального альянсу BRICS (поряд з РФ, КНР, Індією та Бразилією) [161]. Однак у цьому альянсі нарастають внутрішні проблеми. На середину 2010-х років реальністю стала фрагментація групи країн BRICS на два табори – прокитайський (РФ, КНР) і проамериканський (Індія, Бразилія, ПАР). Однак якщо перший блок більш жорстко координований, то проамериканська група, на перший погляд, більш аморфна і більш схильна до нейтральної позиції (оскільки, як ПАР, торгує з усіма сторонами). Але майбутнє змусить жорсткіше визначатись. Особливо це стосується африканської сфери впливу, за яку розпочинається активна боротьба. Перекриття африканських ринків завдасть важкого удару економіці КНР (через

нестачу ресурсів економіка стагнуватиме), що збільшить шанси США на перемогу у глобальному протистоянні за лідерство. Відповідно тиск на союзників і треті країни з боку Вашингтона посилиться.

2014 р. і 2015 р. відзначилися відродженням економічних і політичних зв'язків Російської Федерації з державами Тропічної Африки. Поштовхом до подальшого розвитку двосторонніх відносин з цілою низкою африканських держав стала позиція африканських країн щодо подій в Україні. До речі, санкції Заходу щодо Росії і відповідні санкції РФ на ввезення західної продукції грають на руку африканським виробникам – адже Росія в пошуках інших партнерів зверне увагу на Африку, перш за все на її можливості в забезпеченні потреб продовольчого ринку.

Великим досягненням Російської Федерації стало проведення економічного форуму «Росія-Африка», який пройшов у жовтні 2019 у Сочі. Економічні форуми з африканськими державами – традиція, якій більше 10 років. Всі гравці, зацікавлені у впливі на континенті, пропонують свої умови співпраці перспективним економікам. Спершу Китай і ЄС, потім Індія та навіть Туреччина. Вперше це робить Росія, демонстративно списуючи різним африканським країнам 20 млрд. боргів.

Звичайно, ті африканські країни, які прямо або побічно підтримали позицію Росії, розраховують на певні вигоди в разі подальшого поглиблення конфлікту між Росією і Заходом. Це вже випробувана політична тактика – таким чином місцеві лідери використовують конкуренцію Китаю і країн Заходу, домагаючись для себе кращих умов співпраці, оскільки впливові у світі гравці не бажають штовхнути навіть найслабші країни у сферу впливу конкурента. Бо кожна навіть малорозвинута країна – це поклади цінних копалин, природні ресурси та людський капітал, який можна розвинути при підтримці сюзерена. Не слід забувати і про дипломатичні голоси і міжнародних структурах на зразок ООН.

Тому і Пекін, і Брюссель надають посилену допомогу в розбудові інфраструктури, дешеві кредити і т. ін. Звісно, Росія на даному етапі перебуває в економічній кризі через санкції та падіння цін на нафту і не може виділити багато

коштів, як колись робив СРСР, надаючи величезні позики і просто допомогу африканським васалам. Але все-таки РФ залишається потужним військово-політичним чинником у світі, що можна використовувати. Насамперед це право вето на будь-які ініціативи Ради безпеки ООН. Також цінний військово-технічний фактор – у контексті конфлікту Росії і Заходу африканські держави розраховують придбати у Росії великі партії озброєння.

Один із прикладів: у 2014 р. на сесії Панафриканського парламенту колишній президент Гани Дж. Ролінгс підтримав позицію Росії щодо Криму [162]. В кулуарній бесіді приєднання Криму до Росії, що відбулося після псевдореферендуму, підтримав і президент Уганди Й. Мусевені. Обидва політики колись співпрацювали з СРСР, підтримуючи розширення радянської сфери впливу. Але не слід переоцінювати старі симпатії в рамках соціалістичного табору – це лише база налагоджених контактів. Навіть слово старих союзників коштує фінансових і економічних вливань. Мусевені до цього побував з візитом у Москві, де були укладені угоди про участь Росії в модернізації бавовняної промисловості Уганди, будівництві багатоквартирних житлових будинків у столиці країни Кампалі, геологічній розвідці родовищ та видобутку золота, олова і хрому.

Двозначна і позиція ПАР. В даний час ПАР залишається стратегічним партнером Росії по BRICS і демонструє останніми роками солідарність з Російською Федерацією з багатьох питань зовнішньої політики. Зокрема, офіційна Преторія підтримує позицію РФ щодо Сирії. Головна партія країни – Африканський Національний Конгрес, що більшість часу після 1994 р. знаходився при владі у ПАР – особливо тісно пов'язана російськими контактами. У часи апартеїду вона була організацією, що проводила підпільну боротьбу в основному на радянську допомогу. Щодо питання визнання анексії РФ українського Криму керівництво ПАР відкрито не виражало підтримки дій Росії. Але неформально проглядається бажання якнайширше зберегти дружбу з Москвою. Характерний факт – присутність президента Дж. Зуми на військовому параді в Москві з нагоди перемоги у Другій світовій війні 9 травня 2015 р. [163]. Ця двозначність, як і

підтримка позиції Кремля в Сирії, свідчить про слабкість українських позицій на півдні континенту (на відміну від Нігерії і Кенії).

У світі всього десяток офіційно визнаних міжнародним співтовариством держав беззастережно підтримали позицію РФ щодо кримського питання. У тому числі Зімбабве. Офіційний Хараре з самого початку повністю підтримав дії Росії по анексії Криму до складу російської держави. 27 березня 2014 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ООН представник Зімбабве проголосував проти рішення щодо визнання територіальної цілісності України та засудження російської агресії.

У середині грудня 2014 р. в окупованому Криму з офіційним візитом побував міністр навколишнього середовища, водних ресурсів та клімату Зімбабве С. Касукувере. Він заявив, що зімбабвійці підтримують і поважають вибір так званого кримського народу і готові поділитися з Росією досвідом, накопиченим за час чотирнадцятирічного проживання під санкціями Заходу. Коли після цього візиту Касукувере з'явилась очікувана негативна реакція з боку офіційного Києва, посол Зімбабве в Російській Федерації Чідьяусіку (який координує в тому числі дипломатичне представництво в Україні) ще більш радикально відреагував [164]. Посол заявив, що розглядає приїзд зімбабвійського міністра до Криму як візит у Росію, оскільки бачить Крим частиною РФ. Зімбабвійський дипломат підкреслив, що при всій повазі до державного суверенітету України Зімбабве має власне бачення кримського питання і як суверенна держава має повне право на окрему позицію з найважливіших геополітичних проблем сучасності. Не дивна і присутність президента Зімбабве Р. Мугабе на згаданому вище параді в Москві 9 травня 2015 р.

20 вересня 2014 р. в Зімбабве побував міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров, який взяв участь у відкритті проекту «Дарвендейл» – найбільшого у світовій історії проекту з видобутку платини. Крім розробки родовищ цього цінного ресурсу, Росію цікавить в Зімбабве участь у видобутку золота і алмазів, енергетична промисловість, освоєння ринку російської сільськогосподарської продукції.

Особливо критична для України недружня позиція Анголи. Ангола довгий час була одним із найважливіших союзників СРСР в Африці на південь від екватора. Після проголошення незалежності саме СРСР, а також союзник Москви Куба надавали безпосередню військову допомогу, в тому числі радниками і фахівцями, ангольському революційному уряду, який воював проти повстанців опозиційної організації УНІТА [165].

У Мозамбіку позиції Росії слабкіші, але достатні для того, аби домогтися нейтралітету в голосуваннях щодо статусу окупованого Криму і оцінок російської агресії. Делегація цієї країни вважає за краще утримуватися, зберігаючи рівні стосунки з обома таборами. Як уже було згадано, у Мозамбіку починається розвідка величезних запасів газу, і поряд з Францією саме Росія претендує на допомогу в його видобутку, проводить відповідні консультації з мозамбіцьким урядом. Згідно з відомою тезою В. Путіна про позицію Росії як енергетичної наддержави певний контроль видобутку палива, особливо настільки перспективний, є ще одною ланкою впливу на світовий ринок енергоресурсів. Україна теж технічно може співпрацювати з Мозамбіком у газодобуванні, що, окрім економічного посилення, дасть можливість обмежити вплив Кремля у ключовій для нього галузі господарства (у випадку нафтоносної Анголи позиції Кремля, на жаль, надто сильні – тут потрібна кооперація з країнами Заходу, планомірне налагодження контактів з опозицією режиму і т. д.).

Нагадаємо про інші африканські країни, що не голосували або утримувалися в ООН під час оцінки проблеми Криму.

Це Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Гана, Гвінея-Бісау, Алжир, Ангола, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Комори, Джибуті, Єгипет, Сальвадор, Еритрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Кенія, Лесото, Малі, Мавританія, Намібія, Руанда, Сенегал, ПАР, Південний Судан, Свазіленд, Танзанія, Уганда, Замбія [166].

Проти резолюції 27 березня 2014 р. проголосували лише Судан і Зімбабве [167]. Однак через три роки ухвалення нової важливої резолюції про стан з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)

від 18 грудня 2016 р. проти України виступили Ангола, Бурунді, Еритрея, Зімбабве, Коморські Острови, Південна Африка, Південний Судан, Судан, Уганда. Кенія та Танзанія утримались [168]. Це пов'язано з темою резолюції, що стосувалась конкретних злочинів з боку окупаційної влади РФ. Багато держав можуть по-різному оцінювати поняття прав людини та потребу їх захисту (особливо ті, які самі потерпають від зовнішньої критики в основному з боку ЄС і США). Тому вони можуть говорити про невизначеність таких абстрактних питань охорони прав людини, що обґрунтовує їх небажання голосувати через відсутність чіткого спільного розуміння – на відміну від очевидного порушення суверенітету України. Отже, Росія реально впливає на політику частини африканських країн щодо Києва, з чим треба систематично працювати. Лише економічна та політична зацікавленість у співпраці зможе виправити ситуацію.

В Росії продовжується активна аналітична робота, моніторинг ситуації в Африці, особливо у нестабільних точках, які можна використати для посилення впливу (таких як ЦАР, Лівія та Єгипет, де РФ підтримує режим президента Сісі, що прийшов до влади в результаті перевороту). Сирійська кампанія підсилюватиме увагу до подій на Близькому Сході, в тому числі у всій мусульманській Африці (де діють повстанці-фундаменталісти).

Висновки до 2 розділу

Регіон Субсахарської Африки – один із ключових для реалізації інтересів України. Головні фактори зростання рівня співпраці – економічна переорієнтація ринків (на середньостроковий період ринки Росії та її союзників будуть обмежені для вітчизняної продукції), дипломатична роль африканських держав в охороні національних інтересів Києва, посилення військово-політичного впливу України у світі (насамперед у форматі співпраці з країнами НАТО, особливо США). Формування позитивного реноме України, посилення м'якого впливу на місцеві еліти неможливе без адекватного прогнозу ризиків для стабільності та можливостей політичної фрагментації.

Останніми роками африканські країни займають все більш значущу позицію у зовнішній торгівлі України (особливо в сфері агроекспорту). Історичний досвід співпраці, участь у ряді міжнародних миротворчих місій можуть допомогти зміцнити позиції Києва. Важливу роль відіграє українська діаспора – висококваліфіковані працівники, яких поважають в Африці. Однак державі слід інтенсифікувати дипломатичну діяльність (збільшення кількості діючих посольств та інших представництв) та приділяти більшу увагу координації місцевих українців. Особливу увагу слід зосередити на ключових країнах – Нігерії, Єгипті, ПАР, відродити майже з нуля співпрацю з Ефіопією.

Водночас стримування Російської Федерації виступає головним середньостроковим завданням. Зокрема, слід обмежити масштабний вплив на місцеві еліти (особливо на півдні та сході регіону). На даний час РФ захищає власні інтереси, зменшуючи політичну підтримку України в ООН, формуючи табір з країн, що декларативно підтримують політику Москви у світі. Також Росія конкурує з українським виробником у сфері економічної співпраці.

РОЗДІЛ 3. Конкуренція з боку центрів глобального впливу в Субсахарській Африці

3.1. Інтеграційні процеси в регіоні

В Субсахарській Африці набирають впливу регіональні об'єднання. Розглянемо найбільш активні з них. Місцеві режими стали координувати зусилля у безпекових та торговельних об'єднаннях (через Африканський Союз – АС, Економічну спільноту Півдня Африки – SADC, Економічну спільноту країн Західної Африки – ECOWAS), особливо на субрегіональному рівні Західної Африки (ECOWAS, Союз долини річки Мано). Спільними силами вже проведено понад 10 миротворчих операцій (зокрема в Судані та Сомалі) [169], стільки ж за самотійною участю. Кооперація зусиль сприяє інтеграції військових сил країн, що покращує їхню ефективність у врегулюванні конфліктів та ліквідації зародків нестабільності, а досвід взаємодії створює сприятливі умови для політико-економічної інтеграції, що спроможна значно посилити рівень розвитку учасників (ефект синергії).

Особливе поглиблення інтеграційних процесів спостерігається в організації ECOWAS (групі 15 західноафриканських держав від Сенегалу до Нігерії, організація заснована в 1975 р.). Країни-члени цієї організації демонструють намір стати ядром регіонального наддержавного утворення з прозорими внутрішніми кордонами та спільним торговельним простором. Це не лише декларації – проводиться програма уніфікації паспортної системи громадян та запровадження єдиної валюти – еко [170]. На реалізацію цього проекту працює Західноафриканська монетарна зона (WAMZ), що діє з 2000 р., з центром у Нігерії. Саме тут ведеться активна підготовка до впровадження власної єдиної валюти еко, яка має замінити французький франк у країнах Західної Африки. Частина членів WAMZ також входять до Союзу держав річки Мано. Організація заснована в 1973 р., до неї входять Ліберія, Сьєрра-Леоне та Гвінея, народи яких часто живуть змішано (особливо племена кру та менде). Цей інтеграційний

проект, попри часті війни в регіоні, має значний потенціал з огляду на невелику кількість та рівноправність партнерів, малу територію держав.

SADC – це організація держав на південь від екватора, де домінантну роль відіграє ПАР. ПАР – найрозвинутіша індустріальна країна континенту, що належить до розвинутих країн (незважаючи на проблеми міжрасового співіснування). Вона фактично конкурує з ECOWAS, прагнучи ослабити вплив нафтоносної Нігерії в регіоні. Ядром SADC, по суті, виступає митний союз півдня континенту – у складі ПАР, Лесото і Свазиленду, Ботсвани та Намібії. Фактично йдеться про проект Преторії (населення ПАР складає понад 80 % союзу), і про рівноправність у союзі не мовиться [171].

Серед інших організацій варто відзначити Економічну спільноту центральноафриканських держав (ECCAS) та Східноафриканську спільноту (EAS). Вони поки що малоактивні (з огляду на нестабільність у регіоні), однак в перспективі виглядають союзом економічного центру континенту, його стержнем. Однак північна частина ECCAS входить у зону африканського франка і відповідно сферу впливу Парижа. EAS – подібна структура у районі Великих Озер (Бурунді, Руанда, Уганда), Кенії та Танзанії. Проте саме тут знаходиться ключовий центр ще одного інтеграційного проекту. Йдеться про розвиток ідеї Спільного ринку Південної та Східної Африки (COMESA), що був заснований у 1994 р.

У 2015 р. було ухвалене рішення формування зони вільної торгівлі з оборотом понад \$ 2 трил. на території SADC та COMESA [172]. Ряд країн входять водночас до кількох об'єднань, але ключова точка взаємоперетину – на територіях членів EAS. На саміті Африканського Союзу вирішили впровадити спільну зону вільної торгівлі до 2017 р. Йдеться про майже 700 млн. населення, що дає можливість планувати конкуренцію з ЄС. На порядку денному проект взаємодопомоги половини континенту, що майже позбавлена заморожених та низькоінтенсивних конфліктів, на відміну від західних районів, а також за винятком ДР Конго, Лівії та Судану на півночі. Геополітично відновлюється британська колоніальна вісі з Середземномор'я та Суецького каналу до півдня

материка (якщо Ефіопії та Кенії вдасться одночасно залучити Єгипет і ПАР – надто віддалені у них зони зацікавлення).

Згадані вище інтеграційні утворення відіграють роль насамперед у регіональних процесах як засіб упорядкування політичних суперечностей прикордонних держав, боротьби з нестабільністю та підтримки економічного розвитку. Більшість пропонованих функцій знаходяться у зародку. Зокрема – функція спільної політики у відносинах із зовнішнім світом. Держави-члени формують орієнтацію на світові геополітичні центри самостійно. Однак зовнішні сили намагаються перетворити інтеграційні утворення на засіб впливу. Особливих успіхів вдалось досягнути КНР, яка фактично перетворила Африканський Союз (штаб-квартира якого в Аддис-Абебі побудована за китайський рахунок) на дипломатичний майданчик для просування власних інвестицій та ініціатив [173]. Попри невдоволення ряду країн такою ситуацією інші гравці нездатні або не зацікавлені в капіталовкладеннях подібних обсягів.

Європейські країни та США більше концентруються навколо вузьких утворень субрегіонального рівня. Насамперед варто згадати французьку сферу впливу у Західній та Центральній Африці. Більшість розташованих у цій сфері держав входять у так звану «зону африканського франка» – валютний союз, де в обігу перебуває франк. Ця валюта випускається виключно державними банками Французької Республіки, що відповідно надміру посилює вплив Парижа у валютному союзі [174]. Останній оформлений у формі Західноафриканського економічного і валютного союзу (*Union économique et monétaire ouest-africaine*), куди увійшли, по суті, держави мусульманської півночі регіону, що колись належали Франції.

Загальна слабкість та нестабільність робить ідею спільної валюти привабливою, оскільки єдина система запобігає неконтрольованій інфляції. Поряд з тим африканські політики говорять про необхідність розбудови регіональних валютних об'єднань більш-менш рівних учасників. Однак на даний момент можна говорити лише про один відносно успішний проект навколо ПАР, у якому однозначно домінує один гравець.

Геополітична орієнтація головних об'єднань (SADC і ECOWAS) залишається похідною від позиції провідних членів – ПАР та Нігерії. Якщо остання чітко позиціонує себе як союзник США в регіоні, то позиція ПАР більш багатовекторна. Економічна співпраця як з КНР, так і США, ЄС супроводжується критикою окремих дій усіх партнерів. Та у військово-політичному плані ПАР орієнтується на Вашингтон і відповідно прохолодно ставиться до миротворчих ініціатив інших гравців в Африці. Тим часом Китай досить успішно розвиває стосунки з більшістю менш впливових країн. Саме тут, на нашу думку, лежить пояснення такої підтримки всеафриканських структур, які, на перший погляд, проявляють мінімальний вплив на порядок денний.

Режими зацікавлені в міжнародній легітимності (що дає можливість залучати допомогу Заходу і легально продавати природні ресурси), а також стабільних поставках озброєнь та іншої необхідної техніки. Інші сфери (навіть дипломатична присутність у віддалених регіонах) ослаблені і розвиваються насамперед з ініціативи зовнішніх гравців, що бажають забезпечити власні національні інтереси. Це проявляється і на макрорегіональному рівні. Засідання ради Африканського Союзу в 2013 р., присвячене 50-річчю створення організації, було фінансоване урядом КНР, що викликало обурення серед африканської інтелігенції [175].

З іншого боку, надзвичайної ваги набуває **субрегіональний рівень**, особливо відносно з країнами-сусідами, з якими наявна спільна сухопутна межа. По-перше, нестабільні країни нездатні ефективно контролювати державний кордон, що призводить до вільного пересування повстанських озброєних формувань, транспортування озброєння та інших товарів (від наркотиків до нелегально добутих мінеральних ресурсів). Характерний приклад – діяльність ісламістської групи ADF (Allied Democratic Forces) угандійського походження на сході ДР Конго, яку розбили урядові війська в 2014 р. [176]. Зараз її лідер Джаміл Мукулу переховується в Танзанії (офіційна Кіншаса вимагає екстрадиції). Подібні проблеми в зоні Сахелю і Сахари, де склався неконтрольований єдиний простір

нелегальних угруповань від Мавританії до Чаду та Центральноафриканської Республіки (ЦАР).

Інший вимір проблеми – участь міжнародно визнаних режимів у військових діях на території сусідніх країн, підтримці окремих місцевих угруповань. Найбільш масштабний спалах – так звана «африканська світова війна» 2000 р., викликана активністю порівняно малої Руанди, армія якої після завершення громадянської війни всередині країни сприяла дестабілізації в сусідньому ДР Конго (попри неспівмірно більше населення і територію).

В умовах хаосу навіть слабка сила завдяки ефективній координації може поширити свій вплив на величезному просторі (це доводять і події на Близькому Сході з 2013 р. – розвиток квазідержавного утворення «Ісламської держави Іраку та Леванту», яке скористалось військово-політичною та ідеологічною недієздатністю інших сил).

Повертаючись до ситуації на території регіону «Великих озер», неспівмірно нечисленна за кількістю населення і економічною потужністю Руанда продовжує активно впливати на події в регіоні. Режим П. Кагаме спирається не лише на військовий потенціал (армія тутсі неодноразово демонструвала найвищий рівень професійності на фоні сусідніх країн, однак не змогла б вистояти проти мінімально дисциплінованих підрозділів з більшою в рази чисельністю). Важливий аргумент Кігалі – залучення до альянсу сусідніх Бурунді та Уганди, збереження статус-кво з Танзанією. Разом з Бурунді та Угандою руандійці проводять таємні спецоперації на сході ДР Конго (регіон Ківу) та запобігають остаточній перемозі урядових військ над різноманітними повстанцями (найвпливовіша сила за останні роки – Конголезька революційна армія, що також називає себе Рухом 23 березня, які перманентно руйнують чергові переговори (наприклад за посередництва ООН у 2013 р.) [177]. Врешті-решт, недієздатність центрального уряду змусила ООН самотійно продовжити активну фазу операції в провінціях Північне та Південне Ківу (серед міжнародних сил особливо важливу роль відіграє український контингент пілотів вертольотів), що

переводить ступінь вищий рівень.

руандійських інтересів на

Причини згаданої вище політики багатоскладові. По-перше, район «Великих озер» (особливо Ківу) – місце залягання великої кількості рідкоземельних металів (зокрема танталіту) [178], незамінних у сучасній електроніці. Їх нелегальний експорт з теренів, неконтрольованих офіційною Кіншасою, збагачує за рахунок транзиту правлячі режими маленьких країн. По-друге, Руанда проводить цілеспрямовану кампанію підтримки тутсі (яких багато в регіоні – так звані «баньямуленге»), а також викорінення залишків опозиції серед хуту (саме після втечі останніх після геноциду в 1994 р. почалось вторгнення Руанди в тодішній Заїр, що призвело до швидкого колапсу режиму Мобуту Сесе Секо).

Третя ймовірна причина (можливо, найбільш вагома) – геополітичний інтерес. Руанда – невелика країна без виходу до океанських транзитних ліній, і політична географія передбачає долю «лімітрофа» залежно від сусідніх великих країн, передусім ДР Конго, Танзанії [179]. Вихід – створення умов для реалізації сценарію повного розпаду країн, що несуть потенційну загрозу, з супутньою організацією макрорегіону навколо Руанди. Маленьке Бурунді зі схожим етнічним складом виступає тимчасово відділеним фрагментом майбутньої «великої Руанди», а Уганда та Танзанія обстоюють власні інтереси, що на даному етапі збігаються з руандійськими. Танзанія, щоправда, меншою мірою залучена до дестабілізації сходу ДР Конго, йде на компроміси з Кіншасою.

Однак у політичному процесі регіону проявляються і руандійські сили (хоча й розпорошено – акції ООН зі стабілізації Ківу залишаються розмитими різними інтересами учасників і надто повільними). Можливий прояв цих сил – події в Бурунді у травні 2015 р. Рішення президента Нкурунзизи балотуватись на третій термін, що не передбачено діючою конституцією, призвело до масових мітингів та сутичок. Далі відбулась спроба військового перевороту, що закінчилась невдало (вище командування не підтримало ініціаторів заколоту). На початок липня 2015 р. сотні тисяч осіб стали біженцями, на вулицях розгорнувся

громадянський конфлікт [180]. Попри невизначеність ситуації у зовнішньополітичному вимірі результат очевидний – Бурунді замикається на внутрішніх проблемах і не складатиме у коростроковій перспективі підтримки в акціях Руанди. Спроби Кігалі допомогти якійсь зі сторін в Бурунді лише поглиблюють ситуацію через велику розділеність суспільства на два табори. Отже, можна припустити сприяння зовнішніх сил в дестабілізації Бурунді, що має «покращити» ситуацію в регіоні загалом. На локальному рівні до цих сил можна зарахувати Анголу, Замбію та ПАР, а на глобальному – як КНР (що вкладає інвестиції в ДР Конго), так і США (бажання стабілізувати регіон).

Таким чином, тенденції в Центральній Африці протягом останніх десятиліть розкривають обмеженість традиційного розуміння поняття «сила держави», яке насамперед спирається на розмір території та кількість населення і матеріальних ресурсів. Країна з сильною і досвідченою армією та відсутністю конфліктів на основній території (при достатній контрольованості меншин) попри обмеженість інших ресурсів може реалізувати національні інтереси за рахунок потенційно сильнішого сусіда. Можливо, це повторення фази європейського колоніалізму (коли розвинута військова технологія давала можливість контролювати величезні території та маси населення, наприклад, у Британській Індії).

З іншого боку, історичний досвід демонструє крихкість багатоетнічних постколоніальних утворень на фоні невеликих відносно гомогенних країн (навіть тривале протистояння хуту і тутсі відбувається в рамках одного лінгвістичного простору). Інтереси малих держав та політичні процеси зростання сепаратизму посилюють один одного, перетворюючи очікуваний розпад більшості африканських держав на достатньо релевантний прогноз, який на частині територій вже відбувся і просто потребує легітимації (наприклад у Сомалі, зоні туарегів на територіях Сахелю [181] і т. д.) в рамках міжнародного права, що визнає сепарацію лише за згодою обох сторін (як у Чехословаччині, Судані [182]).

Більшість африканських країн регіону переважно нездатні забезпечити внутрішню консолідацію суспільства та еліт. У пошуках стабілізації розвивається регіональне співробітництво, яке допомагає інтенсифікувати конструктивні

процеси, однак і сприяє втручанню одних держав у справи інших для реалізації власних інтересів.

3.2. Вплив країн Заходу

У зовнішній політиці США Африка займає значне місце, особливо у світлі двох факторів – протистояння з Китаєм і поширення радикального ісламізму з Близького Сходу. В червні 2012 р. була опублікована президентська доктрина Б. Обами щодо стратегії США в Субсахарській Африці. Ключовий елемент – економічне співробітництво та декларація підтримки демократичних трансформацій у регіоні. У 2011 р. США були третім за обсягом торгівлі партнером африканських країн (після ЄС і КНР). За даними МВФ, у 2013 р. обсяг африкансько-американської торгівлі склав \$ 63 млрд. Країни, які демонструють лояльність до західних цінностей, одержують ряд торговельних преференцій згідно з Законом про економічний ріст і торговельні можливості Африки [183].

США стикаються з рядом проблем. Обсяг африкансько-американської торгівлі не перевищує обсягу торгівлі ЄС з Африкою. Більше того, тоді як відсоток китайської долі ЄС (меншою мірою) на ринку регіону продовжує зростати, то у США в 2013 р. зафіксоване падіння від \$ 60 млрд. – до \$ 70 млрд. (менше за показники ЄС у 2013 р. – \$ 200 млрд., як і КНР – \$ 170 млрд.). Кабінет Б. Обами намагався виправити ситуацію не лише військово-політичними, а й дипломатичними методами. Зокрема, у 2014 р. в Вашингтоні пройшов саміт США-Африка. Однак він продемонстрував відсутність порозуміння між партнерами. Представники африканських держав бажають продовження режиму найбільшого сприяння, що дає можливість продавати без стягнення мита багато африканської продукції, не лише первинної сировини. Натомість представники США незадоволені бізнес-кліматом всередині африканських держав, що обмежує інвестиційний потенціал через відсутність стабільних правил гри [184].

Інший важливий елемент впливу – військова присутність (декларується насамперед боротьба з тероризмом, однак водночас відтісняються конкуренти на зразок Китаю). Останніми роками активізується діяльність регіонального

командування збройних сил США в регіоні (Africom), що діє з жовтня 2008 р. [185]. Головне завдання – допомога країнам та регіональним організаціям у стабілізації та посиленні обороноздатності, а також послабленні загроз американським інтересам. Американські військові бази розташовані в Мавританії, Уганді, Південному Судані, Сомалі, Буркіна-Фасо, Кенії. У кін. 2015 р. у зв'язку з особливою активністю ісламістів (схід Лівії, Сахара і Сахель, район озера Чад) у Пентагоні з'явився план посилення американської присутності. Об'єднаний комітет начальників штабів з ініціативи генерала М. Демпсі пропонував відкриття військових баз у ключових точках антиісламістської боротьби, зокрема в Нігері, Чаді та Джибуті (де китайські інвестори будують потужний порт) [186]. У Джибуті для контролю над Єменом та країнами Африканського Рогу необхідна постійна присутність як мінімум 2 тис. військовослужбовців США, що мають координувати свої дії з дислокованим там французьким Іноземним Легіоном.

Попри поширення ісламізму, конкуренцію з Китаєм США досягли локальних успіхів. При їхній підтримці були розгромлені угруповання Аль-Шабаб у Сомалі та розпочата підготовка до реорганізації країни з проведенням загальних виборів. Від'єднання Південного Судану також посилило позиції Вашингтона в регіоні – попри внутрішні війни в новоутвореній державі. США міцно утримує ключові точки впливу – Джибуті, Руанда, – на базі яких намагається організувати простір навколо. Але найголовніше завдання на сьогодні – посилення економічних зв'язків, торговельного обороту. Інакше залишається великий ризик переорієнтації африканських держав на Пекін чи, у кращому випадку, посилення впливу європейських партнерів США, що діятимуть насамперед з точки зору власних інтересів.

Вагомим чинником африканської політики залишається вплив європейських держав – колишніх метрополій. До 1960-х років (а подекуди і пізніше) більшість країн регіону входили до державних структур Великої Британії та Франції, а інші існували під владою Іспанії, Португалії та Бельгії. Після деколонізації найбільше втратила вплив Португалія (деколонізація відбулась у формі тривалої революційної боротьби на фоні зміни режиму в метрополії), особливо в

Мозамбіку (останній у 2000 р. вступив до Британської співдружності націй, до якої зазвичай належать лише держави, історично пов'язані з Великобританією) [187]. Недостатньо сил для тривалої автономної політики в Іспанії (попри контроль над рядом островів біля континенту та баз на узбережжі Марокко) та меншою мірою в Бельгії. Ці держави координують африканську політику в рамках ЄС при визначальній ролі Великобританії та Франції.

Перша впливає на практично всі колишні колонії переважно дипломатичними та фінансово-економічними засобами, підтримує культурні зв'язки через механізм Британської співдружності націй, майже не вдаючись до силових засобів. До Співдружності входять ПАР, Замбія, Зімбабве (призупинене членство), Кенія, Уганда – фактично колишні колонії Великобританії. Завдяки десятиліттям планомірної роботи (починаючи з оформлення перших домініонів з переважно англомовним населенням європеїдної раси) Співдружність перетворилась на привабливу модель, що надає політичні та економічні вигоди. Тому ряд санкцій, що включали в себе тимчасове призупинення членства, так болісно сприйняті ПАР у минулому та Зімбабве сьогодні. Адже вони супроводжуються стагнацією економіки цих країн, історично зорієнтованих на ринки колишніх володінь Британської імперії. На відміну від французької зони впливу, власне британських військ, постійно присутніх у цьому регіоні, набагато менше (зважаючи і на порівняльну стабільність екс-британської зони впливу).

Нюанси британської політики в регіоні залежать від правлячого кабінету. Зокрема, у 2000-х роках панували концепції уряду Т. Блера на кшталт «англобалізації» чи «нового ліберального колоніалізму», посилювався дискурс відповідальності за колоніальне минуле. Водночас вони давали певний конструктивний результат, зокрема успішне посередництво у деескалації в Сьєрра-Леоне. Налагоджувалось співробітництво з важливими державами поза зоною британського впливу, зокрема Руандою [188]. Натомість уряд Д. Кемерона приділяв головну увагу стабілізації в регіоні, роботі з міжнародним співтовариством, зокрема в аспекті боротьби з піратами в районі Аденської затоки. Особливо слід відзначити проведення Лондонського саміту представників

країн та організацій з питань Сомалі 23 лютого 2012 р., на якому було представлено понад 50 країн і міжнародних організацій, включаючи ООН [189].

Попри політичні флуктуації Лондон зберігає дружні відносини та співпрацю в рамках Співдружності з усіма країнами лінії «Каїр–Кейптаун», хоча мусульманські держави півночі не входять на пряму до Британської Співдружності. Характерно – регіон розвитку (південний схід Субсахарської Африки) був колись під британським впливом, а райони заходу, де панували й досі впливові французи, страждає від нестабільності.

На відміну від офіційного Лондона, політика офіційного Парижа більш орієнтована на *hard power*. Йдеться не лише про посилену участь у миротворчих операціях міжнародного рівня, а й пряму присутність. Колишні французькі колонії, що складали єдиний територіальний масив у Західній та Центральній Африці, допускають присутність французьких баз на своїй території, і французькі солдати (переважно члени Іноземного легіону) неодноразово брали участь у громадянських конфліктах на боці окремих сторін. Франція зберігає вплив на територіях колишніх колоній у Західній та Центральній Африці, контролюючи геополітично компактні території. Поряд з військовим впливом вагомим роль відіграють політичні та культурні фактори – такі як економічні особливі зв'язки, полегшена міграційна політика. Характерний приклад – зона африканського франка, де країни користуються незалежністю, однак входять у сферу впливу Парижа. Вагомим конкурентом з місцевих держав залишається лише Нігерія, оскільки на території інших швидко зникає центральне управління (в Сахарі, зоні Сахелю).

Головна мета втручання Франції, в тому числі із застосуванням військових інтервенцій, – збереження сфери впливу на ключові для Парижа точки, важливі для Французької республіки. Майже 75 % електроенергії Франції виробляється атомними електростанціями, які працюють на урані, видобутому в Нігерії. Для них значною мірою постачається уран, привезений з місць видобутку в Нігерії (французька компанія *Arvea* утримує у власності два найбільших родовища в країні – у містах Арліт та Імурарен недалеко біля кордонів з Малі, де діють

ісламісти в районі Кідал). А Нігер є п'ятим найбільшим за обсягом видобутку постачальником урану в світі. У 2013 р. на запрошення президента М. Іссуфу французькі підрозділи взяли під захист ці родовища. Водночас французька нафтова корпорація «Total» придбала ліцензію на розвідку в Таоденійському басейні величезних родовищ, що простягаються більш ніж на 1000 км від Мавританії через Малі до Алжиру.

Це дає підстави говорити про фактичне збереження залишків колоніальної системи, що застосовуються при загрозі національним інтересам Франції чи всього ЄС, зокрема економічним. Наприклад, у 2008 р. китайська держкорпорація China National Petroleum підписала контракт з урядом Нігеру для розробки нафтового родовища Агадем у районі Діффа терміном на три роки, а також будівництво трубопроводу завдовжки 2 тис. км і нафтопереробного заводу, а у квітні 2009 р. держкорпорація China International Uranium уклала угоду про створення спільного підприємства з розробки покладів уранової руди [190]. Раніше, з поч. 1960-х років, видобуток урану був під монопольним контролем французької компанії SOMAIR. Вже тоді ситуація ускладнилась активністю антиурядових армій «Рух нігерців за справедливість» (народ туарегів) та «Револьюційних озброєних сил Сахари» (народ тубу), яких столичний уряд звинувачував у захисті інтересів французьких компаній.

Таким чином, ситуація ускладнилась спротивом місцевих опозиційних повстанських сил, які повідомили про небезпеку проведення робіт у війсьний період конфлікту уряду з повстанцями народів тубу та туарегів. Останні захоплювали китайських спеціалістів у полон. Врешті-решт, у лютому 2010 р. в країні відбувся військовий переворот, після чого контракти з Китаєм стали критикуватись і поступово згортатись, а французька компанія Areva розпочала геологічну розвідку нафтогазоносних родовищ [191].

Китайська політика інтенсифікувала відновлення активної африканської політики інших країн. Зокрема, на новий рівень виходить скоординована активність ЄС, що прагне об'єднати позиції своїх членів у цілісну концепцію африканської політики. Ще в 1990-х роках розвивалися проекти утворення

«Євроафрики» як спільного політико-економічного простору. У ньому роль південних сусідів ЄС зводилася до ресурсного додатка – джерела сировини та дешевої робочої сили, що геополітично є органічним продовженням Європи. Вторгнення у простір колективного впливу ЄС конкурентів у глобальному вимірі призводить до перегляду стратегії відносин з місцевими режимами. На зміну доміантній ролі приходять спроби виступити модернізатором країн, що розвиваються, та медіатором громадянських конфліктів.

Апогей цього процесу – проведення Другого саміту ЄС – Африка у Лісабоні щодо економічної співпраці європейських й африканських країн у 2007 р., у якому взяли участь представники урядів Європи і африканських держав. На ньому виникли непорозуміння через обстоювання ЄС гуманітарних принципів: «демократичне правління і захист прав людини є ключем до стабільного розвитку, співпраці між партнерами та інтегральною частиною їхніх основних цінностей». Натомість з африканського боку лунали зворотні вимоги компенсації за колоніальне минуле (пропозиція М. Каддафі). Але суперечності були відкладені, і сторони зосередилися на економічній ділянці [192]. Водночас Пекін пропонує суттєвішу та швидшу допомогу в розбудові інфраструктури й дешевому кредитуванні. Вагомим чинником для еліт є неутручання у внутрішні справи партнерів, тоді як Захід вимагає як мінімум ілюзії представницької демократії та дотримання прав людини (яскравий прецедент – захист Пекіном режиму суданського президента О. Башира) [193].

З-поміж інших самітів (Перший у Каїрі в 2000 р. та Третій у 2010 р. у Триполі) слід виокремити Четвертий саміт ЄС – Африка на тему «Інвестиції в людей, процвітання та мир». Останній відбувся 2–3 квітня 2014 р. у Брюсселі. Зустріч проходила на фоні безпрецедентного економічного зростання у багатьох країнах Африки, розвитку ринків, розвідки нових корисних копалин, тоді як у Європі відбувалась економічна криза і пік євроскептицизму. Однак продовжує фінансуватись Європейський фонд розвитку, що діє у рамках Угоди Котону – всього до 2020 р. для африканських урядів з фонду буде виділено 31,6 млрд. євро. Лише у 2011 р. ЄС допоміг Африці на 25 млрд. євро [194].

Але за останні роки на півночі та заході Африки відбулись тектонічні зміни. Колапс Лівії та проблеми Єгипту вивели ці країни з африканської політики, що на фоні загальної конфліктності в регіоні змушує Францію все більше втручатись безпосередньо (міграційна криза ще дужче загострює ці потреби). Єгипет та Лівія були головними донорами Африканського Союзу, і їхня неієздатність ставить на порядок денний диверсифікацію джерел фінансування.

На саміті, зокрема, лунали звинувачення у ціннісних помилках – африканським лідерам не подобається широка діяльність Міжнародного кримінального суду, а ЄС – переслідування меншин у країнах Африки (зокрема ЛГБТ у Зімбабве, Уганді, Нігерії).

Угода Котону укладена в 2000 р. між ЄС та 79 країнами Африки, Карибського моря і Тихоокеанського басейну (група АКТ). Вона передбачає поступове формування системи торговельних правил у відносинах країн, що розвиваються, з ЄС, однак нашоувхується на критику в малорозвинутих країнах (через загрозу посиленого проникнення європейських виробників на місцеві ринки). Натомість багато африканських країн тяжіють до автаркії та захисту власного виробника (хоча в реальності часто не в змозі реалізувати ці плани), або сприятливо ставляться до перспективи регіональних економічних об'єднань рівноправних партнерів.

Згідно зі статистикою Єврокомісії, загальний обсяг торгівлі ЄС з Африкою на кінець 2012 р. становив майже 338 млрд. євро. Обсяг європейських інвестицій в Африку в 2011 р. становив 73 млрд. євро. За даними «Ернст енд Янг», у період з 2007 р. по 2012 р. кількість інвестицій щороку зростала на 22% [195]. Збільшується увага європейських інвесторів до сфери послуг, інфраструктури, обробної промисловості.

Зважаючи на явно програшну лінію, з поч. 2010-х років західні країни переходять до використання силових механізмів – підтримки революцій, військової присутності. Каталізатором стала Арабська весна та інтервенція до Лівії – сахарських воріт до Центральної Африки. В останні роки зафіксовано пожвавлення військової присутності європейців у Західній Африці. Громадянські

війни у Малі, Нігері та Чаді, що проявляються через сепаратизм етносів берберів і туарегів, які заселяють сахарську північ, та активність озброєних груп ісламістів (зокрема Аль-Каїди в Магрибі), які спираються на допомогу близькосхідних сил (насамперед нафтоносного Катару), використані як привід для введення обмежених контингентів. Останні зменшують можливості повстанців заволодіти нафтовими свердловинами та іншими джерелами ресурсів і коригують політику лояльних до Заходу режимів, які змушені переорієнтуватись із Китаю на ЄС. В окремих випадках порядок денний першими переглядають повстанці: одним з аргументів північнотуарегівської групи «Селека», що захопила владу в березні 2013 р. в ЦАР, були не вигідні, на їхню думку, контракти з КНР та ПАР, укладені за період перебування при владі президента Франсуа Бозізе, – їх одразу переглянули його наступники [196]. Водночас опоненти «Селеки», які є переважно християнами, орієнтуються на європейських миротворців. Таким чином, витісняються конкуренти ЄС.

У силовій політиці головну роль відіграє Франція, яка чи не єдина з європейських метрополій зуміла зберегти надвисокий вплив на політику колишніх колоній у Західній та Тропічній Африці, спираючись на військову присутність у вигляді прямих військових баз. Її формування стають основою для миротворчих операцій, зокрема кампанії «Сангаріс» 2013 р. у ЦАР, де відбувається громадянський конфлікт за лінією ісламо-християнського поділу. 1200 французьких солдатів – ядро миротворчого контингенту – забезпечують безпеку столиці Бангі [197].

Активно витіснити китайські впливи європейці почали після розгортання так званої Арабської весни. Зокрема, у сусідньому з Нігером Малі, де також діяли китайські нафтодобувники, прокитайський уряд президента Амаду Тумані Турене зміг впоратись із сепаратистами з народу туарегів, що розгорнули діяльність на півночі країни за допомогою збройних поставок з боку лівійських повстанців. Поразка у конфлікті та проголошення незалежності державного утворення туарегів – Азаваду – стали приводом до військового перевороту в 2012 р. Тим часом на більшій частині малійської території прихильників Азаваду відтіснили

радикальні ісламісти (серед інших груп «Аль-Каїда в країнах ісламського Магрибу»)[198]. Внаслідок продовження політичної нестабільності та нездатності уряду Малі самотійно забезпечити відновлення контролю за територією Азаваду уряд звернувся до Франції за допомогою. 12 січня 2013 р. Франція проінформувала Раду безпеки ООН про негайний початок операції (санкція ООН була одержана лише 15 січня). Бійці Французького Іноземного Легіону взяли активну участь у конфлікті (за участю обмежених контингентів інших африканських країн, зокрема Чаду), зупинивши ісламістів у січні–лютому 2013 р. та розгромивши їхню інфраструктуру в районі нагір'я Адрар-Інфорас [199].

Від початку операції «Сервал» у Малі президент Франції Франсуа Олланд постійно наголошував на тому, що військове втручання його країни спрямоване лише на боротьбу з тероризмом: «Франція не переслідує будь-який особистий інтерес в регіоні, окрім безпеки країни, яка є другом». Париж також говорить про захист тисячі французьких громадян у південних районах Малі, які залишилися б під владою ісламістських груп. Однак одним із результатів стало обмеження контрактів з китайськими компаніями у галузі видобутку урану, золота та інших руд і посилення впливу європейців. Проте стабілізувати ситуацію не вдалось за обмеженої кількості французьких військ (понад 4 тисячі) та неможливості моніторити пустельні території. Після звернення до всієї міжнародної спільноти КНР проявила ініціативу, виділивши для участі в миротворчій операції в Малі 395 військовослужбовців з Шеньянського військового округу в липні 2013 р. У 2014 р. вони базувались у м. Гао, де концентруються малійські та французькі підрозділи [200]. Таким чином, конкуренція триває (хоча поки що з програшем КНР).

Особливо деструктивна ситуація склалась на території ЦАР, де останніми роками йде кривава громадянська війна. Місцеве протистояння між народами півночі та півдня ґрунтується на релігійних суперечностях між таборами мусульман, з одного боку, та християн і прихильників місцевих вірувань – з іншого, будучи частиною процесу, що відбувається вздовж південної межі зони Сахелю від Атлантики до Судану. Недієвість ініціатив з постановки проблеми на регіональному рівні призводить до континуїтету напруження протягом останніх

десятиліть (прозорі кордони і неконтрольовані бази на пустельних територіях не дають вирішити конфлікт на національному рівні). Нещодавня активність Франції, спрямована передусім на окремі зони, не вирішує питання регіональної безпеки в цілому. З іншого боку, діяльність організації регіональної безпеки ECOWAS, що намагається відновити стабільність на узбережжі Гвінейської затоки та включає в район впливу західний Сахель, ослаблена (через проблеми у фактичного лідера організації – Нігерії, яка протягом останніх років потерпає від посилення активності місцевих ісламістів з організації Боко Харам) [201].

Найдовша присутність в регіоні з-поміж європейських країн у Португалії – з кін. XV ст. до 1970-х років, коли після революції в Лісабоні колонії проголосили незалежність. Досі зберігається спільний мовно-культурний простір. Однак невелика Португалія нездатна потужно впливати на зростаючі економіки Анголи чи Мозамбіку. Натомість протягом останніх десятиліть все більшу зацікавленість в африканській економіці проявляє Бразилія, що перебирає на себе лідерство у португаломовному світі (з огляду на чільні економічні та демографічні позиції). Початок XXI ст. характерний стрімким зростанням ВВП цієї країни, розвитком експортоорієнтованого виробництва, пошуками шляхів залагодження соціальних суперечностей. За каденції президента Луїса Інасіу Лули де Сілва (2003-2010 рр.) геополітичні претензії Бразилії входять в публічний простір та офіційні документи. Поряд з природним прагненням до посилення впливу в регіоні Латинської Америки та у світі загалом (наприклад, у формі входження у постійний склад Ради безпеки ООН) бразилійська влада приділяє особливу увагу інтеграційним проектам у південній півкулі, проголошуються заяви про особливу роль африканського напрямку (з огляду на культурно-історичні зв'язки і т. д.).

Президент Л. де Сілва наголошував на невідповідності традиційних глобальних центрів впливу та реальними потребами малорозвинутих країн, особливо на «півдні» [202]. Творення нової осі «Південь–Південь» залишалось пріоритетом і для наступних лідерів Д. Розеф та М. Темпера. Ця риторика знаходить відгук на іншому боці Атлантики, зокрема в ПАР, де в Бразилії бачать мультирасову країну зі значним відсотком негроїдного населення (по суті,

потомків африканців), що змогла вийти на визнаний світовий рівень впливу (не лише претензії в ООН, але й здобуте членство у «Великій двадцятці») і може стати адвокатом і лідером країн, що розвиваються. На відміну від КНР, Бразилія з її католицизмом, що зазнав часткового впливу народних вірувань африканського походження, дуже близька до суспільств Центральної та Південної Африки, а особливо до колишніх португальських колоній – насамперед Анголи та Мозамбіку. Португаломовних держав лише десяток у світі, і найбільш демографічно та територіально потужні – Бразилія, Португалія, Ангола та Мозамбік. Лісабон попри історичну тяглість не здатен відігравати домінуючу роль як колишня метрополія, і ця позиція фактично зайнята саме Бразилією.

Уряд Бразилії приділяє велику увагу освітній та культурній політиці, збереженню зв'язків з португаломовними суспільствами. Підтримуються гуманітарні проекти – Бразилія фінансувала будівництво фабрики з виробництва антиретровірусних препаратів у Мозамбіку на \$ 21 млн. (ці ліки дуже важливі в боротьбі зі СНІДом). Міграційна політика Бразилії залишається дуже лояльною, що властиво для країн Латинської Америки (на відміну від члена ЄС Португалії), що спонукає представників середнього класу Анголи отримувати освіту та інші послуги в безпечнішій Бразилії, а трудових мігрантів – посилювати її економіку.

Обсяг бразильсько-африканської торгівлі у 2002-2013 рр. виріс у 7 разів – з \$ 4 млрд. до \$ 28,5 млрд. У 2012 р. Бразилія списала \$ 900 млн. африканських боргів. На Африку припадає 60% допомоги, яку поширює Агентство зі співпраці (АВС) [203]. Бразилія зацікавлена в видобутку мінеральних ресурсів. До прикладу, у 2012 р. гірничорудна компанія «Вейл» («Vale») вклала \$ 2,5 млрд. у видобуток корисних копалин в Африці (запланований обсяг інвестицій на суму \$ 20 млрд. до 2017 р. включно). Особливу зацікавленість для «Вейл» являють португаломовні Мозамбік та Ангола, однак компанія активна і в районі Гвінейського узбережжя (Ліберії, Гані), ДР Конго, намагається конкурувати з китайськими інвесторами в Замбії. Компанія «Петробрас» інвестувала в Африку після 2009 р. понад \$ 3 млрд. Цікаво, що цій корпорації вдавалось працювати як у проамериканській Нігерії, так і Лівії часів М. Каддафі до його повалення. Менші

бразильські корпорації виводять капітали у виробництво у Боствані, Конго, інвестують у транспортні вузли Джибуті.

Ключовою сферою стало сільське господарство та вирощування біопалива. Бразильський інститут харчових технологій (EMBRAPA) відкрив представництва в Мозамбіку, Сенегалі, Малі, Танзанії (виробництво сої, зерна, бавовни і цукрової тростини). З 2014 р. Інститут розпочав проект «Коттон-4», що покликаний інтенсифікувати виробництво бавовни в найбільш бідних країнах – Беніні, Чаді, Малі, Буркіна-Фасо. Це свідчення готовності йти на ризики (в Чаді та Малі перманентна нестабільність, пустельна північ контролюється значною мірою ісламістами), спираючись на державні гарантії Бразилії (тобто маємо справу з далекоглядною і координованою регіональною політикою). Бразилія освоює африканський ринок біопалива (підписані міждержавні угоди з ДР Конго, Сенегалом, Нігерією, Мозамбіком, Угандою). В Судані запрацював перший завод з виробництва етанолу, побудований за рахунок бразильських інвестицій [204].

Однак поки що Бразилія змушена залишатись в тіні потужніших гравців, насамперед Китаю і США. Оскільки країна – традиційний союзник Вашингтона (хоча і з обмеженою залежністю), то експансія в Африці (яка на півдні континенту вже давно вийшла за межі португаломовної ойкумени) змушена рахуватись з позицією світового гегемона. Попри вдаваний антиамериканізм участі в BRICS [205] бразилійці концентруються на співпраці з Преторією і прагнуть переорієнтувати ресурсні потоки (вугілля, нафту) на себе (зростання індустріальної потужності Бразилії потребує нових доступних і дешевих джерел ресурсів) [206]. В Анголі ж сильні російські позиції можуть похитнутись після переорієнтації країни на посиленій рівень товарообороту з Латинською Америкою. В перспективі пошук доступних ресурсів, з великою мірою імовірності, зумовить китайсько-бразильське протистояння. Саме на останній сценарій очікують у Вашингтоні – з метою як більшої прив'язки Бразилії, так і послаблення Китаю в боротьбі за світову гегемонію.

Поряд із Францією все більшу роль у африканській політиці ЄС починає відігравати Німеччина. Історичні традиції колоніальної політики

Берліна перервані (призабутий досвід поч. ХХ ст. – до того, як після програшу в Першій світовій війні німці втратили колонії, та північноафриканські операції Третього Рейху). Однак фінансове та економічне домінування сприяє віддаленим зовнішньополітичним амбіціям. Міграційна криза, яку ЄС переживає внаслідок близькосхідної нестабільності, активізує проблему реакції на причини потоку біженців. З іншого боку, Франція все більше обмежується внутрішніми проблемами. А наведення порядку і миру в Середній Азії та Північній Африці потребує, в тому числі, стабілізації зони Сахелю та Сахари, Африканського рогу (де базуються ісламісти). При наявності політичної волі ЄС можлива спроба Німеччини очолити ці процеси.

Німецькі компанії шукають прибуткові можливості для ведення бізнесу в Анголі, що нині переживає **економічний бум від нафтових доходів**. Більше двадцяти німецьких компаній діють нині в країні, в тому числі базований у Франкфурті Комерційний банк AG і Швабська технологічна компанія Bosch. Інженерна компанія Gauff, з Нюрнберга, бере участь у ряді важливих інфраструктурних проектів в Анголі. Шостий економічний форум Німеччина-Ангола, де представники обох країн регулярно шукають можливості для налагодження тіснішої співпраці, відбувся в 22–23 числах червня 2015 р. у Луанді та торкався тем охорони здоров'я й енергетичного сектору, а також розвитку інфраструктури та сільського господарства в країні. Серед німецьких учасників була присутня високопоставлена делегація Федерального міністерства економіки та енергетики ФРН на чолі з статс-секретарем Бріджит Цюпріс. Також серед німецьких учасників були представники Swabian technology Voith Hydropower, Gauff Engineering та Commerzbank AG. В Луанді одночасно відбувся Feira International de Angola (Filda), найбільший бізнес-ярмарок в країні. Німеччина була оголошена «партнером року» Анголи [207].

У 2014 р. уряди двох країн підписали угоду про співпрацю у військовій сфері. Угода передбачає «постійне обговорення питань співпраці на рівні оборонних відомств та постійну участь у спільних заходах». На початку березня 2015 р. підрозділи німецьких та ангольських морських піхотинців проводили

спільні навчання, використовуючи для них німецький фрегат «Бранденбург» в рамках німецької військової місії для тренування підрозділів ангольського флоту. Одночасно в навчаннях взяли участь німецькі фрегати «Гессен» та «Карлсруе» [208]. Звісно, німецька активність нашоується на спротив з боку Китаю, Росії та інших гравців. Однак ці країни (особливо РФ) не зацікавлені у жорстких конфліктах з країною, що виступає своєрідним баланси́ром впливу США як у Європі, так і в глобальній політиці.

Аналогічно намагається відновити традиційний вплив й Італія, яка втратила його ще під час Другої світової війни. Її сфера зацікавленості концентрується на півночі континенту (особливо у Лівії, де італійські війська брали участь у боротьбі з режимом М. Каддафі).

Таким чином, європейські країни та США активізують присутність в Субсахарській Африці, особливо традиційні лідери – Великобританія та Франція. Найбільшою небезпекою для них є конкуренція Китаю, якій європейці протистоять, втручаючись у місцеві конфлікти. Попри все історичні та культурні зв'язки забезпечують потенціал впливу в майбутньому.

3.3. Зростання впливу азійських країн

Активне зростання китайської економіки, підвищення попиту на споживчі товари викликає потребу в появі нових ресурсів, щоб забезпечити виробництво та збільшити валовий внутрішній продукт. Водночас важливим стає питання безпеки і неперервності як видобутку, так і магістралей транспортування ресурсів. Азійські експортери сировини (від Перської затоки до Малайзії) були контрольовані геополітичними супротивниками Пекіна, що ставило функціонування китайської економіки під загрозу, послаблювало національний суверенітет. Таким чином, проникнення китайських інвестицій у райони Тропічної та Південної Африки викликане потребою захистити об'єктивні національні інтереси. Додатковий чинник у середньостроковій перспективі – вичерпання ресурсного потенціалу в регіонах інтенсивного видобутку. Вже з 2000 по 2006 рр. частка Китаю в сумарному показнику приросту африканського

експорту орієнтовно зросла з 5 до 12 %, а частка США (36 %) залишилася незмінною. Частка «Старої Європи» (15 членів ЄС) зменшилася (з 26 до 24 % відповідно) [209].

Китай отримує свою вигоду з розвитку африканських економік, оскільки розбудова інфраструктури посилює та пришвидшує експорт природних ресурсів з закордону – передусім нафти, міді, кобальту. Пекін бере участь в багатьох подібних проектах

Зокрема, слід згадати про Танзанійсько-замбійську залізницю (TAZARA) [210]. Остання мала поєднати найрозвинутіші країни регіону, будувалась упродовж 1970–1975 рр., що дало змогу з'єднати танзанійський порт Дар-ес-Салам з маленьким замбійським містечком Капірі Мпоші. В той час вона стала найдовшою залізницею в Субсахарській Африці, що оминала ворожу Південну Родезію. У 2010 р. Китай надав \$ 30 млн. безвідсоткової позики на відновлення її діяльності — кошти пішли на придбання нових локомотивів, ремонт залізничного полотна і т. д.

У 2013 р. за підтримки Export-Import Bank of China, що інвестував \$ 3 млрд., було відновлено функціонування залізниці між столицею Ефіопії Аддис-Абебою та портом Джибуті (756 км). Через вплив на Ефіопію можна маніпулювати політикою в Сомалі (пірати загрожують поставкам нафти до Китаю), Судані (видобувають нафту; на півночі залишається при владі стабільний союзник Пекіна Омар аль-Башир, якого Китай захищав від звинувачень у геноциді [211]). Продовжується геополітична гра і за південними кордонами Ефіопії – у Кенії. Нещодавно згаданий вище китайський банк вклав понад \$ 4 млрд. в реконструкцію головної залізниці Кенії, що сполучає столицю Найробі з портом Момбаса (поряд із вузькоколійкою колоніальних часів побудовано колію сучасного рівня).

Зауважимо, що такими діями просувається зона впливу Китаю в бік Великих озер – до Уганди, Руанди та Бурунді. З півдня фланг цих країн оточений через Зімбabwe і Танзанію (геополітична роль магістралі TAZARA). Район озер високостратегічний (унікальні в світі поклади колтану, без якого не обходиться

жодний мобільний телефон), однак жорстко контрольований ЄС і США. Та Китай не забуває про фронтальний бій – сусідня ДР Конго все більше співпрацює з КНР, продає сільськогосподарські угіддя.

В процесі наростання внутрішньодержавних конфліктів роль зовнішніх сил (гравців, що займають ключові позиції у світових геополітичних процесах) досить фрагментована і змінна, залежить від випадкового збігу інтересів з місцевими політичними силами, що досягають певного впливу. Скажімо, в Руанді до 1994 р. правляча група хуту орієнтувалась на Францію. Однак з перемогою тутсі режим П. Кагаме вживає зусиль до відновлення дружніх відносин з Парижем – ключовим агентом Євросоюзу в регіоні (військова присутність у колишніх французьких колоніях на заході континенту, непрямий вплив на сусідніх територіях). Меншою мірою присутні інтереси Бельгії, США. Вони діють насамперед в економічних інтересах торговельних агентів, досягають короткострокової вигоди в експлуатації природних ресурсів регіону. Аналогічним чином закордонні компанії змушені маневрувати між військово-політичними угрупованнями, що зберігають реальний контроль над певними територіями (зокрема етнічні ополчення в районі Дельти Нігеру, з якими тривалий час борються та намагаються співпрацювати нафтові компанії) [212]. Навіть у моноорієнтованих режимів зберігається значний простір для маневру (прокитайська Замбія поряд з провідним впливом китайських інвесторів допускає представників європейських корпорацій – зокрема, швейцарських) [213].

Навіть на рівні торгівлі зброєю поставки надходять не лише союзним режимам, а й нейтральним та потенційно загрозливим для місцевих союзників. Однак пік подібної політики пройшов у 1990-х роках, і посеред наростання хаосу можна відзначити ряд довгострокових тенденцій, що визначають геополітичні процеси на континенті у XXI ст. Головні зовнішньополітичні актори – США, ЄС (Франція за союзництвом інших континентальних держав та відокремлена роль Великобританії), КНР. Інтереси Китаю концентруються навколо забезпечення безперешкодного транспортування ресурсів. Китайська економіка, яка, починаючи з 1980-х років активно нарощує потужності, все більше потребує

імпортних сировинних ресурсів з гарантованим і безперервним постачанням [214]. Китай пішов у Африку через чинну там у 1990-х роках геополітичну лакуну [215]. Тоді як інші сировинноємні райони планети контролюються потужними гравцями, Африка стала точкою прикладення накопичених сил і ресурсів попри свою віддаленість, оскільки географічно ближчі регіони перебувають поза межею потенційно доміантної ролі Китаю. Нафта у районі Перської затоки контролюється американськими корпораціями, які опираються на військову присутність Вашингтона в Іраці та Саудівській Аравії, котрий здатен при потребі спричинити колапс морських комунікацій в Ормузькій затоці, особливо в світлі перманентно планованої нестабільності в регіоні. З іншого боку, трансконтинентальні магістралі не досягають достатньої вантажомісткості для адекватного постачання мінеральних ресурсів з Північного Сибіру та Центральної Азії, що поглиблюється фактором переважної орієнтації на європейських імпортерів. Тому задовольняти потребу в паливі Пекіну легше у віддаленій Західній Африці.

В той же час замороження стосунків з Африкою та зупинка поставок первинної сировини спричинять кризу (якщо не тимчасовий колапс) китайської промисловості та втрату лідерських позицій на світовому ринку, а відповідно і обмеження глобальних політичних претензій. Близько 30 % нафти експортуються з регіону (наявні тенденції до подальшого зростання частки, аналогічні процеси стосуються і міді з кобальтом) [216]. Звісно, слід відняти продукти внутрішньокитайської видобувної галузі, котра, проте, об'єктивно не здатна забезпечити потреби промисловості. Отже, з одного боку, відбулось освоєння перспективної сировинної бази та підкорення політичному впливові значного регіону, але його втрата небезпечна неліквідними витратами порівняно з початковою відсутністю цього вектора, що демонструє амбівалентність китайської політики.

В цілому слід очікувати більшого рівня китайської участі у вирішенні африканських проблем. Пріоритетом стане збереження здобутого впливу, тобто прикладатимуться зусилля до ліквідації вогнищ будь-якої нестабільності в

контрольованих КНР державах-експортерах сировини заради уникнення повномасштабних регіональних воєн типу другої конголезької. Така політика полягатиме в інструктажі з модернізації армій, поставках новітніх озброєнь. Пріоритетом стають алгоритми запобігання масовим зіткненням та акціям непокори, а також знаходження і ліквідація партизанських груп; надання фахівців з формування та налагодження бюрократичного апарату, фінансування потенційно слабких режимів. Це сприятливо оцінюватиметься місцевими правлячими елітами, оскільки призводитиме до їхнього посилення та в кінцевому підсумку – до кращих позицій для політики маневрування та шантажу китайської сторони.

Постає питання: як будуть ставитись регіональні лідери (ПАР та Нігерія) до китайського васалітету. Якщо з Нігерією триває взаємовигідне співробітництво на базі продажу нафти та китайських інвестицій в інфраструктуру, то офіційна Преторія нещодавно почала критику китайського неоколоніалізму. Це, на думку автора, викликано особливою концентрацією зусиль КНР щодо Анголи, Замбії, Руанди, що входять в SADC (а Замбія взагалі знаходиться надто близько від південноафриканських кордонів, від яких її відділяє прихильне до КНР Зімбабве). В той же час не спостерігається значних військових поставок КНР в Західну Африку, а економічна допомога і надання кредитів членам ECOWAS відбувається на тлі концентрації на співробітництві безпосередньо з Нігерією, яка орієнтується на Вашингтон. Отже, майбутня стратегія КНР в регіоні залежатиме від збереження дружніх відносин з Абуджею і знаходження спільних інтересів з Преторією.

Однак взаємовідносини SADC та ECOWAS з навколишнім світом далекі від одномірності. Більшість країн-членів активно розвивають економічні відносини з Китаєм, використовують інвестиції КНР для відновлення власної інфраструктури. Зокрема, можна згадати активну участь Китаю в побудові та відновленні стратегічних залізниць регіону.

Активно цікавиться регіоном і Японія. Насамперед йдеться про дешеві енергоносії – Японія прагне диверсифікувати джерела поставок. Однак, на відміну

від Китаю, відсоток торгівлі з Субсахарською Африкою в Японії залишався на 2016 р. на рівні 1–2 % – в Габоні, Анголі, Нігерії (на противагу потужній присутності її у Північній Африці та на Близькому Сході) [217]. Японські інтереси представлені і в інших сферах. Компанія Mitsubishi присутня в Кенії, Габоні, Кот-д'Івуарі, Танзанії, Сенегалі, Ефіопії та ПАР. В останній компанія володіє 51% акцій Heric Ferrochrome, на яку припадає 7% виробництва ферохрому в світі. В Мозамбіку Mitsubishi належить 25% акцій алюмінієвого заводу MOZAL – передового проекту на континенті, інвестиції в який сягають \$ 2 млрд. У Гвінеї компанія бере участь в реалізації проекту GAPCO (Guinea Aluminium Products Co.) – витрати близько \$ 2,5 млрд. Toyota Motor належать автоскладальні заводи – в ПАР і Кенії. Один із найбільших виробників шин у світі, Bridgestone Corporation, тримає два шинних заводи в ПАР і сировинне виробництво з переробки натурального каучуку в Ліберії. Спостерігається виведення в Африку вищих ланок виробництва – електротехніки NGK Insulators у ПАР, батарейок Matsushita в Танзанії.

У 2007 р. в африканські держави японці інвестували \$ 1,101 млрд., 2008 р. – \$ 1,518 млрд. У 2008 р. торговельний оборот Японії з Африкою склав \$ 34 млрд.: експорт зріс на 15%, до \$ 13,3 млрд., імпорт – на 40%, до \$ 20,7 млрд. (порівняно з 2007 р.). Доля в сумарній зовнішній торгівлі Японії, однак, залишалась незначною – відсоток експорту в Африку склав у 2008 р. 1,72%, імпорту – 2,75%. На ПАР припадало майже 40% (\$ 13,5 млрд.) японсько-африканської торгівлі. У 2008 р. вартість міжнародних інвестицій Японії в Африку (international investment position) склала \$ 7,325 млрд. (понад 1% від загальних у світі), з них на ПАР припадає \$ 1,763 млрд. [218].

За результатами Standart Chartered Bank загальна вартість двосторонньої торгівлі Японії з Африкою на 2010 р. склала \$ 24 млрд., що на 30 відсотків більше порівняно з результатами 2009 р. [219]. У 2008 р. ми бачили значно більші результати, – очевидно, спостерігаються наслідки економічної кризи, що особливо вдарила по Японії. Однак уже з 2010 р. відбувається активне відновлення позицій на африканському напрямку. Японія намагається брати

участь у допомозі розвитку африканським державам. Рамки цих намірів окреслює Токійська Міжнародна Конференція з африканського розвитку (Tokyo International Conference on African Development – TICAD), що збирається з 1993 р. На 4 саміті в Йокогамській декларації 2008 р. було підкреслено роль підтримки економічного зростання через розвиток торгівлі та інвестицій; водночас зазначено важливість для Токіо співробітництва з розвинутою ПАР та налагодження безпекового співробітництва з блоком SADC (Південно-Африканська Спільнота Розвитку), де Преторія займає домінуючу роль [220]. На 5 саміті в Токіо, що пройшов у 2013 р., особлива увага приділялась вигідним займам з боку японського уряду. Однак політичний аспект залишається допоміжним і для забезпечення стабільності економічних стосунків, бо з ПАР надходить близько 50 % африканського імпорту до Японії.

На поч. 2010-х років африканський імпорт до Японії зріс до \$ 20 млрд., а японський експорт у регіоні – до \$ 10 млрд. Важливу роль відіграє і допомога африканським урядам – вона склала понад \$ 1 млрд. протягом 2008–2013 рр., а до 2020 р. планується вкласти ще \$ 2,5 млрд. [221]. Таким чином, спостерігаємо порівняну незначущість африканського регіону для японських інтересів, тоді як для місцевих бідних країн японські дрібні інвестиції досить значні, оскільки мають важливе значення для розбудови економіки. Характерна готовність японців виносити виробництво вищих ланок (а не просто видобуток сировини) в не зовсім стабільні країни (тоді як Китай це робить значно рідше, хоч і окреслює допомогу налагодженню повноцінних економік як головний меседж своєї пропаганди про відмінний від Заходу шлях співробітництва з малорозвинутими країнами). В той же час характерна опора на ПАР (найбільш розвинуту країну) та Кенію, Мозамбік, Танзанію (зараз досить стабільні суспільства). З іншого боку, режими згаданих країн найбільш лояльні до Заходу (зокрема Ефіопія та Кенія, що співпрацюють із США у протидії ісламізму в Судані та Сомалі), тоді як Китай всіляко підтримував режим О. Башира в Північному Судані. Отже, політичні розрахунки впливають на суто економічну присутність.

Японські компанії здебільшого, як бачимо, розширюють промислове виробництво. Це потребує значної кількості робітників, зокрема кваліфікованих. Присутні два варіанти – навчання місцевих кадрів чи сезонна участь японців на керівних посадах аж до рівня низового менеджменту. Здебільшого участь японців мінімальна – робітники вербуються на місці, а японці формують керівні ланки. Діяльність японських компаній проходить у виключно економічному руслі, без зайвої участі політичного фактора, особливо у ПАР. У суто сировинних зонах (Нігерія) у випадку непередбачених ситуацій (найчастіше пов'язаних з діяльністю місцевих банд або партизанів) японський уряд активно надає дипломатичну підтримку, координує зусилля з силами США і ЄС. Однак японці традиційно беруть участь у миротворчих операціях – зазвичай це мінімальні контингенти на зміцнення сил ООН. У листопаді 2011 р. Токіо проявив бажання послати групу миротворців у Південний Судан, що від'єднався від північного, головного нафтового партнера КНР на континенті. Можливо, тут відіграло свою роль зростання напруженості між КНР і Японією, потреба продемонструвати реакцію на китайське просування в Африці. Однак не спостерігалось економічного підґрунтя – й акція залишилась суто політичним заходом з певним підтекстом. До Південного Судану прибула група з 120 військових інженерів (офіційно для відновлення мостів, доріг). Японія в подальшому допомагає Джубі коштами на відбудову шкіл, лікарень [222].

Один із полюсів світового впливу, що все активніше починає впливати на африканську політику, – Індія. На відміну від Японії та Китаю, ця країна донедавна не проявляла активної геополітичної позиції у віддалених регіонах. Проте з кін. 2000-х років пошук нових ринків, зростання економіки та наростання нових зовнішньополітичних амбіцій призводить до розширення економічного та політичного спектра інтересів Делі. На фоні інших гравців (насамперед США, Китаю, ЄС) в індійській дипломатії обмежений спектр інструментів, однак зберігається високий потенціал розвитку. У 2015 р. пройшов Третій форум-саміт «Індія–Африка», на якому були актуалізовані переважно питання торгівельної співпраці та інвестиційної допомоги. Делі прагне використати китайський досвід

вигідних позик та інвестицій, спертись на видобуток корисних копалин та інфраструктурні проекти, численну індійську діаспору (найбільшу в ПАР, Замбії). Ефіопія навіть запрошувала селян з індійського Пенджабу для обробки малоосвоєних земель [223].

На відміну від віддалених африканських регіонів, південно-східна Африка лежить у сфері найбільшого зацікавлення Індії [224]. Країна виходить до Індійського океану, прагне закріпити військово-морське та торговельне домінування в регіоні, що простягся від ПАР до Австралії [225]. Слід відзначити, що подібний таласократичний підхід властивий багатьом політичним силам минулого. Індійські купці з середини середньовіччя брали участь у трансокеанській торгівлі зі східним узбережжям Африки (хоча зазвичай за посередництва арабів). Характерний приклад XIX ст. – Султанат Оману і Маскату, який створив факторії від півдня Мозамбіку до Гуджарату, здобувши на кілька десятиліть домінування в регіоні. Згодом індо-африканські зв'язки інтенсифікуються в умовах Британської імперії. Вихідців з Індії Лондон використовував як військовий та управлінський прошарок у менш розвинутих колоніях, а згодом сприяв діяльності економічних агентів. У найбільш індустріалізованих районах спостерігається трудова міграція робочої сили (в основному до ПАР), що призводить як до етнокультурних конфліктів, так і вагомого впливу на подальший розвиток. Дрібні бізнесмени індійського походження досі залишаються впливовими в Замбії, Кенії, Танзанії.

Торговельний оборот між Індією та Африкою нараховує близько \$ 72 млрд. у 2015 р. Фактично стрімке зростання почалось з 2008 р. (коли оборот складав лише \$ 30 млрд.). Тут відчутний вплив переорієнтації ринків під впливом світової економічної кризи. Індія ще в 2008 р. також зняла мита на торгівлю з 34 найбільш розвинутих державами континенту. Було надано понад \$ 7 млрд. пільгових кредитів, численні інвестиції в розвиток виробництва та інфраструктури. На сьогодні за обсягом інвестицій в африканські економіки Індія поступається лише Китаю.

Опанування акваторії Індійського океану – закономірний елемент посилення впливу Делі у світі [226]. Розбудова надводного та підводного флоту, боротьба з піратством, близькість Баб-ель-Мандебської протоки з ключовими торговельними трасами останньої посилюють ставлення до Східної Африки як зони найближчих інтересів, де закладені значні культурно-історичні передумови для успішного співробітництва [227]. Додаткової уваги вказаній політиці надає новий уряд Індії на чолі з прем'єр-міністром Нарендрою Моді. Він переміг на парламентських виборах 2014 р. під гаслами націоналізму та особливої підтримки релігійних традицій індуїзму. Ідеологія нового уряду передбачає мілітарне посилення Індії і водночас залучення до стабілізаційних процесів у регіоні з метою посилення політичного впливу (починається переосмислення відносин з КНР, з якою вже понад півстоліття тривають територіальні суперечки в регіоні Гімалаїв та Тибету). Наступним етапом посилення Індії стає політичне звернення до африканського регіону, з яким уже налагоджені активні економічні стосунки. Інтенсифікація цього напрямку передбачає розвиток конкуренції з КНР [228].

26 жовтня 2015 р. розпочався Третій форум-саміт «Індія–Африка», що проходив у Нью-Делі. У ньому взяли участь представники усіх п'ятдесяти чотирьох африканських держав – як на рівні переговорів між очільниками відомств закордонних справ, так і на найвищому рівні – між лідерами держав (прибули президенти 40 країн). За рівнем представництва цей форум наймасштабніший на фоні двох попередніх, що відбувались у 2008 і 2011 роках, проте мали доволі локальне значення. Вперше всі держави континенту були представлені на форумі – подібних масштабів не траплялось з часів Руху неприєднання під час «холодної війни» [229].

Н. Моді заявив про готовність виділити кредит у розмірі \$ 10 млрд. на пільгових умовах протягом наступних десяти років. Крім того, буде надана безвідплатна фінансова допомога в розмірі \$ 600 млн. З них \$ 100 млн. будуть перераховані до індо-африканського Фонду розвитку, а \$ 10 млн. – до індо-африканського Фонду охорони здоров'я [230]. Частина коштів буде розподілена на 50 тис. грантів на навчання африканських студентів в Індії протягом наступних

п'яти років. Окрім того, заявлено про наміри Індії обстоювати активнішу допомогу малорозвинутим країнам континенту з боку Нового Банку розвитку BRICS (у 2016 р. саме Індія головуватиме у цьому об'єднанні) [231].

Окремо слід відзначити роль Туреччини. Ця країна має тривалу історичну традицію присутності в Африці часів Османської імперії (до кін. XIX – поч. XX ст. Туніс, Лівія, Єгипет, Судан та Еритрея номінально входили під сюзеренітет Османського Девлету, хоча місцеві правителі користувались значною автономією). Глибинні терени континенту заселяли сунітські громади, що визнавали османського падишаха халіфом всіх мусульман (за винятком нетривалої історії альтернативного халіфату Сокото в західному Судані). Узбережжя Індійського океану входило під контроль імамату Оману та Маскату, згодом – Занзібарського султанату за великого впливу ібадитів (домінантної конфесії в Омані), однак історично більшість мусульманського населення Східної Африки складають суніти. Перші антиколоніальні рухи (зокрема махдисти у Судані) користувались моральною підтримкою Стамбула.

Після колапсу халіфату кемалістська Туреччина тривалий час зосереджувалась на внутрішніх та мікрорегіональних проблемах (протистояння з Грецією за Кіпр, курдська та вірменська політика). Однак з поч. XXI ст. в країні проходить регенерація традиціоналістських сил (насамперед організованих гюленівським рухом), що закінчується перемогою Р. Ердогана – очільника Партії Справедливості та Розвитку. Ердоган намагається реабілітувати імперську історію, просуває геополітичну доктрину «неоосманізму», що спрямована на відродження домінації Туреччини у регіоні колишнього впливу Османів (Балкани, Близький Схід, Північна Африка, Кавказ та Причорномор'я), насамперед економічними та культурними засобами.

Наступний рівень – досягнення позиції лідера сунітського світу (на яке претендує Саудівська Аравія, донедавна Єгипет). Таким чином, половина Африки входить у зону інтересів неоосманізму, що проявляється після «арабської весни» 2011 р. та подальшої хвилі дестабілізації. Нездатність арабських країн зберегти внутрішній порядок виводить їх з гри за домінування на півночі Африки. Колапс

Лівії ліквідував позиції, напрацьовані Каддафі (Лівія як адвокат субтропічної Африки, особливо мусульман), у Єгипту набагато менше ресурсів. Аравійські монархії зосереджені на Сирії, однак підтримують ісламістські рухи в Сахелі та Сахарі, на Африканському розі. Вони є основними конкурентами Анкари на першому етапі.

Останніми роками Туреччина вкладає безпрецедентно багато ресурсів у присутність в Африці, досягнення культурного впливу, фінансову допомогу, участь в інвестиційних проектах. Все більше турецьких громадян відвідують регіон для досліджень та торгівлі, і уряд страхує можливі ризики. Туреччина також прагне стати посередником у внутрішніх конфліктах (насамперед сунітських країн) та проникає і далі на південь, активізує співпрацю з ПАР. Обсяг торгівлі між Туреччиною та Субсахарською Африкою з поч. ХХІ століття зріс удесятеро, з \$ 742 млн. у 2000 р. до \$ 7,5 млрд. у 2013 р. [232]. Очевидно, наступний етап – військова присутність (якщо миротворчі ініціативи в субсахарській Африці поки що незначні, то повномасштабна інтервенція до Лівії активно обговорюється, входить у публічний дискурс). Особлива увага Анкари прикута до Сомалі та району Сахелю, де перманентна нестабільність сприяє розвитку альтернативних політичних структур. Туреччина прагне до набуття статусу лідера мусульманського світу у всіх аспектах, зокрема економічному. У листопаді 2015 р. турецька делегація відвідувала «Азовмаш» з метою підготовки контрактів щодо закупівлі залізничних вагонів українського виробництва, які в подальшому турецька компанія буде перепродавати на ринках Близького Сходу та Північної Африки [233]. Таким чином, втрата часу призведе до відсутності прямого виходу українського виробника на ринки регіону.

У 2014 р. Туреччина провела Другий турецько-африканський саміт співробітництва (перший відбувся у 2008 р.), заявляючи про початок активної гри в регіоні нарівні з Індією, Китаєм, ЄС [234]. Учасники саміту затвердили Спільний план дій до 2019 р., зафіксували початок стратегічного партнерства. У 2010–2015 рр. в Африці Анкара відкрила 27 нових посольств (сумарна кількість досягла 39). З іншого боку, кількість дипломатичних представництв африканських

країн у Туреччині зросла з 16 до 30, що свідчить про позитивну реакцію місцевих режимів. Обсяг африкансько-турецької торгівлі збільшився з \$ 5,5 млрд. до \$ 20 млрд. щорічно з 2010 р. по 2015 р. [235]. Щорічні інвестиції в африканські підприємства досягли \$ 6 млрд. на рік. Сформовані бізнес-ради з кількома десятками країн. Турецькі авіаперевізники активно розширюють мережу польотів – як вантажних, так і пасажирських.

Туреччина починає запозичувати досвід Китаю, заохочуючи та фінансуючи навчання африканських студентів у турецьких університетах. В Африці поглиблюється мережа мусульманських шкіл, що підтримуються рухом Фетхуллаха Гюлена (впливового сунітського джамаату, що виступає авангардом модерного неоосманізму в Туреччині), де поряд з якісною освітою та турецькою мовою пропагуються відповідні політичні та історичні погляди [236]. На 2014 р. кількість подібних навчальних закладів досягла 60 (у 34 країнах континенту). Після спроби державного перевороту в липні 2016 р. в Туреччині, в якому звинувачений Гюлен, ця мережа стає ворожою щодо нинішнього уряду Туреччини, однак вона залишається авангардом турецької культури та світогляду, потужним ресурсом для подальшого впливу.

Таким чином, азійські країни, економіка яких стрімко розвивається, вступають у конкуренцію за африканські ресурси та вплив на політику Субсахарської Африки. Найбільш активно діють Китай, Туреччина (з опорою на історичну традицію) та Індія, що прагне контролювати акваторію Індійського океану.

Висновки до 3 розділу

Регіон Субсахарської Африки стає все більш важливим простором конкуренції різних сил, який може забезпечити вагоме посилення на глобальній арені (як в економічному, так і військово-політичному вимірі).

До кінця ХХ ст. Африка не була настільки привабливою, оскільки зниження цін на ресурси після завершення «холодної війни» давало змогу вигідно експлуатувати інші регіони, де існував достатній рівень стабільності та технічної

грамотності населення. Водночас в Африці наростають внутрішньополітичні конфлікти, які не гасяться зовнішнім впливом через втрату зацікавленості США в регіоні (на відміну від попереднього періоду, упродовж якого розподіл сфер впливу з СРСР грав важливу роль у ставленні до місцевих режимів). Поштовхом для відновлення африканських стратегій стає швидка експансія КНР на економічному та політико-культурному рівнях.

З поч. XXI ст. все більше впливових держав проявляють зацікавлення африканськими ринками та військово-політичним впливом у регіоні. З 2000 р. континент перетворився на арену протистояння між Китаєм (що потребує дешевої сировини) та США і країнами ЄС (насамперед Францією, що зберігає фактичний контроль на заході континенту). Зовнішня політика місцевих держав, інтеграційні проекти маневрують між різними впливами. Стає помітним також дрібний вплив слабших гравців – Бразилії, Японії, Туреччини (в рамках відродження османістського проекту), РФ.

Використання регіону Субсахарської Африки з метою посилення впливу глобальних акторів призводить до поглиблення конкуренції еліт, що спираються на зовнішню підтримку та дедалі більше радикалізують релігійні й регіонально-етнічні відмінності. В окремих випадках навіть зусилля міжнародної спільноти з пацифікації обмежених районів не забезпечують очікуваного ефекту, оскільки групи, що їх контролюють, спираються на контрабандний продаж за демпінговими цінами важкодоступних ресурсів [237]. Відповідно регіон потребує дедалі більшої уваги міжнародної спільноти. Причина згаданих вище процесів – ресурсна насиченість континенту (особливо мінеральною сировиною). Зі зменшенням легкодоступних родовищ в інших районах планети глобальна економіка більше залежатиме від торговельних контактів з регіоном. Таким чином, держави з більшою присутністю в регіоні посилять власний вплив у світі.

РОЗДІЛ 4. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДИНАМІКА КРАЇН РЕГІОНУ СУБСАХАРСЬКОЇ АФРИКИ

4.1. Моделі суспільно-політичних процесів та специфіка модернізації Субсахарської Африки

На прикладі реалій африканського регіону спостерігаємо поєднання процесів, що знаходять пояснення в різних концепціях. З одного боку, активно розвивається національна ідентичність на основі етнічної належності, що характерна для модерної Європи. З іншого боку, в зонах зіткнень впливу світових релігій на перший план виходять цивілізаційні суперечності (однак в обмеженому масштабі навіть безпосередньо в зоні конфесійних конфліктів). У той же час розвиток африканських країн відображає певні особливості, що детерміновані історичним розвитком та рисами культури. Таким чином, можна стверджувати, що деякі риси розвитку Заходу (до яких належить консолідація модерних націй) відображають соціальні процеси, неминучі для всього людства. Поряд з тим кожна цивілізація (чи культурний ареал) зберігає власні основоположні риси, у зв'язку з чим повноцінна вестернізація неєвропейських культур виглядає сумнівною.

Один із виходів – обмеження поняття модерну. В більшості підходів він так чи інакше включає демократію в політичній системі та вільний ринок в економічній. Ці риси не були притаманні всім країнам Західної Європи (зокрема Пруссії, та Другому і Третьому Рейхам – тоді як не можна відкинути, що Німеччина була однією з найрозвинутіших країн). Декілька десятиліть ліберально-соціалістичної моделі не дають підстави говорити про її успішність у майбутньому навіть у самій Європі.

Тому слід заново порівняти тенденції модерного переходу в різних регіонах. Розглядаючи африканську історію, від перших контактів з новітньою цивілізацією Заходу вбачається поєднання як конструктивних, так і негативних елементів. Ряд дослідників саме з європейською работорівлею пов'язують занепад держав Центральної Африки, особливо в басейні Конго та на Гвінейському узбережжі. З

іншого боку, голландські колоністи на території ПАР були викликом, який стимулював прогрес місцевих народів – як економіко-технічний, так і суспільно-політичний (посилення «чіфдомів» – вождівств та їхніх союзів, найкращий приклад чого – держава Зулу за часів правління Чаки у ХІХ ст.). Колоніальний період сприяв насадженню більш розвинутих економічних відносин, що потребували розвитку інфраструктури та налагодження контактів між сусідськими общинами. Таким чином, зароджується або посилюється (в місцях давньої державотворчої традиції) етнічна ідентичність, спільна для багатьох сільських громад одного регіону. Більшість західних дослідників розглядають ці процеси як прояв модернізації, зокрема Г. Конн [238], Е. Сміт [239]. В більшості моделей «модерн» так чи інакше включає демократію в політичній системі та вільний ринок в економічній (А. Епштейн [240]). Однак декілька десятиліть ліберально-соціалістичної моделі у Європі (що ґрунтується на парадигмі прогресу, свободи особистості та справедливого розподілу економічних благ), не дають підстави говорити про її універсальність з огляду на відмінний характер модернізації в багатьох регіонах світу.

Неомарксистський підхід, який віддає перевагу важливості очевидної диспропорції між рівнем життя розвинутих і відсталих суспільств, не здатен пояснити особливу конфліктність регіону. Як уже згадувалось, особливий шлях модернізації, паракапіталізму пройшли і суспільства в Латинській Америці. Для них характерна перманентна політична нестабільність, спалахи класових конфліктів та селянських воєн. Проте кордони держав мінімально перекроювались, а сепаратистські рухи користуються підтримкою в небагатьох районах (наприклад на Юкатані), де селянське населення зі збереженою ідентичністю доколумбових етносів домінує, будучи економічно досить автономізованим. Ідентифікація етносів у більш розвинутих і змішаних регіонах залишається на побутово-культурному рівні, визнаючи політичні нації.

За рядом досліджень, мультирасові держави з великим відсотком доколумбових етносів, що поєднується з регіональною різноманітністю (на зразок

Бразилії чи Мексики) очікує дезінтеграція у довгостроковій перспективі. Однак її ознаки не спостерігаються протягом двохсот років незалежності, що вказує на **успішність проектів політичних націй**. Африка – регіон, де ідентифікація за ознакою громадянської приналежності, навпаки, **не спрацьовує** [241]. Слід відзначити відмінність цих двох моделей – африканської та латиноамериканської.

По перше, африканські соціуми зіткнулись із класичним модерном в кін. XIX – на поч. XX ст., тоді як латиноамериканські формувались у складі Іспанської та Португальської держав, що поєднували ознаки ранньої модернізації зі збереженням феодальних суспільних відносин, які проектувались на завойовані території. Місцеві еліти інтегрувались в іспанську аристократію, а більшість населення кваліфікувалась як залежні селяни-пеони, що входили у квазіфеодальні відносини як з колоніальною адміністрацією, так і з великими землевласниками [242]. Ці засади залишаються впливовим фактором внутрішньої політики і дотепер – попри ряд успішних революцій, латифундисти зберігають значний вплив на суспільне життя (на противагу іншим суспільствам «вторинної модернізації» – Росії та Китаю, країнам колишнього соціалістичного блоку). В основному новопосталі держави наслідували провінційний поділ частин колишніх віце-королівств, об'єднаних на основі як політичної, так і господарсько-торговельної спільності. Таким чином, для формування політичної нації важливу роль відіграє поки **не визначений фактор – тривале співіснування в одній політико-адміністративній системі, єдність при слабо модернізованому устрої або поєднання згаданих факторів у певній пропорції**.

Останнього не було в Африці. До колонізації архаїчні держави були винятками на фоні додержавних соціумів, концентруючись на території Великого Судану. Але навіть вони не стали окремими провінціями в межах європейських імперій. Увійшовши до складу більших територіально-адміністративних утворень, вони стали не ядром модерних ідентичностей, а місцем найбільших сепараційних рухів (або столичним регіоном, що управляє периферійними районами). У першому випадку особливо зростає автономізм у поєднанні з економічними факторами. Характерні приклади – індустріальний район на півдні

ДР Конго, нафтоносні землі Дельти Нігеру та Біафри в Нігерії [243], Ква-зулу в ПАР [244]. У ряді з них спільна етнічна ідентичність знаходить свій прояв в історичній спадщині з ранньодержавними утвореннями та лініями племінних вождів, що дотичні до останніх. В інших випадках державність існувала в надто давніх, легендарних періодах. Однак економічна самодостатність стає приводом для реанімації історичної спадщини. Інші регіони відіграють роль вторинної автономізації, запозичуючи ідеологію дезінтеграційних тенденцій під час наростання внутрішніх конфліктів (зумовлених активністю першої хвилі автономізації) [245].

На відміну від латиноамериканських суспільств, в Африці не існує гомогенних типів соціальної ієрархії та відповідних класових конфліктів, і рівень усвідомлення своїх інтересів обмежується окремими районами та не поширюється на групи іншого етнокультурного походження. Соціалістичні експерименти були викликані досить своєрідним копіюванням зовнішнього досвіду та грою на геополітичних суперечностях Заходу і СРСР, а не визріванням внутрішньополітичних факторів. Характерний приклад – побудова «уджамаа» – африканського соціалізму в Танзанії за режиму Джуліуса Ньєрере. Ця ідеологія характерна опорою на традиційні сімейно-громадські уявлення та ідеалістичні засади пріоритету морального над матеріальним [246]. Навіть у державах з найдовшою прорадянською орієнтацією успішні в середньостроковій перспективі експерименти переглядались. Винятки викликані напруженням між колоніальними елітами та місцевими народами (боротьба з європейськими фермерами у Зімбабве) і виливаються в окремі акти боротьби за матеріальні ресурси.

З іншого боку, території найбільшого розвитку марксистських експериментів – Ангола та Мозамбік – унікальні в регіоні області «довгої» колонізації з XVI ст., що наслідувала архаїчну державність (принаймні на узбережжі). Інший приклад – порівняльний результат марксистських експериментів у Ефіопії з її традиційною державністю, яка залишилась стабільною попри економічну та гуманітарну катастрофу, та Сомалі, яке в

результаті Огаденської війни з Ефіопією набуло ознак так званої «failed state» (зовнішня війна переросла у внутрішній конфлікт президента Сомалі проти опозиційних кланів хавія, маджертайн (з групи дарод) та ісаак).

Таким чином, слід детальніше проаналізувати етнополітичні відносини в Анголі та Мозамбіку та виявити суттєві фактори, що можуть вирізняти їх. По-перше, областю довгострокової колонізації (починаючи з XVI ст.) було узбережжя цих країн, насамперед арабські торговельні факторії на узбережжі Індійського океану та ранньодержавні утворення Анголи й Конго на узбережжі Атлантики. Внутрішні регіони, що тривалий час експортували рабів [247], освоювались досить пізно, починаючи з 1880-х років, корелюючи хронологічно з активністю інших європейських метрополій. Найбільш розвинуті приморські райони, центри торгово-економічного життя, вирізнялись на фоні регіону глибокою вкоріненістю в домодерну державність (особливо у випадку арабських міст-держав на території Мозамбіку). Водночас ці райони виступали в ролі ретрансляторів основних політичних ідей та осередками розвитку національної інтелігенції, структуруючи зони вторинної колонізації.

У Мозамбіку найбільш чисельний етнос – макуа-ломе з півночі країни – складає понад 50 % (носії мови – 41 % населення країни, решта – португаломовні). Південь держави заселяють тсонга (25%, з них мовців – 19 %), малаві (13 %, 10 % мовців). На північному сході – маконде, яо та дрібніші групи. На центральному заході – шона (6%, мову знають 8 % з близькими племенами). Впадає в очі, що ряд прикордонних етносів проживає в сусідніх державах – шона домінують в Зімбабве; малаві, тсонга та інші етноси з долини Замбезі переважають в Малаві. Більшість тсонга проживають в ПАР (також прикордоння Свaziленду, Зімбабве). По суті, макуа мають виступати державотворчим етносом, однак португальська залишається єдиною офіційною мовою, очевидно заради запобігання лінгвістичній конфліктності.

На думку українських етнополітологів (П. Жук, Н. Мазур і ін. [248]) у XXI ст. очікується дезінтеграція Мозамбіку. Можна очікувати формування шести державних центрів впливу, де невеликі групи складатимуть незначну меншість –

народів тсонга, шона, малаві, маконде, яо, макуа (в центрі). На нашу думку, найбільш вразливими стануть землі народів північного заходу країни, що проживають на межі з сусідніми державами та знаходяться далеко від океану (тсонга, малаві, шона). На узбережжі розташовані землі макуа (що контролюють столицю – Мапуту) та північні райони компактного розселення яо та маконде (мова міжетнічного спілкування – суахілі). Саме останні мають проявляти унітаристські позиції, на противагу віддаленим від океану регіонів північного заходу. На всіх парламентських виборах після завершення громадянського конфлікту проглядається географічний розподіл електоральної підтримки – провладна партія ФРЕЛІМО має найбільшу підтримку в розвинутих південно-східних районах узбережжя, а опозиція перемагає на північному заході [249].

Провідні етноси, що населяють Анголу – овімбунду (37 % населення країни), мбунду (25 %), ньянека, лучазі, лозі (на межі з Замбією та Намібією), чокве, лунда. Ці етноси, окрім проживання на компактній території та достатній гомогенності своїх областей, напряду походять від населення доколониальних протодержав, історична пам'ять про які відновлюється. Наприклад, мбунду проживали в державі Ндонго (від династії якої - Ангола – походить назва країни), а споріднені народи лунда та чокве брали участь у політичному утворенні Лунда.

Національний Фронт Визволення Анголи (ФНЛА) – рух, від якого у 1966 р. відколосалась УНІТА (створена вихідцями з етносу овімбунду), утворювався спершу як об'єднання народу баконго (13 % населення країни), що проживає у провінції Віже на півночі країни, тоді як основна маса етносу – громадяни сусідніх Конго і ДР Конго. На цій території колись процвітала протодержава Конго [250]. В результаті програшу в громадянській війні (1976 р.) багато прихильників емігрує в закордонні землі баконго. З 1992 р. і досі вони як легальна політична партія утримують контроль над Віже. Від початку діяльності руху обговорювалася потреба відновлення «королівства Конго», завойованого у кін. ХІХ ст. колонізаторами.

Таким чином, компактна територія баконго перетинає кілька кордонів, знаходячись на стику Анголи, Конго і ДР Конго. Попри невелику площу на фоні

великих держав регіону землі баконго охоплюють ключові для геополітичного впливу точки океанського узбережжя. Особливо це актуально для ДР Конго – друга за розмірами держава континенту виходить до океану у вузькій горловині, заселеній баконго, що контролюють столицю ДР Конго – Кіншасу. Це район гирла річки Конго, що залишається головною транспортною та економічною магістраллю країни (річковий транспорт у басейні цієї ріки – каркас торгівельних зв'язків у зоні тропічних лісів). На сьогодні головний масив цього етносу зацікавлений передусім у збереженні внутрішньої стабільності у ДР Конго, однак після дезінтеграції країни слід очікувати ірредентистських заходів для контролю всієї етнічної території.

Попри чисельність та історичний досвід етносів чокве та лунда, а також мбунду ці народи не створили окремих стабільних полюсів впливу під час громадянських війн, орієнтуючись на МПЛА [251], що відстоювала позицію рівноваги в мультиетнічному суспільстві. Однак антиколоніальна боротьба починалась у 1960-х роках з ФНЛА, в якому після відколу УНІТА з лідерством омівбунду однозначно домінують баконго. Омівбунду, за сучасними історичними даними, не мали державотворчого досвіду, але стали окремим полюсом внутрішнього впливу (яким намагались певний час бути і баконго, що програли внаслідок менших людських ресурсів), спираючись на 37 % населення Анголи. З іншого боку, попри історичну бездержавність омівбунду входили у центр первинної португальської колонізації з XVI ст., та, з точки зору економічного впливу та приморського геостратегічного розташування, поділяють провідну роль у країні поряд зі столичним регіоном Луанди – центром мбунду. Народи колишньої Лунди (лунда та чокве) населяють стратегічний район гірничорудної промисловості, впливаючи на процеси у сусідньому ДР Конго (частково заселені цими етносами прикордонні райони Катанги). Однак вони не створили окремого полюса у процесі громадянських воєн. До речі, середньовічна держава Конго (народу баконго) теж входила у первинну зону португальської колонізації.

Таким чином, в політичній боротьбі часів війни за незалежність та громадянських воєн провідними залишались етноси, що мали давні держави та

пережили домодерну форму колонізації. У земель Лунди не було іншого фактора (колонізація з кін. XIX ст.), а південні приморські землі на кордоні з Намібією не мали середньовічних держав, хоча і освоювались португальцями з XVI–XVII ст.

Найвпливовіша партія Анголи – МПЛА – донині залишається правлячою, зберігаючи абсолютну більшість у парламенті (191 депутат з 220) [252]. Вона веде політику дистанціювання від етнічної проблематики – навіть незмінний президент Ж. Е. Душ Сантуш за походженням – син мігрантів з Сан-Томе-і-Прінсіпі.

Загалом з 2002 р. зберігається стабільність у формі автократії (фактично монопольна влада однієї партії та її лідера). Головна причина – високі доходи від видобутку нафти. Однак вони розподіляються непропорційно, занадто багато коштів акумулюються в столиці Луанді, що активно розбудовується і куди мігрує все більше збіднілих провінціалів, – при цьому наростає соціальне розшарування між столицею та збіднілими провінціями [253]. Накопичення доходів від природних ресурсів в одних руках сприяє творенню контреліт, обділених доходами, що спиратимуться на чинні суперечності. Таким чином, в Анголі важко говорити про кінцеву стабілізацію, це швидше період більш інертного розвитку національних ідентичностей.

Таким чином, знаходить підтвердження висловлена раніше теза щодо важливості домодерного колонізаційного досвіду. Як в Анголі, так і в Мозамбіку найбільш активними стають етноси, які входили до ранньосередньовічних держав, а згодом – до португальської колоніальної імперії XVI ст. На території Мозамбіку цей фактор проявляється слабше, оскільки внутрішні незалежні території перебували під активним культурно-економічним впливом мусульманської торгівлі на основі арабських полісів узбережжя Індійського океану [254]. Однак, на відміну від Латинської Америки, описаний історичний досвід не сприяв формуванню політичних націй. Причиною відмінності наслідків подібних умов можуть бути або специфічні риси регіону (в тому числі всієї Тропічної Африки як цивілізаційної зони), або ж і більш суб'єктивні фактори – рівень асиміляції етнічних культур за рахунок креолізації еліт.

Відомо, що до XVIII ст. іспанський уряд в Америці обмежував монополію місцевої еліти європейського походження (креолів) на владу та торговельну ініціативу. Одним з інструментів колоніальної політики були особливі відносини з індіанськими племенами, підтримка їхньої самобутності. Автохтонні колективи продовжували вести традиційний спосіб життя, лише віддаючи певний відсоток додаткового продукту (як у вигляді товарів, так і обмеженої кількості робочої сили для копалень чи військ), спілкуючись з колоніальним урядом за посередництва племінної еліти (лише вона активно інкорпоровалась в колоніальну аристократію). Натомість після війн за незалежність креольській еліті вдалось значною мірою реінтегрувати місцеві домодерні етноси в політичну націю. В Португальській Африці інтереси метрополії були подібними – менша чисельність креолів компенсувалась розпалюванням суперечностей між різними племенами, а місцеві народи на час боротьби за незалежність вже розпочали модернізацію, хоча і у ролі периферії світової індустріальної системи. Але нечисленність колоністів з невеликої Португалії, які переважно емігрували до більш розвинутої Бразилії, зробила неможливим формування в цьому регіоні націй на основі креольських еліт.

Отже, до кін. XIX ст. португальська влада обмежувала формування єдиної ідентичності. У XX ст. фіксуються непоодинокі спроби посилити демографічну присутність європейців на континенті, що не дали бажаного ефекту [255]. Натомість представники ментально близьких, але ізольованих етнічних груп вимушені були мігрувати до великих міст, залучаючись до розбудови промисловості. Зіткнення з «великим світом» та поширення освіти прискорюють формування національних інтелігенцій, що шукають підґрунтя в окремих етнічних культурах.

Фактор, який дисонує з запропонованим вище механізмом – рівень модернізації Латинської Америки на поч. XIX ст., яка мала б слідувати за утворенням незалежних державних структур. Але факти свідчать про запізнілість становлення індустрії – аж до поч. XX ст. регіон залишається сировинним додатком, де зберігаються квазіфеодальні відносини на зразок пеонажу [256].

Креольські еліти затримували індустріалізацію, водночас сприяючи насадженню єдиної ідентичності. Але не в усіх районах ці заходи спрацювали. Щодо Африки – то момент був однозначно пропущений.

Таким чином, розглянуті приклади свідчать, що головним фактором інтеграції різних етносів у політичну спільноту з спільною культурною ідентичністю має бути рівень розвитку етносів, що не досяг індустріалізації та урбанізації. Це не завжди стосується меншин, що дисперсно розсіяні на широкій території. Однак переважно підтверджується щодо спільнот, що домінують на певній визначеній території, хоча і не завжди достатньо потужних у демографічному та економічному плані, щоб претендувати на втілення сепараційних проєктів (землі індіанських народів в Латинській Америці – Юкатан, Амазонія). Підкріплює цей висновок і історія Європи та Азії (навіть достатньо представлені дисперсні меншини не асимілюються, а стають фактором конфліктів, у тому числі етнічних чисток).

Інтереси України потребують використання ресурсу з впливу на молоде покоління, який забезпечує традиція дешевої та якісної освіти в Україні, започаткована в період СРСР. Аналогічним чином інші держави забезпечують просування власних інтересів у районах зацікавленості. Так, РФ продовжує приймати і відповідно виховувати представників пострадянського простору та країн Азії й Африки. Польща завдяки освітнім програмам посилює вплив на східних сусідів (зокрема Україну) і теж розвиває співробітництво з країнами «третього світу». Вкорінення певної візії про Україну як лояльного партнера потребує цілеспрямованих зусиль, зокрема впровадження спеціальних рекламних кампаній із залучення насамперед з найбільш цікавих країн. Доцільно розвивати стипендіальні та грантові програми для залучення перспективної молоді, самореалізація якої асоціюватиметься з Україною.

Громадянські війни, рухи біженців сприяють переміщенню населення, що вимушене загострено відчувати власну ідентичність. Тому до нашого дослідження будуть включені результати соціологічного опитування, проведеного

серед студентів з різних країн Південної та Тропічної Африки, що навчаються в Україні (див. Додаток Б).

У багатьох респондентів виражене скептичне ставлення до місцевого самоврядування та представництва локальних інтересів у центрі. Поряд із етнорелігійними конфліктами, ключовими проблемними факторами, на думку опитаних, є корупція та очевидна недовіра до здатності держави вирішувати проблеми. **У разі погіршення політичної та економічної ситуації варто очікувати поживлення сепаратистських рухів.** За нашим припущенням, опитувані, які виявили обізнаність в існуванні антиурядових сепаратистських рухів, тією чи іншою мірою їм співчують. Натомість особи, які цілковито відкидають свою обізнаність про існування таких рухів (попри політичну реальність), прагнуть замовчати і забути про ці факти. Саме останні насправді підтримують територіальну цілісність. Якщо поглянути на таблицю, то побачимо збіг останньої групи з представниками панівних етносів. Двоє з неознайомих нігерійців (що виглядає нонсенсом – у Нігерії існували невизнані держави, зокрема Біафра) походять з народу едо (близького культурно і географічно до доміантних у країні йоруба, що проживають у найбагатших районах за рахунок експлуатації надр інших регіонів), а танзанієць – з суахілі (найбагатший і державотворчий етнос Танзанії [257]).

Характерно, що навіть прихильники доміантної в суспільстві релігії визнають порівняльну важливість загрози релігійних конфліктів. На провінційному рівні посилюється напруженість між різними конфесійними групами, а також стосовно впливових діаспор [258]. Зокрема, в Зімбабве зберігається напруженість між групами ліберальних протестантів, що орієнтуються на Захід, та проурядовими більш консервативними об'єднаннями (дискусія, зокрема, навколо жіночого священства в англікан).

Цікаво розглянути світогляд представників доміантної групи в Замбії – країні, де не траплялось громадянських конфліктів після деколонізації [259]. Обидва респонденти визнають за рідну мову бемба, доміантного етносу, що проживає в найбільш розвинутих районах на півночі та у центрі, але з етносом

себе ідентифікує лише один опитаний. Для останнього характерна висока довіра до уряду та визнання достатнього рівня представництва місцевих інтересів. Для респондента, що не зазначив власної етнічної приналежності (можливо, маргінальна група в ареалі бемба) характерне більш зважене ставлення до урядової політики та рівня представництва місцевих інтересів, а також домінування родинної та релігійної ідентичності. Може, в цьому випадку відіграє певну роль і класова належність опитаних.

Загалом слід звернути увагу на фактор соціальної належності. Студенти, що мають змогу навчатись за кордоном, зазвичай представляють вищі прошарки середнього класу та еліту (при стратифікації за рівнем доходів). І такі групи населення в середньому більше схильні до підтримки правлячого режиму. Це явище менш виражене в країнах Східної Африки, де відбувається значне економічне зростання та зберігається стабільність (Кенія, Танзанія). В менш розвинутих країнах, особливо залежних від експорту природних ресурсів, високий статус у соціальній ієрархії стає похідним від етнічної належності родини. Ряд найбідніших держав з найбільшим рівнем внутрішньої нестабільності взагалі не представлений у вибірці (зокрема регіони Сахелю та Гвінейського узбережжя, за винятком нафтотрейдера Нігерії, Судану). Вихідці з Анголи та Мозамбіку мають можливість одержати порівняно дешеву освіту в Бразилії, а також близькій географічно ПАР [260].

Слід зауважити, що частина представників етноконфесійних груп залучається до системи елітарного споживання, відіграючи роль стабілізатора в нелояльних регіонах. У країнах з багаторівневою стратифікацією за етнічною та релігійною належністю функції панівного і залежного етносу можуть накладатись (залежна група зберігає лідерство в локальному регіоні серед менш впливових груп), як і доступ навіть до одного ресурсу (боротьба в Нігерії за контроль нафтоносних областей) [261]. Аналогічно і респонденти могли мати на увазі загрози дискримінації з боку недержавних організацій чи суспільних груп. Зокрема, самовідчуття релігійної дискримінації в християн-жінок з етносів ібо та йоруба, а також християнина-чоловіка ібо видаються невмотивованими на фоні

прохристиянської політики держави, а також переважного віросповідання згаданих вище народів.

Опитування африканських студентів в Україні підтверджує крихкість чинних держав. Підтримують дію уряду люди, належні до домінантної релігійної чи етнічної групи, і навіть вони звертають увагу на значні проблеми (насамперед корупцію). Особливо вирізняється фактор релігійної належності та відповідних розділень (навіть серед представників середнього класу). Ці дані варто враховувати Україні при налагодженні системної програми відносин з африканськими студентами, що можуть стати агентами впливу після суттєвої політичної трансформації регіону.

Найбільші шанси для гомогенізації населення у досить відсталих країнах на зразок Сомалі, де співіснують племінні групи однієї етномовної культури. Більшість території континенту так чи інакше задіяна до світової індустріальної системи. Зростає відсоток зайнятих у гірничорудній галузі та інших видах добувної промисловості, поширюється грамотність. У той же час слабкість урядів не дає можливості контролювати кордони на рівні, достатньому для збереження максимально закритого суспільства на зразок Північної Кореї, – навіть потужна Нігерія неспроможна самотійно запобігти проникненню через державні кордони бойовиків ісламістського угруповання Боко Харам [262], здатного насадити населенню певні суспільно-політичні ідеї (виняток – Екваторіальна Гвінея, невелика острівна країна з уже й так гомогенним населенням) [263]. **З огляду на історію останніх десятиліть та поточні тенденції у першій половині XXI ст. слід очікувати виключно дезінтеграції чи значного ослаблення держав регіону (як формального через різні форми федералізації, так і фактичного).**

Досвід африканських країн демонструє небезпеки федералізації, що призводить в умовах несформованості політичної нації до ослаблення контролю центру і зростання сепаратистських рухів. Це дуже важливий приклад для України, що доводить неефективність федеративної моделі, про яку говорить ряд політичних сил, здебільшого проросійського спрямування.

На думку автора, дезінтеграція схильна проявлятися насамперед у найбільш розвинутих регіонах, що мають як достатнє економічне підґрунтя для сепаратизму, так і більший відсоток політично заангажованого населення з модерною етнічною ідентифікацією. Слід проаналізувати, чи справді головні етнічні (в тому числі замасковані) конфлікти регіону географічно накладаються на карту найбільших модернізаційних вузлів суспільства.

У згаданих випадках Анголи та Мозамбіку наше припущення підтверджується – головними суб'єктами політичного протистояння були сили, що спирались на найбільш розвинуті приокеанські території. У ДР Конго центром сепаратизму була індустриальна провінція Катанги, а потім прилеглий до району Великих Озер регіон, що займає виняткове у світі становище завдяки видобутку рідкоземельних металів [264]. Однак цей видобуток (напівкустарними методами) під контролем окремих озброєних груп не можна вважати цілковито індустриальним. Також сумніви виникають щодо ідентифікації нафтоносних районів, у яких порівняно невеликий відсоток зайнятий у видобутку нафти. Проте в цих районах, зокрема у Дельті Нігеру, сепаратизм найменш модерний і є проявом трайбалістських рухів [265]. Останній використовується сільською елітою для перехоплення контролю над прибутками від продажу та транзиту вуглеводнів.

Таким чином, модернізаційні процеси в Субсахарській Африці мають особливості, викликані історичним розвитком. Серед багатьох моделей найбільш продуктивною видається модель творення модерних націй на основі етнічної бази.

4.2. Проблеми ідентичності та фактор федералізму

Після розпаду колоніальних імперій на території Субсахарської Африки застосовуються різні варіанти формування модерної нації, що має виступати як осередок суспільної взаємопідтримки з боку різних груп. Процес зародження і утвердження групових ідентичностей проходить на фоні конкуренції різних

підходів об'єднання населення та легітимації режиму, що підтримуються окремими елітами.

Недостатньо дослідженою залишається проблема співвідношення між конфесійною та етнічною ідентичностями. Проекти легітимації режиму можуть мати як суто етнічну, так і релігійну базу, яка в кінцевому підсумку ототожнює постать головного правителя з харизматичним «месією», що виконує функції лідера теократичного порядку.

Розглянемо різні моделі з оцінкою їхньої ефективності на прикладі ряду країн Центральної Африки – ДР Конго, Габону та інших держав. Їхнє близьке географічне розташування та змішане проживання ряду етносів дають можливість оцінити загальні тенденції. Ступінь реалізації певного виду легітимації та наявність і розмір зустрічного протесту, рівень підтримки альтернативних моделей виправдання та існування політичної системи допоможуть виокремити найбільш ефективні моделі, що втілюються в регіоні.

Етнічний тип ідентифікації в репрезентації африканських політиків та мислителів являє собою очевидний результат впливу західних ідей. Ініційоване Вудро Вільсоном після завершення Першої світової війни право націй на самовизначення було закріплене нормативними актами Організації Об'єднаних Націй. В їх основі лежить доля нації, право на самовизначення, можливість державного життя. Однак поступово право на державне відокремлення заретушується, поступаючись культурній свободі, що забезпечується багатонаціональними державами [266].

Умови, створені колоніальним періодом, призвели до того, що більшість африканських держав пішла шляхом творення політичної нації. Йдеться про штучне спорудження кордонів європейськими метрополіями, які з метою чіткого окреслення сфери впливу та полегшення економічного проникнення (через водні артерії, морські порти) проводили межі між володіннями на основі природних бар'єрів та європейських компромісів. Цей поділ майже не враховував компактності проживання різноманітних племен [267]. Не лише ареали кочівель номадів, а й поселення численних землеробських племен зі схожими діалектами

та віруваннями були розділені між метрополіями. Після розпаду колоніальної системи проживання окремих етносів на території суміжних держав зумовлює транскордонні контакти, що дають ряд негативних ефектів – від розвитку контрабанди (в тому числі наркотиків та зброї) до посилення сепаратистських рухів на погано контрольованому прикордонні.

Водночас автократори, що монополізують владу в нових державах, спираються на етнічно близькі групи населення, племінних родичів. Це дає підстави говорити про явище трайбалізму як суто африканський феномен – продукт малорозвинутості. Деякі автори вбачають в останньому ознаку деградації, що розвивається після розпаду колоніальних імперій.

На нашу думку, маємо справу з аберацією оцінок – національні ідентичності великих колективів не можуть до кінця швидко кристалізуватись в умовах відсутності достатньої співмірності державних кордонів з етнічним поділом. Давно помічений факт – народи, які є основою імперських структур (не завжди найрозвинутішим елементом, однак основою державної сили), найпізніше проходять процес набуття модерної ідентичності у формі відчуття національної єдності [268]. В Європі такими етносами до кінця XIX ст. залишались росіяни та турки-османи.

В умовах, коли жоден народ не може претендувати на згадану роль, а лише бореться за неї (бо колишні господарі-інтегратори територій були європейськими колоністами), природним чином на перший план виходять кланові та територіальні зв'язки. Але будь-яка еліта змушена легітимізувати дискурс політичної нації, бо інтеграція власного етносу призводить до конфронтаційного пришвидшення інтеграції етносів-конкурентів. Відбувається процес побудови ментальних конструкцій, що виправдовують існування цих держав у сучасних кордонах. Однак різномірність суспільства не дає змоги спільній громадянській лояльності масштабно проявитись.

Претенденти на владу актуалізують інші способи легітимізації, передусім спрямовані на довіру особі автократора. До прикладу, в Конго у 1992 р. йшла боротьба за президентське крісло між трьома кандидатами, які представляли різні

релігійні напрямки. Переможець П. Лівссуба поведився як зразковий християнин, Б. Колела вдавав із себе харизматичного «месію», а Д. Сассу-Нгессо поширював чутки про великі чаклунські сили, що сприяло його популярності серед прихильників місцевих вірувань [269]. Згідно з дослідженнями М. Грюндас, магія та релігія стали ключовими елементами структуралізації суспільства в долині Конго. Релігійно-магічна сакралізація політичних практик яскраво проявилась у роботі Суверенної конголезької конференції, що засідала після повалення 28-річного соціалістичного режиму в 1989 р. з метою демократизації країни. Ця конференція, використовуючи християнський дискурс і традиційні сімейні ритуали, під час засідань проінтерпретувала історію Конго (зокрема недавню) через поняття мучеництва, жертви і несправедних президентів, що проливали невинну кров. Особливо наголошувалось на надконфесійній інтегративній ролі конференції, що перебирає сакральну функцію. Після цього основні кандидати в президенти відкрито відносять себе до тієї чи іншої конфесії, претендуючи на таємні знання та силу, що перетворює їх на справжніх правителів [270].

Сусідні з Конго держави – Габон та ДР Конго – є характерними прикладами невдалого формування надетнічної політичної ідентичності. У випадку ДР Конго (раніше Заїру) двадцять років автократія Мобуту Сесе Секо поширювала ідеї спільного патріотизму [271]. Останній, однак, переосмислював відчуття африканської спільності, що впливало на підтримку міжнародних гравців. Цим фактором поряд зі спадщиною пропаганди концепції панафриканізму можна пояснити курс на підтримку мусульманських держав Африки проти Ізраїлю, що схвалюється широкими народними масами.

Справа завершилась двома конголезькими війнами (1997 р., 2000 р.), остання з яких неформально називається першою «панафриканською» [272]. Регулярно реанімуються мілітарні загони на сході країни (Ітурійський конфлікт, війна 2013 р. з рухом тутсі). Низька легітимність національних виборів, які неможливо провести в ряді регіонів, сприяє сепаратистським настроям. Однак ситуація не викликає великих здивувань – це одна з найбільших густонаселених

держав континенту, де за часів середньовіччя існувало приблизно півдесятка різноетнічних державних утворень.

З іншого боку, Габон має значно меншу територію, та більш монолітний етнічний склад. Водночас його постколоніальна історія спокійна, позбавлена потужних громадянських конфліктів [273].

Продовження колоніальної практики на рівні незалежних держав породжує численні стереотипи стосовно деструктивної дії окремих етносів. У Камеруні таким народом виступає бамікеле. Не лише представники широких верств населення, але й інтелігенція неприховано говорить про загрози бамікелезації (у 1987 р. група камерунських священиків під згаданим приводом звернулась до Папи Римського з проханням переглянути рішення щодо призначення двох нових єпископів – бамікеле) [274]. Загроза групової гегемонії підвищує трайбалістську ідентифікацію інших етносів, сприяє розгортанню боротьби за вплив.

У Камеруні з 1960-х років президент Амаду Ахіджо просуває типову для регіону ідеологію єдиної мультиетнічної нації, що консолідується під впливом сильного президентського правління за однопартійної системи. Згаданий підхід прекрасно відображає домінуючу позицію інтелектуалів, згідно з якою держава покликана виступити «повитухою нації» (очевидно, ще ненародженої), що ґрунтуватиметься на спільному інтересі всіх етнічних груп [275]. Цю позицію в часи «холодної війни» розвивали ідеологи негритюду, що йшли набагато далі. До прикладу, перший президент Сенегалу Л. Сенгор прямо говорить: якщо нація не бажає змінюватись, держава має їй у цьому «допомогти». Проте ослаблення монолітності режиму Ахіджо в кін. 1980-х років сприяє поширенню праць, у яких провідний етнос бамікеле звинувачується в побудові гегемоністської системи, захопленні влади в Камеруні (класична праця Кенгне Покама, видана за кордоном, «Проблема національної єдності в Камеруні») [276].

Наголошуючи на релігійному типі самоідентифікації та відповідній моделі легітимації влади, слід уникати механічного поділу між етнічною та релігійно-конфесійною належністю. Багато традиційних релігійних систем залишаються племінними, що не передбачають проповідей серед інших народів. Неодмінним

елементом описаних вище політичних конфліктів з застосуванням релігійного позиціонування виступає роль автентичних вірувань місцевих народів, що конфронтують з християнством та ісламом, а також, з іншого боку – трансформованим народним монотеїзмом. В результаті погляди мас формуються на основі двосторонніх впливів місцевих та світових релігій з глибоким збереженням традиційних звичаїв.

Такі форми свідомості активно проявляються не лише в явних позиціях релігійної ідентифікації, а й у форматі осмислення дійсності, в тому числі політичних процесів. Економічні та політичні проблеми сприймаються крізь призму так званої міфологічної свідомості [277], як результат зіткнень Добра і Зла, Порядку і Хаосу. Основоположні сутності піддаються персоніфікації, передусім на індивідуальному рівні, коли політичні лідери стають «месіями» чи втіленням зла. Однак важливіший (і трагічніший) рівень – переведення в категорію хронічного цілих етнічних та релігійних груп. Насамперед під вказаний пресинг підпадають чужинці (трудові мігранти, представники торгового капіталу) як носії найбільш незнайомої культури. На наступному етапі центральним ворогом Добра стають народи-конкуренти за домінуючу роль в країні. Характерний приклад руандійського геноциду [278]. Під час останнього лідери Інтерахавме (руху народу хуту) дегуманізували народ тутсі, котрий називали «тарганями», знищення яких слід розглядати лише як захист людського суспільства. Історичні свідчення та сучасні реалії демонструють, що подібна дегуманізація груп політичних опонентів характерна для більшості конфліктів, у тому числі європейських.

Водночас місцеве культурне підґрунтя відіграє велику роль у визначенні конкретних форм прояву політичного життя. Автохтонні вірування, попри різноманітність, акцентуються певними особливостями, зокрема фетишизмом (важливості конкретних речей, топосів, предметів сили). Варто припустити значну атрактивну роль згаданих уявлень, що посилюють жорсткі стосунки між націями. Предметом сили виступає не мобільний предмет, а цілі інституції, насамперед державні. Ряд еліт під приводом внутрішніх та зовнішніх загроз, за

умов зростання нестабільності збільшує контроль над роботою засобів масової інформації, переключає основну увагу на діяльність конкурентів, що призводить до її варіативної оцінки.

Оманливими залишаються спроби потрактувати етнічний фактор як пережиток примітивних суспільств, єдиний засіб від якого – швидша та всеохопніша модернізація суспільства. Згідно з концепціями на зразок «кінця історії» Ф. Фукуями, після «холодної війни» політико-економічна гегемонія США неодмінно призведе до поширення західних цінностей (до сфери яких з кін. 1960-х років входить мультикультуралізм в тій чи іншій формі), що змусить відсталі соціуми трансформуватись у напрямку ліберальної демократії та політичної нації. Однак саме в 1990-х роках в африканському регіоні зафіксовані найбільш масові етнічні чистки – йдеться про геноцид хуту і тутсі. Збільшення мобільності населення (зокрема внаслідок потоків біженців) призводить не до зростання відкритості сусідніх соціумів, а до залучення їх до конфліктів як загалом проти біженців, що організовують власні військово-оборонні структури, так і на боці сторін груп початкового конфлікту (тут варто зазначити, як приклад, про потік руандійських біженців, який призвів до громадянських воєн у ДР Конго).

З іншого боку, перехід від авторитарного режиму до системи електоральних змагань відкриває можливість для політичних спекуляцій на етнорегіональних відмінностях. У Замбії ряд партій, що виникли після початку демократичного транзиту і введення багатопартійної системи, створювались на базі етнічної лояльності – Фракція за національну єдність (ФНЄ) та Християнський альянс за королівство Африки (ХАКА) спиралась на електоральне поле лозі. В той же час Національна партія покладалась на альянс двох етносів – лозі та тонга, пропонуючи симбіозний варіант майбутнього. Партія за багатопартійну демократію (ПБД) спиралась на народ бемба – вона ж сформувала кабінет міністрів після виборів 1991 р. Хоч в уряді були два вихідці з інших народів (А. Мбікусіта-Леваніка з лозі та Б. Нкумбула з тонга), вони незабаром вийшли з нього, критикуючи його за домінацію бемба. Для цих молодих політиків спекуляція на етнічному факторі видалась гарним шансом на мобілізацію

електорату. Слід відзначити, що політичні спекуляції на «гарячих темах» зазвичай супроводжують демократичний транзит у «третьому світі», розхитуючи громадянський мир, в той час як автократичні правителі часто дбають про збереження балансу в доступі до державних посад представників різних регіональних та етнічних груп (позиція «зовнішнього арбітра»). В Замбії при однопартійній системі попереднього президента К. Каунди подібний баланс навіть офіційно декларувався як важливий принцип розподілу партійних та урядових посад. Тепер Партія за багатопартійну демократію піддала старі принципи критиці, звинувачуючи в передвиборчому маніфесті минулих керівників у застосуванні принципу «розділяй та володарюй»: «урядові пости повинні бути поділені з врахуванням балансу між досвідом та політичною підтримкою...не існує потреби забезпечувати рівний баланс між головними етнічними групами» [279].

Більше того, супутнє демократизації відкриття ринків з проникненням агентів міжнародної торгівлі, як і трудова міграція, спричиняє відновлення домодерних стереотипів, пов'язаних із звинуваченнями носіїв маловідомих культур у таємних кривавих ритуалах. У Замбії пропаганда вилилась у 1995 р. у погроми проти індійських торговців в містах Лівінгстон і Мазабука, яких звинуватили в ритуальних вбивствах африканських дітей [280]. У ПАР останніми роками насильство проти мігрантів з сусідніх держав, вчинене корінним населенням, подекуди домінує над з'ясуванням стосунків між різними автохтонними етносами. Однак навряд чи на цій платформі можна збудувати стабільну єдність (тим паче коли диференціації всередині держави часто більші, ніж культурні розбіжності з мігрантами).

Таким чином, спроби створити політичну націю демонструють негативний результат. В умовах не до кінця сформованих модерних націй поряд з етнічною ідентифікацією значну роль у поточній політиці та груповій поведінці відіграє релігійний фактор, відчуття племінної єдності та стигматизації маловідомих груп. Важливо порівняти роль домодерних ідентифікаційних

маркерів (релігія, племінна належність) та модерного етнічного фактора, зміну рівня впливу цих моделей ідентифікації протягом ХХ – поч. ХХІ ст.

Розірваність суспільства та фрагментованість еліт за етнічною та конфесійною ознаками природним чином впливають як на внутрішню, так і на зовнішню політику. Всередині африканської країни правлячий у конкретний період режим часто не знаходить підтримки серед значної частини населення (іноді навіть частина електорату, яка його підтримує, лише пішла на компроміс, критично оцінюючи політику влади), що обмежує здатність до радикальних реформ. Характерний приклад – Нігерія, де спроби поставити на повний державний контроль видобуток та експорт нафтопродуктів стикаються з опором воєнізованих груп у районі Дельти Нігеру, які контролюють нелегальний експорт, вимагають гроші в міжнародних компаній, що легально працюють на їхній території і т. д. [281]. Ці групи формуються з місцевих народів, які використовують ідеї сепаратизму та окремої історії, що змушує Абуджу обережно реагувати. В більш нестабільних країнах центральний уряд часто не контролює значні частини території та спрямовує всі сили на зміцнення армії і самозахист, відкладаючи реформи цивільного життя на далеку перспективу.

На нашу думку, завершення модерних трансформацій можливе на основі розпаду чинних держав, натомість формування культурно-політичних спільнот на базі діючих не буде ефективним та довготривалим. Один із факторів на підтвердження цієї думки – на сьогодні не можна знайти впливових політичних рухів, які б декларували потребу об'єднання держав (йтиметься хіба про відривання частини території, населеної «нашим» етносом, від іншої держави – на зразок ефіопської провінції Огаден, заселеної сомалійцями). Ідеології та релігії відіграють роль посилювачів напруження, коли вже сформувалась певна диференціація. Не може виступати панацеєю й економічне зростання – в ПАР загострюються суперечки між автохтонними етносами, колись спільно пригнобленим урядом апартеїду [282], тоді як етнічно гомогенний, але бідніший Мадагаскар не роз'єднують громадянські конфлікти (навіть зафіксована мирна зміна режиму).

З іншого боку, додає стабільності відчуття багатовікової єдності народів спільної релігії – як в Ефіопії, де християнська цивілізація довгі роки перебувала під тиском мусульманського оточення. Цим викликана і стійкість, порівняно з Сомалі, – обидві країни пережили комуністичний переворот і довголітню війну одна з одною, однак Сомалі розпалось у вирі громадянських конфліктів, а Ефіопія зберегла стабільність [283]. Втім навіть між християнськими етносами наростає відчуття окремішності, що супроводжує поступовий процес модернізації соціоекономічного устрою [284].

Етнічна група, що володіє засобами посиленого здобуття додаткового продукту, контролюючи економічно багатший регіон, прагне до забезпечення унікальних прав на розпорядження ресурсами. Поряд із сецесією (випадки Катанги, Біафри) [285] все більшого значення набувають мирні засоби забезпечення інтересів, зокрема різноманітні форми федеративного устрою країни. Політичні сили, що не зацікавлені в негайному розпаді держави, вдаються в процесі цивільної політичної боротьби до захисту позицій окремих регіонів у рамках федералізації і послаблення впливу центру. Варто було б очікувати обмеження збройної боротьби рамками радикальних сепаратистів. Однак на практиці навіть помірковані (у візії майбутнього) сили вдаються до розбудови нерегулярних мілітарних формувань, захисту економічних інтересів регіональних еліт, захоплення влади у столиці. У випадку приходу до влади ці формування тією чи іншою мірою зливаються з регулярною армією, насамперед на рівні офіцерського середнього та вищого корпусу. Важко визначити порівняльну роль соціально-економічної нестабільності та боротьби за контроль локальних ресурсів і довготривалих ідеологічних традицій сепаратизму, що спираються на міжетнічну чи конфесійну ворожнечу в суспільстві. На нашу думку, варто вивчити політичні проекти, що формуються контрелітами. Також слід порівняти їхні вимоги з європейським досвідом глокалізації в ЄС та використанням федералізму з сепараційною метою (як, наприклад, в Україні – пр підтримці зовнішніх сил).

Характерний приклад йоруба в Нігерії – народу, що заселяє найбільш розвинуті райони західного узбережжя країни. Наведемо черговий маніфест, проголошений у липні 2015 р. політичною коаліцією народу йоруба. Роками йоруба виступають за провадження повного податкового федералізму, і після президентських виборів та наростання нестабільності на півночі країни (де продовжується боротьба з ісламістами) вони знову пропонують бажану реформу.

Йоруба заселяють найбільш розвинуті райони західного узбережжя країни з головним промисловим центром – портом Лагос. Це колишня колоніальна столиця, а в часи британського панування йоруба були головним племенем у Нігерії і залишаються лідером південної коаліції християн та анімістів. З огляду на багатство регіону еліти йоруба не зацікавлені ділитись прибутками, тому виступають за так званий податковий федералізм – коли більшість податків залишається на місцях. Ці положення просуваються усіма представниками регіону Лагосу та народу йоруба під час роботи Національної конференції (громадсько-політична рада, що працює з 2014 р. – своєрідний аналог установчих зборів, покликаний запропонувати нову модель співіснування народів країни). Після перемоги в 2015 р. президента з мусульманської півночі Мохаммеда Бухарі подібна риторика активізується [286]. Наведений маніфест (див. Додаток В) – консенсусний результат роботи більшості представників йоруба та інших південно-західних народів, оприлюднений у липні 2015 р. [287].

З огляду на федеративну конституцію країни подальша політизація питання розподілу прибутків може призвести як до перемоги йоруба, так і до конфлікту з біднішими регіонами. Це послабить країну, що з великими труднощами веде боротьбу з радикальними ісламістами Боко Харам на північно-східному прикордонні.

Формально нігерійські еліти не закликають до сепаратизму чи можливих засобів його підтримки у воєнній чи культурній царині. Акцент зроблений на економічній автономії, що не передбачає автаркії від інших частин країни. Район Лагосу завдяки накопиченому багатству стає епіцентром сезонної міграції дешевої робочої сили, через порт проходить експорт ресурсів зі всієї Нігерії.

Більше того, упродовж історії колоніальної та незалежної Нігерії йоруба залишаються правлячим етносом (за винятком вимушених компромісів з мусульманами для збереження стабільності) і не зацікавлені в розпаді держави, а лише у збереженні привілейованого становища.

Однак здебільшого африканський федералізм демонструє деструктивну роль легалізації сепаратистських рухів чи оформлення конкурентних етнічних ідентичностей (в ПАР), зумовлених історичним розвитком. Федеративний устрій Південного Судану та Північного Судану – результат тривалих громадянських воєн, коли зафіксувались позиції регіональних еліт (розподіл на штати діє з 1994 р.). Таким чином, компроміси недовготривалі та завершуються черговим циклом громадянських конфліктів.

Один з небагатьох позитивних прикладів – випадок Танзанії, що фактично сформована як федерація з двох формально рівноправних суб'єктів – колишньої британської підмандатної території Танганьїки і Султанату Занзібар, розташованого на ряді прибережних островів. Танзанія – формально не федерація (таких країн 5 на континенті – Нігерія, Судан, Південний Судан, Сомалі та Ефіопія), лише включає автономію – Занзібар, однак останній історично відіграє значну роль (особливо з огляду на розташування). Дуальні федерації найбільш уразливі, однак Танзанія зберігає стабільність протягом десятиліть (попри зміну ідеологій – від версії соціалізму уджамаа [288] до формування електоральної демократії). На наш погляд, головна причина полягає в абсолютній перевазі континентальної частини над населенням і економікою островів, що у XIX ст. домінували як колонія Імамату Оману та Маскату. Попри це на Занзібарі зберігається специфічний етноконфесійний розподіл (значна присутність ібадитів та арабської меншини), що поки стабілізується зваженою політикою уряду Танзанії.

Інший приклад успішної федерації – Ефіопія. Мусульманські та анімістичні народи були об'єднані християнськими царями в кін. XIX ст. Після демократизації та Еритрейської війни на поч. 1990-х років країна федералізується по кордонах проживання етносів. На сьогодні найбільш небезпечною продовжує

залишатись ситуація в регіоні Огадену (провінція Харар), де проживає сомалійська меншина. Ще з часів Огаденської війни активно діють місцеві партизани, що підтримуються з-за кордону (це один із головних стимулів ефіопських інтервенцій до Сомалі). Християнські етноси центру та заходу країни (тіграї в провінції Тигре, галла в провінціях Арусі та Бале) залишаються лояльними державотворчому етносу амхара. Однак при погіршенні економічної ситуації, зростанні політичної нестабільності (від можливої поразки після конфлікту з одним із мусульманських сусідів) можлива більша автономізація місцевих еліт, що в результаті урбанізації та модернізації набувають політичної ідентичності. Негативний приклад Еритреї (що від'єдналась на поч. 1990-х років, розбивши ослаблену після Огаденської війни армію Ефіопії) примушує центральний уряд превентивно реагувати на сепаратистські тенденції, що може поставити під сумнів легітимність в очах національних меншин. Відомо, що Еритрея, яка залишається ворогом Аддис-Абеби і перекрила доступ до моря (окрім єдиного порту в сусідньому Джибуті), ослабивши перспективи зростання ефіопської економіки, продовжує підтримувати сомалійських повстанців. Імовірний черговий конфлікт у регіоні (за участю територій Сомалі та Ефіопії – коли перші діятимуть при підтримці аравійських країн та Судану) може нашкодити цілісності та стабільності країни.

У багатьох унітарних країнах (яких більшість на континенті) окремі політичні сили виступають за федералізацію. У ПАР зростають суперечності між різними корінними етносами та африканерами, що проживають на компактних територіях. Найчисленніші з них – коса (12 % всього населення країни), зулу (39 %), тсвана, сото (28 %), свазі, тсонга [289]. Зулу домінують в провінції Квазулу-Наталь на сході країни, на історичних землях «держави Чаки», з якою довго боролися колонізатори [290]. На півдні від них – коса. Далі, в Капській провінції (первинно колонізовані землі) – в основному африканери. Останні все частіше підтримують політику автономізації земель, населених переважно європеїдом людом. Таким чином, виділяються три достатньо моноетнічні райони – коса, зулу,

нащадків європейців - та перехідний регіон Трансваалю (економічно та географічно самостійний).

У Західній Африці найбільш активні на сьогодні – рух туарегів та діола півдня Сенегалу (району Казаманс). Рух за створення незалежної держави туарегів на територіях півночі Малі та Нігеру, півдня Алжиру перейшов на рівень безумовного відокремлення з 2012 р., хоча в останні роки національні партикуляристи (такі як «Рух нігерців за справедливість», «Національний рух визволення Азаваду») поступились місцем ісламістам Сахари та Сахелю, що облаштували на територіях туарегів власну базу [291]. Однак до 2010 р. спостерігався курс лідерів туарегів на обстоювання автономних прав (доки уряди Малі та Нігеру більш-менш контролювали власну територію). Без допомоги західних країн реанімація цих держав малоімовірна, хоча і зростає загроза витіснення націоналістів транскордонними силами радикального ісламізму. Таким чином, небажання туарегів та урядів Малі й Нігеру йти на компроміси сприяло хаосу та зростанню позицій третіх сторін.

Казаманс – відокремлена та важкодоступна частина Сенегалу між Гамбією та Гвінеєю-Бісау. З 1982 р. рух за відокремлення очолює «Рух демократичних сил Казамансу». Регіон залишається найбагатшим у Сенегалі, і головні аргументи сепаратистів – економічні. Характерна мультиконфесійність руху, що включає християн та мусульман; це ознака високого рівня модернізації політичної ідентичності діола та активного формування нації новоєвропейського типу [292]. Але фактором, що найбільше посилює автономістські тенденції, залишається витягнутий тип територіальної структури та мінімальна кількість придатних для активного товарообміну доріг, що проходять через важкодоступні екваторіальні ліси. Саме існування нинішнього Сенегалу зумовлене адміністративним поділом колишньої Французької Західної Африки з метою маргіналізувати португальські володіння на території сучасної Гамбії. Економічно регіони були включені у загальноафриканський колоніальний простір Франції (що залишається актуальною реалією досі – завдяки насамперед зоні африканського франка). Аналогічно в доколоніальні часи Сенегал, в окремі періоди, входив до великих

мусульманських імперій регіону, але як периферійна провінція (центри державотворення розташовувались у Марокко та Малі). Відсутність спільної історичної пам'яті на національному рівні, різний етнічний склад та слабкість спільного економічного інтересу ослаблює Сенегал, і можна прогнозувати остаточну сепарацію Казамансу в найближчі десятиліття. Хоча режим не практикує особливо жорстоких методів придушення опозиції, продовжуються сутички урядових військ з повстанцями [293].

Цікавий приклад - Малаві. Це маленька країна (що складає приблизно шосту частину України) біля озера Ньяса, оточена Замбією, Мозамбіком і Танзанією. Мозамбік у 1980-х роках був ареною кровопролитної війни. Замбія та Танзанія уникли цієї долі, але їхні суспільства потерпають від зростання рівня міжетнічного та релігійного напруження.

Після проголошення незалежності у 1964 р. владу в Малаві опановує диктатор Гастінгз Банда. Авторитарний режим закручує гайки, але в зовнішній політиці орієнтується передусім на європейські країни та ПАР (де панував апартеїд). В результаті світової хвилі демократизації в 1994 р. диктатор пішов у відставку, на виборах приходять до влади опозиція («Об'єднаний Демократичний Фронт») [294]. Банда мирно помер через три роки і був похований на батьківщині. Це один із небагатьох прикладів мирного транзиту влади в Африці, без убивства диктатора і військових заколотів. У подальшому стабільно розвивається багатопартійна система, змінюються президенти різних політичних сил.

Особливість Малаві – відсутність саме етнічного різноманіття. Переважна більшість населення – 60 % – належить до народу малаві. Інші меншини або надто дрібні, або розпорошені (дисперсні групи племен макуа і ломе, що проживають біля кордону Мозамбіку). Звісно, розрізняються племена серед народу малаві, дрібніші кланові групи. Окремішню роль відіграють племена чева, які кілька століть тому прийшли з заходу в Малаві, де мовно розчинились серед місцевих племен, заснувавши першу державу в регіоні. Однак більшість малаві ставить племінну ідентичність на друге місце.

В той же час релігійний склад населення досить різноманітний – десята частина мусульман, порівну християн та анімів (місцевих язичників) [295].

Додатковий фактор стабільності – спільна історія. У XV–XVII ст. імперія Малаві охоплювала як сучасні межі країни, так і фрагменти сусідніх Мозамбіку та Замбії, відбивала напади португальців. Досвід спільного життя у розвинутих державних структурах, відчуття спадкоємності з давніми державами посилюють патріотизм та громадянську лояльність населення. Таким чином, спільна історія та гомогенність етнічного та мовного складу запобігають внутрішнім конфліктам.

Отже, реалії африканського регіону демонструють високу крихкість мультикультурних та багатоетнічних соціумів. Додатковий деструктивний фактор – переважна територіальна комплексність розселення етнічних груп (за винятком столиці та кількох великих міст), що полегшує сепаратистські дії, як і проживання народу по різні боки міждержавних кордонів, які проходять по етнічній території. Федеративний спосіб розподілу влади, увага до інтересів провінцій послаблюють конфлікт, однак лише за умови економічного зростання (здебільшого за рахунок торгівлі корисними копалинами). Наприклад, у Нігерії основа економіки – нафта південного сходу «Дельти» та портові й індустріальні потужності південного заходу (навколо Лагосу – землі йоруба). Однак ув моменти спаду активізується сепаратизм Дельти [296], а мусульманська північ прагне більшого відсотка нафтових доходів при посиленні власної автономії (у формі боротьби за шаріатський спосіб місцевого управління і т. д.).

Приходимо до висновку, що лише існування економічного зацікавлення у спільній державності робить можливим поміркований федералізм при різноманітному етнічному складі населення (релігійний фактор лише поляризує політичні табори при наявності достатніх етнічних та економічних передумов). Для більшості африканських країн федералізм швидше за все стане черговим етапом сепарації різноманітних регіонів. Однак можлива позитивна роль – у пацифікації сепаратистських процесів, що проходять довше і з меншою інтенсивністю збройних конфліктів.

Досвід африканських країн демонструє небезпеки федералізації, що призводить в умовах несформованості політичної нації до ослаблення контролю центру і зростання сепаратистських рухів. Це дуже важливий приклад для України, що доводить неефективність федеративної моделі, про яку говорить ряд політичних сил, здебільшого проросійського спрямування.

Африканські війни, як громадянські, так і міжнародні, викликані комплексом різноманітних причин – етнічною суперечністю, соціально-економічними проблемами, боротьбою олігархічних груп (при підтримці певних закордонних центрів впливу – держав і транснаціональних корпорацій). Однак географічний аналіз нестабільності останньої чверті століття демонструє певні закономірності.

Абсолютна більшість воєн концентруються вздовж своєї «дуги нестабільності», що тягнеться з північного заходу на південний схід від атлантичного узбережжя до Індійського океану. Вона включає райони півдня Сахари, Сахелю (поясу саван на південь від пустелі) та гвінейського узбережжя, проривається на південь в ДР Конго і район Великих Озер (Руанду та Бурунді), а на сході захоплює два Судани і Сомалі. Після 1990 р. африканські війни концентруються на цій дузі (з залученням півночі континенту – Алжиру, Лівії, Єгипту – після розгортання «арабської весни»). Саме посередині цієї дуги проходить великий цивілізаційний розлом – між християнським півднем та ісламською північчю.

На півдні континенту місіонерська робота з навернення до християнства триває лише з кін. XIX ст. і досі не завершена, – однак місцеві язичники вступають у симбіоз з християнами на фронті боротьби проти Півночі (через високу нетерпимість щодо мусульман). Багато мусульман теж неофіти (зокрема в Західній Африці, Уганді), що додає запеклості у міжконфесійних конфліктах. Оскільки переважно окремі народи не розділені релігійно, то ця складова посилюється національною. Велика кількість країн з поліконфесійним населенням – результат колоніальної політики європейських держав, що проводили територіально-адміністративний поділ, керуючись зовсім іншими параметрами

(річкова система, близькість до залізничного полотна – задля полегшення експорту місцевих природних ресурсів).

Попри багатосторонні конфлікти різноманітних конфесій часто зберігається правило, за яким носії традиційних вірувань підтримують християн проти мусульман [297]. Це може бути пов'язано з більшою толерантністю, яку переважно виявляють принесені з сучасного Заходу погляди. Можливе пояснення у соціальній структурі, що диктується релігійним світоглядом. Іслам вимагає тотального навернення певного народу, що контролює окреслений ареал, і керується в світському житті вимогами шаріату. Християнство ж виступає більш орієнтованим на індивідуума, що дає можливість спокійно ставитись до багатьох типів державного устрою. Звісно, успадкований від колоніальних метрополій тип світської держави з негласним домінуванням більшості (переважно християнської, особливо у великих містах) здається більш прийнятним, ніж умови проживання конфесійних меншин у потенційно мусульманських державних утвореннях. Відповідно розгорається протистояння між двома таборами – де порівняно спокійне, а де із застосуванням зброї для просування своїх інтересів з обох сторін.

Геополітичне розташування порівняно слабкої ЦАР на межі з нестабільними Суданом і Чадом, а також північними провінціями ДР Конго робить цю країну найбільш уразливою до розгортання конфлікту з 2012 р. Протистояння йшло між президентом Франсуа Босізе та повстанцями союзу «Селека», що змогли захопити столицю в 2013 р. після невдалого перемир'я. Однак зміна еліт лише поглибила хаос і протистояння на релігійному ґрунті (бійці «Селеки» – мусульмани – почали знищувати християнські села і квартали у містах). У відповідь активізувались загони самооборони християнського населення, а також базована в багатому діамантами районі Верхнє Котто «Армія супротиву Господа», що діє також у сусідніх Уганді та Південному Судані [298]. З грудня 2013 р. в країні діє французька миротворча місія під мандатом Ради безпеки ООН при підтримці контингентів інших африканських країн (насамперед ПАР), однак протягом 2014 р. продовжуються міжобщинні сутички з численними

жертвами [299]. Фактично взаємні етнічні чистки продовжились попри чергову зміну уряду на прохристиянський та невдале перемир'я влітку 2014 р. [300].

Релігійне протистояння послаблює найсильніші держави континенту. Як приклад, розглянемо Нігерію з її 140-мільйонним населенням, гігантськими покладами нафти. Поряд з ПАР це один із лідерів Тропічної Африки, головний координатор інтеграційного об'єднання ECOWAS (до нього входить 15 країн, у половині з яких були чи є присутні нігерійські миротворчі контингенти). Однак християни в Нігерії потерпають від активізації нападів ісламістів та діяльності організації Боко Харам, що пожвавилась останніми роками – особливо на території штату Борну біля прикордонного озера Чад. Це змусило реагувати слабку владу Нігеру та Камеруну [301]. Але нині ця організація, що принесла формальну присягу (давля) халіфу ІДІЛ, контролює цілі райони на північному сході країни, зокрема всю ділянку кордону з Чадом. Можемо стверджувати, що зростання почуття незахищеності, посилене, зокрема, викраденнями дітей, нападами на християнські школи протягом 2014 р., що призвели до сотень жертв, та церкви (всього за 2014 р. вбито 2284 християни, за даними правозахисної організації Open Doors [302]), послаблює відносний суспільний мир та може перерости в середньостроковій перспективі і до суттєвого незадоволення діями прохристиянського уряду, який не здатний адекватно реагувати на загрози.

Порядок конфліктів останніх п'ятнадцяти років демонструє значні небезпеки як для стабільного розвитку Нігерії та її демократизації, так і просто територіальної цілісності. Варто пригадати конфлікт 1999 р. між народами йоруба та фульбе в районі Сагаму, а також зіткнення проти йоруба представників хауса і фулані (фульбе) в районі міста Кано протягом жовтня – листопада 1999 р. В 2001 р. спалахнув етнорелігійний конфлікт в Кадуні. У цьому ж році відбулось протистояння між племенами тів та юкун. Звісно, це лише продовження перманентної конфліктності, і раніше, за більш закритих режимів, реакція влади була неспівмірною – наприклад, селище Оді (штат Бальеса) у листопаді 1991 р. після вбивства дванадцяти поліцейських місцевими ополченцями було знищено регулярною армією. Проте результати політики залякування невдалі [303].

Етнічні суперечності відбуваються поряд з релігійно-конфесійними. Останні активізуються як маркер відмінностей між сусідніми народами (переважно ісламського чи християнського або анімістичного сповідання), однак швидко переростають цю сферу, претендуючи на домінантне становище у суспільному устрої. Свідчення цього – офіційна імплементація шаріату як кодексу законів для місцевих жителів у дванадцятьох північних штатах починаючи з 1999 р., а також традиційних покарань (перше застосування смертної кари відбулось у 2002 р.) [304]. Панують також всенародні настрої несприйняття елементів західної культури, що викликають негативну реакцію з точки зору дотримання моралі (варто згадати збурення під час проведення конкурсу «Міс світу» в Абуджі та Кадуні в листопаді–грудні 2002 р.).

З іншого боку, ряд експертів передбачають стабілізацію ситуації в Нігерії, що відповідно вплине на її потенціал із забезпечення порядку в регіоні [305]. За окремими прогнозами, найпотужніші країни континенту – це Єгипет, Алжир, ПАР, Нігерія та Ефіопія (так звана Велика п'ятірка). Якщо Єгипет, Алжир та Південна Африка переживають стагнацію та можуть навіть колапсувати, то Ефіопія та Нігерія – найбільш конкурентоспроможні центри впливу в регіоні у найближчі тридцять років [306]. Тривалий час мусульманська половина Нігерії була незадоволена політикою християнського президента Джонатана Гудлака та правлячої Народно-демократичної партії (People's Democratic Party), вважаючи себе обділеними часткою політичного впливу, і, по суті, саботуючи центральні ініціативи (зокрема в аспекті боротьби з Боко Харам). Йдеться про фактичне порушення консенсусу еліт після 1988 р. (встановлення Четвертої Республіки), коли південнохристиянські еліти Лагоса (насамперед представники народу йоруба) погодились на перенесення столиці до центру країни (в Абуджу) та встановлення консенсуального принципу чергування президента-мусульманина і християнина [307], – насправді лише з 2007 р. по 2010 р. проходила каденція мусульманина Умар Яр-Адуа. Після виборів 29 березня 2015 р. цю проблему усунуто – президентом став мусульманин Мухаммаду Бухарі, представник опозиційного Загального прогресивного конгресу (All Progressive Congress –

ALP), який набрав 53,96 % голосів (проти 44,96 % у Дж. Гудлака) [308]. Таким чином, північ країни знову стає лояльною офіційній Абуджі, що дає можливість прогнозувати певну стабілізацію.

Натомість незадоволення виявляють спільноти району Дельти Нігеру, оскільки нова влада задекларувала курс на боротьбу з нелегальним видобутком нафти (один із симптомів очікуваного напруження – рішення транснаціональної корпорації Shell продати власні активи в районі Дельти місцевій компанії Aiteo Eastern E&P Co. Ltd [309]). Ряд опозиційних до правлячої еліти груп інтересів у сфері нафтодобування перейшли до форми «етнічної міліції», що супроводжується подрібненням на ополчення окремих народів та областей [310]. Вони займаються знищенням і саботажем нафтовидобутку, захоплюють задля викупу іноземних фахівців, привласнюють вагому частку нафти (виступаючи своєрідним рекетом, з яким співпрацюють і транснаціональні корпорації, оскільки центральний уряд не має достатньо сил для наведення порядку). Контроль за Нігером і користування дрібним водним транспортом (на зразок катерів) дають змогу займатись піратством біля узбережжя Нігерії [311].

Однак перманентна боротьба між групами впливу всередині Нігерії стане менш небезпечною для регіону – Дельта не межує з іншими вогнищами нестабільності, як північ країни (що безпосередньо торкається Сахелю і Сахари – зони розвитку радикального ісламізму та неконтрольованих транскордонних зв'язків). Діяльність ECOWAS може бути реанімованою, особливо за умови посилення доходів держави через витіснення незаконних посередників з Дельти, а також можливого зростання цін на нафту (втім останнє малоймовірно через глобальні тенденції).

Менш виражені проблеми в Ефіопії. Країна з півторатисячолітньою християнською історією включає терени мусульманських народів, що складають близько половини населення. Це головним чином південно-східні пустельні райони, завойовані в XIX ст. Особливо складна ситуація у провінції Огаден, де кочують сомалійці. За Огаден Ефіопія воювала з Сомалі у 1980-х роках, і досі там діють повстанські групи. Саме тому Ефіопія активно втручається в сомалійські

справи, фактично протидіючи реінтеграції країни, що послаблює стабільність у регіоні. В Сомалі знайшли прихисток безліч груп, що дестабілізують ситуацію в сусідніх країнах – Ємені, Кенії та ін.

Найімовірніший сценарій майбутнього – продовження суданського досвіду. Після тривалих громадянських воєн (що мали ознаки цілеспрямованого геноциду окремих груп) у 2011 р. відділився християнський Південний Судан. Світове співтовариство декларувало винятковість цього випадку (як і Косово), оскільки існувала небезпека подальших переглядів кордонів. Однак розподіл половини африканських держав – неминучість, відтермінування якої лише сприяє подальшим жертвам з обох боків. Останніми роками загострилась ситуація в Сахарі (такі держави, як Малі, Нігер, Чад фактично не контролюють переважну частину своєї території, де базуються сепаратисти та ісламісти, в тому числі групи, що принесли присягу халіфу ІДІЛ). З цього району постачається озброєння на південь, підтримується Боко Харам та подібні групи. Аналогічна ситуація спостерігається на території Сомалі, що поглиблюється потужним впливом з сусіднього Близького Сходу (еліт Катару та Саудівської Аравії, які підтримують фундаменталістів). Хоча часто місцеві еліти йдуть на компроміс, паліативні форми не ліквідують глибинних причин цивілізаційного конфлікту.

Особливо деструктивна ситуація склалась у Малі [312]. Це одна з найбідніших країн регіону, де регулярно тривають збройні конфлікти (від Агашерської війни з Буркіна-Фасо у 1980-х роках до конфлікту з туарегами та ісламістами в 2012 р.), що призводить до насичення країни незареєстрованою стрілецькою зброєю [313]. З іншого боку, занепад сільського господарства та тяжкі кліматичні умови в поєднанні зі зростанням населення спричиняють до загрози голоду (що набагато менш актуальна для міст, які знаходяться в центрах комунікацій) [314].

Таким чином, можна однозначно говорити про лінію релігійного розлому, найзначніші елементи якої – Нігерія та Судан. Поряд з ними – регіон Західної Африки, Ефіопія та Сомалі, частково Танзанія і Центральна Сахара. На перший погляд, можна стверджувати про домінантність цивілізаційно-культурної

належності, що визначає розвиток суспільства та перспективи держав (Судан вже розколовся на Північ та Південь, Нігерія балансує завдяки нафтовим ресурсам і федеративній політиці на основі спільної участі в управлінні) [315].

Отже, всі країни мусульмано-християнського прикордоння страждають від конфліктності та внутрішньої нестабільності. Однак економічно сильні країни (Нігерія) та держави з потужною історичною традицією (Ефіопія як давня християнська імперія) протистоять нестабільності всередині та допомагають сусідам. З іншого боку, розпад Судану та війна в ЦАР демонструють нездатність стабілізації без вказаних вище факторів. Особливо успішна діяльність радикалів у слабких пустельних державах Сахелю (Малі), де домінують ідентичності локальних общин, а також присутність мінімальна присутність іновірів.

4.3. Гібридні та проксі-війни: африканський досвід

У другій половині ХХ століття ефективним засобом ведення міжнародних конфліктів стали так звані проксі-війни, або посередницькі війни. Проксі-війною називається конфлікт, коли дві або більше країн воюють не безпосередньо, з використанням всіх своїх ресурсів, а через посередництво інших держав або військово-політичних сил. Під час холодної війни такі конфлікти стали особливо поширеними, оскільки цей формат конфлікту надавав можливість великим державам, насамперед СРСР та США, за допомогою інших країн здійснювати силову політику в різних регіонах світу, уникаючи прямого зіткнення, ціна якого могла бути зависокою для всіх.

Україна у 2014 р. зіткнулась з війною нового типу – гібридною, як зазвичай її класифікують. Головний сенс – поєднання політичного, економічного, навіть культурного та релігійного впливів. При цьому агресор офіційно заявляє про неутручання, користуючись так званими проксі-силами.

Представники Національного інституту стратегічних досліджень підсумовують: термін «гібридна війна» з'явився ще у 2005 р. і став застосовуватися для опису стратегії Хезболли в Ліванській війні 2006 р. З того часу термін «гібридна» до такої міри домінує при обговоренні нинішніх і

майбутніх воєнних дій, що вище військове керівництво взяло його на озброєння і використовує як основу сучасних воєнних стратегій. Суть дискусії полягає в тому, що сучасні супротивники використовують звичайні/незвичайні, регулярні/нерегулярні, відверті/приховані засоби і застосовують усі виміри війни для подолання західної переваги в звичайній війні. Гібридні загрози передбачають застосування «усього спектра» сучасної війни; вони не обмежуються лише звичайними засобами [316].

Проксі-війна – вужча і вимагає дії агресора за посередників. Якщо переважно і Крим, і Донбас підпадають під поняття гібридної війни, то під проксі-війну лише ситуація на Донбасі (в Криму ніяких посередників немає, гібридність мінімальна).

Раніше дослідники виходили з того, що гібридні засоби (неконвенційні форми ведення війни – терор, порушення міжнародних угод про захист цивільного населення та військовополонених) застосовують слабші сили, наприклад партизани (в іншій оптиці «терористи»), щодо уряду чи зовнішньої сили, значно більше технічно оснащеної. Російсько-українська війна демонструє, як сильніший гравець вдається до неконвенційних засобів, аби уникнути юридичного статусу агресора, розвалити суспільство країни-ворога зсередини. Але саме ці риси властиві багатьом африканським конфліктам.

Розглянемо кілька кейсів. Характерний приклад проксі-війни, в якій одна держава втручається у події на території іншої, підтримуючи окремі групи повстанців (або лише прикриваючись ними), – лівійсько-чадська війна, що тривала у 1978–1987 рр. Під час конфлікту лівійські війська, скориставшись політичною нестабільністю та громадянською війною в Республіці Чад, ввели на її територію свої війська, спираючись на місцеві сили, що підтримували лівійців. Уряд Чаду натомість заручився міжнародною підтримкою Франції та США, які були проти зростання впливу прорадянської Лівії в регіоні.

Проксі-війна в Чаді значною мірою нагадує тенденції російсько-української війни, зокрема зовнішньою підтримкою, формуванням агресором незаконних

збройних угруповань і зосередженістю в окреслених регіонах – у випадку Чаду тривало протистояння за смугу районів уздовж північного кордону з Лівією.

Йдеться про давні територіальні претензії щодо Чаду стосовно так званої смуги Аузу — спірної території шириною 100 кілометрів вздовж лівійсько-чадського кордону, що була передана до складу Чаду ще за часів його належності до Франції. Кордон, легітимність якого відстоював Чад, був базований на угоді 1955 р. між Францією та Лівією, який, у свою чергу, базувався на угоді 1899 р. між Великою Британією та Францією про розподіл «сфер впливу» в Африці. Тому цей приклад особливо важливий для порівняння з українською ситуацією. Зокрема, за рівнем сили держави Чад у кілька разів поступався Лівії (рівень ВВП, воєнна міць), що корелює з російсько-українським конфліктом [317].

Важливим елементом стало розігрування режимом лівійської влади внутрішніх відмінностей у чадському суспільстві. Населення Чаду поділено на дві великі групи — християн та мусульман. Мусульмани складають приблизно 50% населення, решта — дотримуються християнства та традиційних вірувань. На релігійний фактор накладається етнічний — відмінність етносів багірмі, тубу, загава, хауса та арабів. Ця диверсифікація зумовила полегшення залученості представників окремих груп до війни на боці окупанта.

Лівійській інтервенції передувала тривала громадянська війна в Чаді 1965–1979 рр. Війну Бойові дії проти режиму вели війська ФРОЛІНА — Фронту Національного Визволення Чаду (*Front de liberation nationale de Tchad*). Зазвичай саме втручання сусідів відбувається у моменти максимального ослаблення держави, розділеної внутрішніми конфліктами та революційними потрясіннями.

У свою чергу сама Лівія користувалася підтримкою з боку СРСР, який надсилав їй техніку, озброєння, військових радників та спеціалістів. Зокрема, бомбардування столиці Чаду, Нджамени, здійснювалося за рахунок поставлених з Радянського Союзу винищувачів-бомбардувальників Су-22 та тяжких бомбардувальників Ту-22.

Франція ж надала ще більш енергійну підтримку, надсилаючи не лише зброю та техніку, але також французькі війська, військових радників та авіацію

для безпосередніх бойових дій з ГУНТ та лівійцями на території Чаду. Для Франції війна в Чаді стала найбільш масштабною кампанією з часу Алжирської війни 1954–1962 рр. У 1983 р., на прохання Хабре, Франція ввела свої війська до Чаду та відкинула лівійців та їхніх союзників спочатку за 15, а потім за 16 паралель у рамках операції «Манта».

Справа полягала в тому, що для Франції недопущення встановлення пролівійського уряду в Чаді мало стратегічне значення, оскільки мусило не допустити поширення лівійського, а отже, опосередковано радянського, впливу на територію всієї Центральної Африки — регіону, що його Франція традиційно вважала зоною своїх інтересів, у тому числі після деколонізації.

Втім найбільш суттєвий вплив на бойові дії справило постачання Францією Республіці Чад 400 позашляховиків марки «Тойота», що надали ім'я заключній фазі лівійсько-чадського конфлікту, період якого (1986-1987 рр.) отримав назву «Війни тойот».

Підтримка США та Франції забезпечили Республіці Чад повну перемогу над переважаючими силами Лівійської Джамахірії. Каддафі був вимушений попроситися зі своїми намірами встановлення лояльного щодо Лівії уряду в Чаді та поширення лівійського впливу у Центральній Африці. Лівійські інтервенти вимушені були піти з Чаду [318].

Для розуміння глибини деструктивних процесів наведемо приклад Демократичної Республіки Конго – однієї з найбільших держав Африки, що перманентно страждає від внутрішніх конфліктів та сепаратизму. З огляду на залученість до конфлікту сусідніх держав, глибокий вплив на політику регіону цей кейс може ілюструвати вагомі риси розвитку.

ДР Конго – одна з найбільших в Африці держав як за територіальним, так і демографічним виміром. Разом з людськими ресурсами країна забезпечена природними багатствами – лісами, покладами мінералів. Однак з поч. 1990-х років у ній продовжується внутрішньополітична нестабільність, що проявилась у ряді збройних конфліктів на всій території країни та посиленні сепаратистських рухів в окремих віддалених від столиці регіонах. Така ситуація залишається

джерелом суттєвої нестабільності для всього регіону. Зокрема, у 2000 р. участь у громадянській війні взяли десять сусідніх держав (це перший в Африці військовий конфлікт такого масштабу за кількістю акторів–суверенних держав після завершення Другої світової війни).

Під час конголезької війни 1997 р. повстанці на чолі з Лораном Дезіре Кабілою та при підтримці Уганди і Руанди захопили Кіншасу, скинувши президента Мобуту (президентом став Л. Д. Кабіла — держава стала називатися Демократичною Республікою Конго, проте вибори не проводились, почав створюватися культ особи нового лідера). Після намагань Кабіли відсунути повстанців від влади вони (на чолі з генералом Ондеканом) розпочали другу конголезьку війну (1999–2002 рр.), яка вперше охопила дев'ять країн («світова африканська війна» [319]). ДРК підтримали Ангола, Зімбабве, Намібія, Судан та Чад, а також «Інтерахавме» – армія хуту, яка звинувачується в етнічних чистках тутсі. Повстанців підтримали Руанда, Бурунді та Уганда, а також *Mouvement pour la Liberation du Congo* (Визвольний Рух Конго — креатура Уганди), одержуючи зиск від реекспорту незаконно видобутих ресурсів (у тому числі рідкізномеземельних) [320]. Війна закінчилась перемир'ям у Преторії на умовах виведення руандійської армії та роззброєння загонів хуту, визнання організацій тутсі і надання генералу Ондекану поста міністра оборони нового тимчасового уряду ДРК.

Після вбивства Л. Д. Кабіли в січні 2001 р. [321] у Конго при владі залишився його клан, очолений сином Жозефом Кабілою. Він погодився на відновлення миру зі своїми супротивниками, війська яких були включені в національну армію. В країні була проведена федеративна реформа (2006 р.), що дала більші можливості для впливу регіональних еліт. Проте продовжувались військові сутички – в 2003 р. загинуло 966 людей внаслідок нападу на місто Дродро з околицями на північному сході в окрузі Ітурі.

Незважаючи на неодноразові спроби демократизувати політичний режим і стабілізувати ситуацію (проведення парламентських виборів у 2012 р. за участю іноземних спостерігачів і з відносно незначним рівнем фальсифікацій) і

маргіналізації антиурядових військових угруповань на сході країни в провінції Гома, Організації Об'єднаних Націй довелось піти на безпрецедентні кроки – участь миротворчих контингентів у прямих бойових зіткненнях на боці центрального уряду (головна причина – неефективність проурядових військ, які потребують тривалого посилення і навчань) [322].

З 1968 р. по 1994 р. (часи правління С. С. Мобуту) загалом ДР Конго (тоді Заїр) залишалась стабільною державою (попри поодинокі спроби військових заколотів). Однак на ранньому етапі постколоніальної історії (1960–68 рр.) країна переживала спалах сепаратизму і боротьби різних еліт з опорою на США, СРСР та Бельгію. На той момент головним джерелом сепаратистських настроїв була південно-східна провінція Катанги – індустріальний центр видобутку вугілля. Після 1994 р. таким центром стають східні провінції, багаті рідкісноземельними металами і сусідні з нестабільним регіоном Великих Озер. Поряд з тим рухи меншої інтенсивності спостерігаються і в інших провінціях, де в окремий період часу не було достатніх економічних підстав для від'єднання. Особливо йдеться про північно-східні регіони (племені фанг), де підтримкою користувались прорадянські сили прихильників П. Лумумби, а згодом у провінції Ігурі відбувались криваві зіткнення зі знищенням некомпатантів. Можливо, особлива віддаленість від столиці (що фактично монополізувала вихід до Атлантичного океану) стала важливою передумовою несприйняття центральної політики [323].

При порівнянні громадянської кризи 1960-х років та 1990–2000-х рр. стає помітною трансформація виміру конфлікту від територіального чинника, базованого на устрої колоніальної адміністрації в напрямку зростання етноорієнтованої лояльності. У 1960 р. ворожі контреліти орієнтувались на економічну самодостатність (особливо у випадках Катанги і Касаї), вступаючи в союзі з зовнішніми акторами (США, СРСР і Бельгія). Основна роль у конголезькій кризі 1960 р. відводилась колоніальним військам з бельгійським офіцерським складом, а також підрозділам Організації Об'єднаних Націй, а місцеві війська не відігравали самостійної ролі. Проте вже тоді в найбільш розвинутих районах місцева інтелігенція, переймаючи контроль, розвиває ідеї

етнодержавного розвитку окремих регіонів, легітимація чого знаходиться я в доколоніальному минулому. Регіон столиці та заходу країни контролювали прихильники Ж. Касавубу (одного з засновників Асоціації народу баконго, що проживав на заході і колись утворював середньовічне королівство Конго). В Катанзі, що переживала період зростання індустрії, головна легітимаційна візія спиралась на економічну самодостатність народу балуба [324].

У східному регіоні – найбільш відсталому на той час – змогли закріпитись прихильники очищення країни від європейських традицій. Хоча вони орієнтувались на СРСР, суспільна справедливість у їхній ідеології поєднувалась з витісненням європейського впливу без чітко окреслених перспектив подальшого розвитку. Закономірним виглядає виграш столичної еліти, що почала розвивати ідеологію історичної тяглості та державотворчих традицій – як від Конго, так й інших середньовічних утворень.

Після 1990-х років відбулось становлення суб'єктності сходу країни, який поділився на ряд культурно-економічних районів з власними елітами. Найбільш впливовими стали події у провінції Північне Ківу – центрі впливу групи тутсі, що спираються на допомогу сусідньої Руанди, де представники цього етносу зберігають владу. Однак інші групи населення не завжди поділяють політику тутсі, що приводить до насильницьких зіткнень – як у 2002 р. в м. Кісангані в провінції Чопо, де загинуло понад 200 людей [325]. Саме Кісангані все більше виступає як культурний центр етносу монго, що проживає в Екваторіальній провінції на південь від ріки Конго, на півдні провінції Верхній Заїр і в суміжних районах Східного та Західного Касаї та провінції Бандунгу. Таким чином, територія розселення монго перекриває центральну частину держави. Отже, зростання сепаратистських настроїв поставить під питання саме існування ДР Конго.

Загалом етнополітична ситуація на сході країни, попри традиційну економічну відсталість, має зародки напруженості. Етноси, які проживають на південь і схід від територій монго, займають порівняно незначні території - гбая, нгбанді, банда біля кордону з ЦАР, конджо, а також дрібніші мору-мангбету,

сере-мунду, мба уздовж угандійського кордону. Однак представники цих народів проживають з обох боків кордону, впливаючи на політичні процеси в Уганді та ЦАР – менших країнах, де відповідно більшу вагу відіграє політична орієнтація окремих районів [326]. Особливо небезпечна ситуація з тутсі (що проживають у провінціях Північне та Південне Ківу і в сусідніх Руанді та Бурунді, конфліктуючи з більш численними хуту) та азанде (народом, що мешкає на стику трьох держав – ЦАР, ДР Конго та Південного Судану). Конфлікт тутсі та хуту, починаючи з 1990-х років, призвів до регіональних потрясінь на всій території ДР Конго та сусідніх держав і значного послаблення функції державного контролю (аж до неможливості локалізувати повстанські угруповання без допомоги військових контингентів ООН).

Швидше за все, можливий конфлікт за участю азанде може призвести до більш деструктивних наслідків. На сьогодні в ЦАР продовжуються релігійні конфлікти населення мусульманської півночі та християнського півдня, натомість Південний Судан – нещодавно постала держава, що остаточно не розділила нафтоносні території з Суданом (північним) [327]. Географічна локація на стику трьох нестабільних держав прискорить як зростання політичної самоідентифікації, так і транскордонні зв'язки лінгвістично та культурно близького населення. Відповідно цей процес стане тригером остаточного колапсу сусідніх держав і разом з конфліктом у Ківу стимулюватиме до від'єднання інші прикордонні етноси. Імовірно, що невдача офіційної Кіншаси призведе до остаточного скасування легітимності і стимулює від'єднання найбільш економічно розвинутих районів півдня держави – Катанги, де можливе утворення самодостатніх державних утворень етносів бакуба та балуба. Ці народи мають історію державотворення у середньовіччі, яка все більше ретранслюється національною інтелігенцією [328].

Однак контроль за прибутками від гірничорудної промисловості може стимулювати рух народу бемба, що займає найпівденніші райони Катанги та значну північну частину сусідньої Замбії. Хоча Замбія – одна з найбільш стабільних країн регіону (поряд з Кенією), після демократизації режиму з 1990 р.

зростає використання етнічного фактору в електоральній боротьбі, що (як свідчить досвід інших країн, зокрема європейських) може стимулювати взаємну конфронтацію регіонів та перехід у гарячу стадію конфлікту у стабільній державі [329]. Таким чином, імовірний колапс ДР Конго запустить процес кардинального переформатування етнополітичної структури Центральної Африки. Окрім названих держав, слід згадати Конго (зі столицею у Браззавілі), де проживають народи фанг, теке і лоанго, що також населяють західні провінції ДР Конго, мешкаючи в однакових кліматичних умовах та вздовж спільної транспортної магістралі – ріки Конго. Імовірно, реконструкція цього регіону почнеться після відокремлення сходу та півдня ДР Конго.

Окреме значення має роль міжнародного співтовариства, яке посилює столичні режими, затримуючи, на думку автора, трансформацію етнополітичної структури, що призводить до збільшення числа жертв у чергових збройних конфліктах. Зараз у східних провінціях присутні миротворці ООН. Серед них – і український вертолітний підрозділ, що базується в місті Гома (біля кордону з Руандою). На 2016 р. вдалось локалізувати антиурядових повстанців біля східного кордону з Руандою та Угандою. Однак у вересні 2016 р. у країні розпочалась внутрішньополітична криза, викликана несприйняттям політики президента Ж. Кабілі, що, на думку опонентів, хотів перенести чергові президентські вибори та проводить репресії проти опозиції. Розхитування ситуації, боротьба за демократизацію можуть знищити і так слабкий центральний уряд і стимулювати масштабні відцентрові тенденції.

Приклад ДР Конго демонструє втрату суверенітету столиці над економічно важливими регіонами, який неможливо повернути без зовнішньої допомоги. Більше того, навіть на визволених територіях важко впровадити стабільний порядок.

Таким чином, процеси неконвенційних конфліктів призводять до ослаблення суверенітету і зменшення чи взагалі втрати суб'єктності. Відповідно і методи вирішення цих питань із залученням міжнародних організацій найчастіше заморожують ситуацію, залишаючи суб'єктність визнаних у світі урядів крихкою.

Подібний сценарій розвитку загрожує й Україні у разі введення миротворчих сил (рівень загрози корелюватиме з політичною рішучістю реалізовувати так звані Мінські угоди).

4.4. Гібридні війни та досвід врегулювання конфліктів

Розглянемо кілька прикладів, почавши з Демократичної Республіки Конго. У цій країні присутні українські миротворці, що можуть безпосередньо спостерігати за різними варіантами подій в умовах проксі-війни. Особовий склад 18 окремого вертолітного загону виконує завдання Місії ООН зі стабілізації у ДР Конго. Нещодавно «Укроборонпром» передав нашим миротворцям 5 вертольотів, капітально відремонтованих на конотопському «Авіаконі». Три гелікоптери Мі-24 і два Мі-8 пройшли повний цикл капітально-відновлювальних робіт на Конотопському авіаремонтному заводі. Новини щодо українського контингенту у Конго час від часу породжують дискусії: чи не доцільніше укріпити цими вертольотами та солдатами оборону на сход – ми ж знаходимось у стані неоголошеної війни з Росією.

Однак слід мислити стратегічно. Кількадесят військовослужбовців та півдесятка авіамашин не зроблять великих змін на фронті (тим більше? що авіація фактично не використовується в рамках Мінських угод). Натомість там ми, по-перше, нарощуємо міжнародний імідж як стабільної й відповідальної держави через взаємодію з урядом ДР Конго та сусідніх країн, що підтримує дипломатичні та економічні інструменти. З іншого боку, перманентні ротації сприяють навчанню в бойових умовах солдатів та офіцерів авіації (що неможливо поки в Україні), перевірки справності модернізованих авіамашин. Підрахунок плюсів та мінусів підтверджує, що нам не можна, а треба залишатись у цих процесах. Бо хоча економічний вплив ми значно наростили з 2014 р., та політичний за ним не встигає, що демонструє голосування по останній резолюції ООН [330].

Ефіопсько-еритрейське врегулювання – приклад замороженого конфлікту

Еритрея стала частиною Ефіопії після Другої світової війни, коли обидві території були звільнені від італійської окупації. Більшість еритрейців виступали

за незалежність своєї країни. Сформований наприкінці 1950-х років Фронт визволення Еритреї (ФВЕ) у вересні 1961 р. почав збройну боротьбу за незалежність. Після 30-ти років боротьби та зміни лівого уряду в Ефіопії у 1993 р. країна таки отримала незалежність.

У 1998 р. після захоплення Ефіопією міста Бадме спалахнула прикордонна суперечка, яка переросла у відкритий збройний конфлікт 1998–2000 рр., в якому загинуло близько 100 000 людей. Алжирська угода 2000 р. розмежувала територію, створювала буферну зону, регулювала питання обміну полоненими. Проте на прийняття угоди знадобилося аж 16 років, упродовж яких між країнами спостерігався стан «ні миру, ні війни».

Шлях до вирішення конфлікту. 8 липня 2018 р. прем'єр-міністр Ефіопії Абій Ахмед Алі здійснив знаменитий візит до столиці Еритреї Асмари, а через тиждень відбувся аналогічний візит до Ефіопії президента Еритреї Ісайяса Афверкі. Історичність візиту у тому, що він – перший за 20 років взаємної ворожнечі та стану «ні миру, ні війни» між обома країнами.

9 липня 2018 р. в столиці Еритреї Асмарі було підписано спільну декларацію про мир і дружбу, де країни домовилися припинити протистояння; налагодити тісну політичну, економічну, соціальну, культурну та безпечну співпрацю; відновити торгово-економічні та дипломатичні зв'язки; працювати над регіональним миром та стабільністю. Угода також передбачає відновлення телефонного та транспортного сполучення між країнами [331].

Мирну угоду в ООН уже назвали «вітром надії» для всього регіону Східної Африки. Та найважливішою передумовою для примирення стала політична воля обох сторін та зміна влади в Ефіопії.

Одразу після свого вступу на посаду прем'єр-міністра Ефіопії Абій Ахмед Алі погодився виконати постанову про передачу спірних територій Еритреї. Загалом цей хід – частина стратегії радикальних реформ посадовця. З 41-річним колишнім офіцером розвідки на чолі правляча коаліція відмінила надзвичайний стан (який був введений 16 лютого після того, як прем'єр-міністр країни Хайлемаріам Десалень раптово подав у відставку), звільнила політичних в'язнів,

оголосила про плани частково відкрити економіку іноземним інвесторам, більшу демократію та економічні реформи.

Для Ефіопії відмова від територіальних претензій обернеться шансом ще більше зміцнити свої політичні позиції в регіоні, стати повноцінним регіональним гегемоном, за статус якого в Східній Африці змагаються одразу кілька країн. Особливо враховуючи, що Ефіопія є ключовим союзником Сполучених Штатів та інших західних держав у боротьбі з бойовиками в крихкому регіоні Африканського Рогу.

Додатковим моментом фактором є відкриття для Ефіопії морських портів Еритреї. За час напруженого 15-ліття Ефіопія користувалася в основному портами Джибуті, що тепер може позбавити згадану країну частини доходів (за морські послуги Ефіопії країна отримувала 1,5 мільярда доларів щорічно. Ефіопія давно прагнула диверсифікувати морські доставки через те, що зростаючій країні одного порту Джибуті було недостатньо). Еритрея буде також корисною для теперішніх планів Ефіопії щодо розвитку регіональної інфраструктури та постачання електроенергії [332].

Алжир і Західна Африка

На саміті Африканського Союзу, що відбувся в Кігалі в липні 2016 р., уряд Марокко висловив сподівання на те, що зможе відновити своє членство в організації. Проте саме статус Західної Сахари лишається головною перепорою на цьому шляху, бо АС не визнає прав марокканців на управління цією територією й підтримує концепцію права населення зазначеного регіону на самовизначення. Весною 2016 року ситуація довкола Західної Сахари вкотре загострилася,

Сили ООН з підтримання миру не забезпечували припинення вогню силою, натомість вони фіксували порушення та спостерігали за тим, чи дотримуються сторони умов угоди. Хоч присутність ООН в Західній Сахарі і обмежувала напругу між ПОЛІСАРІО та Марокко, причина їхнього конфлікту не була усунута. Щоб вирішити питання статусу цієї території, ПОЛІСАРІО вимагав проведення референдуму, але Марокко не погоджувалась з ним щодо того, що саме має вирішити референдум. ПОЛІСАРІО прагнув незалежності на цій землі.

Марокко, з іншого боку, хотіло обмежитись питанням того, чи буде Західній Сахарі надано автономію в рамках марокканської адміністрації. Крім того, сторони не домовилися й щодо того, хто повинен мати право голосу на референдумі. Ці суперечки перешкодили проведенню референдуму в 1994 та 2000 роках, залишаючи політичну ситуацію незмінною.

Припинення вогню між ПОЛІСАРІО та Марокко є для Алжиру надійним запобіжником експансії Марокко. Допомога ПОЛІСАРІО з боку Алжиру завжди була пов'язана з його прагненням обмежити вплив Марокко в регіоні та затвердити власну гегемонію в Північній Африці. Як наслідок Алжир сприйняв обмеження місії ООН з боку Марокко як спробу Рабату зміцнити свої позиції в регіоні, що може призвести до посилення напруги між двома державами. Хоч місія ООН сама по собі і не слугувала суттєвим фактором стримування насилля, будь-яке рішення Марокко обмежити її може вилитись в поновлення бойових дій між Марокко та Алжиром. Більше того, інтернаціоналізація конфлікту в Західній Сахарі може піти ще далі. Рада співробітництва держав Перської затоки постійно підтримувала Марокко у її боротьбі проти Фронту ПОЛІСАРІО [333].

Спостерігаємо також, що участь у внутрішніх конфліктах і їх вирішенні військ з безпосередньо сусідніх держав призводить до подальшої кризи, оскільки сусіди не зацікавлені у сильній державі в регіоні. Характерний приклад – вплив Руанди на політику ДР Конго. Ці фактори варто мати на увазі офіційному Києву, що активно розглядає питання миротворчої місії на окупованих теренах сходу України. Ці теми активно обговорюються на рівні представників США, ЄС і Росії, зокрема на Мюнхенській безпековій конференції 2018 року.

Наприклад, американські экс-дипломати застерігають, що миротворчі місії ніколи не вирішували конфлікти, а лише заморожували їх. «Росія не зацікавлена в тому, щоб ситуація в Україні заспокоїлася. Миротворчі сили можуть ненавмисне закріпити російський контроль над територіями на Донбасі, а не вирішити конфлікт», – стверджують вони. «РФ може спробувати затримати чи зірвати процес переходу під контроль миротворчих сил частини українсько-російського кордону. Ризики можна пом'якшити, якщо пропозиція буде включати певне

пом'якшення санкцій до повного відновлення миру в Україні», – припускають колишні американські високопосадовці. Про це пише видання Wall Street Journal.

Більше того, траплялись випадки, коли миротворці з бідних країн самі чинили заворушення.

У квітні 2015 р. на церемонії прощання з вояками збройних сил Гамбії, що беруть участь у миротворчій місії ООН у Дарфурі, начальник Генерального штабу застеріг своїх підлеглих від вчинення протиправних дій, що підривають їх лідерську роль у відновленні миру. Широкого розголосу набули випадки причетності військових до сексуальної експлуатації, торгівлі корисними копалинами, а в окремих місцях навіть нелегальне постачання зброї у зону конфлікту.

Спостерігаються навіть випадки заколотів за їх участю, які виникають після повернення на батьківщину з виконаних місій. Статистика засвідчує: від початку 1990-х років зафіксовано 12 подібних випадків заколотів миротворців, що мали місце у 9 державах Африки, а саме: у Беніні, Буркіна-Фасо, Бурунді, Котд'Івуарі, Ефіопії, Гамбії, Гвінеї, Гвінеї-Бісау та Нігерії. У випадку Сьєрра-Леоне військові погрожували заколотом, щоб натиснути на своє командування.

Заколоти зазвичай ініціюють солдати рядового та сержантського складу, що є свідченням серйозної напруженості всередині військової ієрархії.

Задля участі в місії висуваються інші вимоги щодо матеріального забезпечення, озброєння та транспортування, які не обов'язково є потрібними при перебуванні вояків у рідній країні. Ці додаткові вимоги інколи не виконуються, та солдати повстають через те, що їхні матеріальні потреби не задовольняються. Також зафіксовані скарги щодо внутрішньодержавних процедур, регулюючих розгортання військових місій, невдоволення графіками ротацій з розгортання місій та процесом відбору до їх складу, що спричиняють заколоти та загрози повстань миротворців з Республіки Чад, Сьєрра-Леоне та Нігерії. Вагомою проблемою залишається виплата зарплати. Частина миротворців з держав Африки виступають з надзвичайно гострою критикою своїх урядів через затримку виплат

грошового заохочення або через виплату коштів у неповному обсязі відповідно до ставок ООН.

Ще раз нагадаємо, що більшість Місій ООН відбувалися саме в Африканському регіоні. І, як бачимо, рідко ефективними бувають сценарії транзитивних переходів до миру і демократії при гарантіях цих миротворців. Варто їх ретельніше дослідити, оскільки, найімовірніше, підрозділи ООН на Донбасі, в зоні дії Операції Об'єднаних сил формуватимуться саме з числа азійських та африканських країн як більш нейтральних поряд із членами НАТО чи ОДКБ.

Наприклад, під час розмов з військовослужбовцем збройних сил Сьєрра-Леоне, який проходив службу у миротворчій місії у Дарфурі у складі місії АМІСОМ, стало відомо, що їхня держава отримує \$1,225, тоді як солдати лише \$400. Учасники миротворчих місій з африканських держав пояснюють, що рідко отримують від своїх урядів заробітну плату у повному обсязі. Наявна різниця начебто пояснюється покриттям витрат – таких як медичне обстеження, підготовка, уніформа, обладнання, які є необхідними для розгортання місії. Проте бунтівні солдати часто нічого не знають про це і підозріло ставляться до дій урядів щодо використання цих коштів. Заколот буркінійських солдатів у 1999 р. стався через те, що вони дізналися, що їхні колеги з Малі в рамках місії ЕКОМОГ отримали заробітну плату у три рази вищу від того, що уряд виплатив їм.

Підозріле ставлення до старших за військовою ієрархією є причиною непокори солдатів у багатьох державах Африки. Офіцерські кола часто застосовували тактику «сильної руки», щоб вибороти собі привілейоване місце серед державних еліт. Проте гострі класові суперечності вже давно роз'їдають військову касту: бо молодші чини впевнені у думці, що старші офіцери паразитують на них та збагачуються за їхній рахунок. Дохід, що його приносить участь у міжнародних миротворчих місіях, лише посилює вже наявні лінії напруження.

Висновки до 4 розділу

Відсутність розробленої комплексної теорії суспільно-політичного розвитку країн регіону обмежує здатність прогнозувати політичну та економічну позицію держав, їх економічну привабливість та інші фактори (військовий, культурний тощо) в середньостроковій перспективі. Передусім варто виділити процеси формування модерних націй на етнічній основі (при винятковій складності побудови стабільних політичних націй), урбанізованого суспільства, з одного боку, і наростання фактора релігійної приналежності – з іншого. Прогнозується розвиток регіону в рамках висунутої моделі одночасного модерного націєтворення та актуалізації релігійних ідентичностей. Проведене опитування африканських студентів розкриває різноманітність ставлення до політичного статус-кво залежно від статусу конкретного етносу чи релігійної групи в суспільстві.

Суспільно-політичні процеси Субсахарської Африки характерні поєднанням племінних, етнічних та конфесійно-релігійних ідентичностей, що синтезуються у домодерному світогляді, який містить елементи традиційного сакрального-холістичного ставлення до влади. З іншого боку, зростання урбанізаційних процесів та формування національних інтелігенцій призводять до еволюції етнічних структур в модерні нації, що не відповідають чинним державним кордонам, успадкованим з колоніальних часів. Наростають федералістські настрої. Правлячі режими намагаються сприяти формуванню громадянської ідентичності та політичних націй, однак здебільшого не досягають успіху. Водночас у зоні зіткнення світових релігій –християнства та ісламу – наростає радикалізація та посилення конфесійної ідентичності.

Досвід африканських країн демонструє неефективність федералістських моделей, що призводить в умовах несформованості політичної нації до ослаблення контролю центру і зростання сепаратистських рухів, які підкріплюються транскордонними впливами. Це дуже важливий приклад, що демонструє ризики моделі, яку пропонує для України військово-політичний суперник – Російська Федерація. Аналогічно філігранної стратегії потребує

політика щодо національних меншин компактного розселення, таких як угорці на Закарпатті чи румуни в Буджаку.

Внутрішні кризи в багатьох африканських країнах зробили їх об'єктами зовнішнього впливу з частково урізаним суверенітетом. Так, ДР Конго – найпотужніша в регіоні за покладами ресурсів та кількістю населення, однак стала ареною боротьби зовнішніх сил, які підтримують ті чи інші еліти всередині країни, спираючись на військову підтримку окремих народів. Досвід Чаду, ДР Конго, Еритреї демонструє поширеність методів гібридної війни та відсутність достатнього результату від тривалих мирних переговорів через посередництво міжнародної спільноти, що сприяє лише частковому замороженню конфлікту. Особливо небезпечна участь військ безпосередніх сусідів через посередництво ООН, оскільки таким чином реанімуються територіальні претензії та проводиться політика подальшого позбавлення впливу і суверенітету цих держав.

ВИСНОВКИ

В ході нашого дослідження були проаналізовані національні інтереси України в контексті регіональних суспільно-політичних процесів Субсахарської Африки – країн на південь від Сахари, що об'єднані спільним соціоекономічним устроєм та культурно-історичним розвитком. Країни регіону слід вважати перспективними для економічного та політичного співробітництва. На сьогодні країни південної та східної частин континенту стрімко нарощують рівень виробництва, також значно зростають споживчі потреби середнього класу. Аналогічні показники демонструють і деякі країни узбережжя Гвінейської затоки (насамперед Нігерія). Водночас країни Сахелю та частини Африканського рогу потерпають від перманентних внутрішніх конфліктів, що акцентують на релігійному питанні. Та ресурсний потенціал цих територій робить їх ареною протистояння глобальних сил, що змагаються за вплив у світі. Навіть стабільні держави є потенційно крихкими через різномірний етноконфесійний склад, що слід враховувати у прогнозах довгострокової співпраці.

Україна після 2014 р. стрімко переорієнтовує власні ринки, нарощуючи співпрацю з країнами Африки. Однак конкуренція з боку інших гравців вимагає чіткіших планів і прискорених рішень, щоб розширити сферу впливу. Національні інтереси концентруються довкола двосторонньої торгівлі, військово-політичної діяльності (присутність миротворців, зокрема на сході ДР Конго, проукраїнські голосування на асамблеях міжнародних організацій, насамперед ООН). Україна починає заглиблюватись в африканську політику, набула статусу спостерігача при ECOWAS та Африканському Союзі. Надалі слід вирішувати конкретні завдання, зокрема ухвалювати двосторонні угоди, закріплювати дружні зв'язки з місцевими елітами – як панівними, так і потенційними (насамперед через студентів, що навчаються в Україні). Підвищення реноме України сприятиме і короткостроковим завданням (збільшенню політичної підтримки міжнародного співтовариства), і закладатиме базу довгострокової присутності, реалізації економічних інтересів та посилення геополітичного впливу.

Сьогодні головним фактором вітчизняної присутності залишається економічний. У зв'язку з розривом традиційних торговельних зв'язків з РФ та рядом країн СНД українські підприємства шукають нових ринків збуту чорних металів, промислових виробів та продуктів сільського господарства. З 2014 р. частка експорту до країн Африки збільшилась у кілька разів. Головним елементом, пропонованим українськими фірмами, виявилось зерно, експорт якого активно нарощується до Нігерії, Кенії, ПАР, підписуються нові угоди (зокрема з Малаві). Важливим завданням стає збереження придатності продуктів протягом тривалого часу. Значною проблемою залишається недостатня фінансова підтримка української дипломатії, довгий процес підписання та ратифікації важливих міждержавних угод. Для Києва важливо підтримувати вітчизняний бізнес, використовувати нові торговельні зв'язки як стимул для політичного співробітництва (зокрема, підтримки українських позицій в міжнародних структурах), що сприятиме посиленню геополітичних позицій України. Головним партнером залишатиметься Нігерія (через порівняне багатство та великий ринок збуту).

Проблемою України залишається розділеність економічного та військово-політичного фактора. Торгівля найбільше розвивається зі стабільними державами сходу та півдня континенту, тоді як неспокійний простір заходу та центру (крім Нігерії) мало представлений в діяльності українських підприємств. Однак в цих державах активно й досить довго діють миротворчі контингенти України (насамперед в ДР Конго) – з 1990-х рр. (Ліберія, Кот-д'Івуар). Державна торгівля зброєю охоплює більшість країн регіону, розширюючи зв'язки з Києвом. На нашу думку, Києву варто зосередитись на допомозі у відбудові країн, де були вітчизняні контингенти, підтримувати інвестиції українських компаній. Варто кооперуватися з західними країнами, що зацікавлені у підтримці стабільності в окремих державах.

Важливим напрямом залишаються гуманітарні зв'язки. Насамперед вони виявляються у розростанні діаспор. Українська діаспора в африканських країнах хоч і нечисленна, однак може стати важливим тригером потрібних змін,

насамперед через авторитетний статус у суспільстві (підтримують реноме України вітчизняні спеціалісти, зокрема у сфері військової авіації, що передають знання місцевим жителям). В Україні постійно проживають тисячі студентів, що репрезентують середні та вищі прошарки африканських суспільств. Опитування частини цих студентів демонструє як вплив їхніх родин, так і неоднозначне ставлення до влади. Оскільки ці молоді люди є здебільшого резервом політичних еліт та контреліт, важливо на державному рівні ознайомлювати їх з найкращими зразками української культури, формувати дружній та привабливий образ держави. У перспективі ці студенти можуть стати агентами впливу, що полегшуватимуть економічне та політичне співробітництво, реалізацію українських інтересів.

Особливо варто відзначити політику РФ. З кін. 1990-х рр. Кремль відновлює присутність на континенті, відроджує контакти часів радянської експансії під час «холодної війни». Через подібність пропонованих продуктів РФ стала головним конкурентом України (що виявилось у подіях навколо Аджаякотського металургійного комбінату). На сьогодні головні союзники РФ у регіоні – Ангола та Зімбабве. Перша значною мірою повторює суспільно-політичні проблеми РФ – перенаправлення доходів від експорту природних ресурсів винятково на потреби столиці, конфлікт інтересів багатьох етносів, збереження авторитарного режиму. Очевидна потреба кооперації Києва зі США та їхніми союзниками (насамперед Нігерією) для стримування російських інтересів.

Основні проблеми, які в середньостроковій перспективі необхідно розв’язати для прискорення реалізації національних інтересів:

1) інтенсифікація дипломатичної діяльності, розгортання дипломатичного корпусу для ефективної присутності в кожній країні, збільшення чинних посольств та інших представництв;

2) пришвидшення процесу імплементації міждержавних угод економічного та політичного характеру;

3) створення цілісної програми підтримки африканських студентів в Україні, ознайомлення їх з вітчизняною культурою та дружньою політикою України щодо країн Африки;

4) посилення співпраці у сфері оборони, зокрема в експорті озброєнь;

5) приділення більшої уваги питанню координації місцевих українців;

6) особлива зосередженість на ключових країнах – Нігерії, Єгипті, ПАР, відродити майже з нуля співпрацю з Ефіопією.

7) використання присутності миротворчих контингентів як чинника сприяння налагодженню контактів з місцевими елітами для зміцнення двосторонніх відносин та освоєння перспективних ринків.

Автор дослідив також вплив зовнішніх гравців на політику африканських держав. Головним фактором впливу виступає конкуренція США, ЄС та КНР за домінування на цих територіях. Китай розгортає повномасштабну експансію в африканському регіоні після 2000 р., що включає надання дешевих кредитів, допомогу в побудові інфраструктури, відкриття підприємств з китайським менеджментом, а також збільшення чисельності китайської діаспори (хуацяо). Водночас збільшення частки ресурсів, що поставляються до Китаю з Африки, робить його економіку залежною від політики регіону. США з кін. 1990-х рр. відроджує присутність на континенті, зосереджуючись навколо військово-політичних проектів (миротворча діяльність, розгортання воєнних баз). Хоча більшість країн зберігають прокитайську орієнтацію, проте американські пропозиції теж оцінюють позитивно. Характерний приклад – маленька Джибуті, де в 2016 р. будують дві військово-морські бази (США та КНР) і де активно представлені інтереси Саудівської Аравії. Очевидно, Африка стає одним з головних театрів китайсько-американського глобального протистояння за світове лідерство.

Важливе місце посідають колишні метрополії африканських колоній – європейські держави, насамперед Великобританія, Франція, Бельгія та Португалія. Найсильніші позиції Франції – як через непрямі інструменти м'якої сили на зразок збереження зони африканського франка та особливих відносин з

франкомовними країнами (з полегшеною процедурою набуття французького громадянства), так і через безпосередню участь французьких військовослужбовців у захисті місцевих режимів (зокрема у ЦАР, Малі, Нігері) й інтересів французьких компаній. Більш проявлена присутність Парижа у порівнянні з Лондоном стимулює критичне ставлення до французької політики. Специфічні процеси відбуваються в португаломовній зоні – лідерство у Португалії перебирає Бразилія, що посилює економічне та культурне співробітництво з Анголою та Мозамбіком.

Все значнішу роль відіграє присутність інших азійських країн – Японії, Індії, Туреччини. Японія починає проникати на континент ще з 1970-х рр., однак економічний спад після 1990 р. не дозволяє стрімко розгортати присутність, тому спостерігається більш спокійне посилення японського бізнесу. Головну конкуренцію для нього становить китайська діяльність. Індія особливо розвиває африканський вектор політики після 2010 р., коли за кілька років двосторонній обіг товарів примножився в кілька разів. Президент Індії Н. Моді особливу увагу приділяє африканському вектору в рамках посилення індійського впливу в акваторії Індійського океану, що яскраво демонструє індо-африканський Форум в листопаді 2015 р. Інтереси Туреччини більш розгалужені, включають культурну співпрацю. Анкару поєднує з Африкою тривала історія Османської імперії в Північній Африці та на Африканському Розі. Політика Ердогана створює імідж лідера мусульман, на чому ґрунтується також економічна співпраця з країнами Західної та Центральної Африки.

У роботі було виявлено передумови суспільно-політичної трансформації африканських країн, що за всіма характеристиками представляють процес модернізації. Однак особливості регіону впливають на результат трансформації. Африканський перехід від традиційного суспільства, на відміну від європейських чи латиноамериканських моделей, в основному відбувається швидше під впливом колонізації з кін. XIX ст. Винятки (здебільшого в португальській сфері впливу) теж наближаються до загальнорегіональних показників. Довго зберігаються домодерні пережитки, які часто трактуються як трайбалізм (хоча в останньому співіснують традиційна вірність родині та місцю походження з модерною

національною ідентифікацією). Процес переходу до модерного суспільства не закінчений, що особливо виявляється в проблемах націєтворення у країнах з постколоніальними кордонами.

У політичному житті суспільства розшарпуються між кількома формами політичної легітимації – передусім етнічною та релігійною (в тому числі синкретичного типу). Спроби об'єднати населення навколо громадянської моделі нації не спрацьовують, поступаючись етнізації політики – від партій-представників окремих народів до розгортання сепаратистських повстань. Демократизація окремих держав часто лише сприяє деструктивним процесам, оскільки виводить етнізацію в публічний простір.

Попри замороження низки етнічних конфліктів посилюється міжрелігійна напруженість. Спостерігається збіг «гарячої зони» континенту з прикордонням християнсько-анімістичної та мусульманської частин регіону. Характерний приклад – взаємонакладання етнічних та конфесійних суперечностей у боротьбі півночі та півдня в ЦАР. Навіть потужні країни на зразок Нігерії не здатні самотійно зупинити поширення ісламістських груп, що контролюють широкі території. Посилує нездатність окремих урядів контролювати територію пустельний та малозаселений характер південного краю Сахари та саван ефіопсько-сомалійського прикордоння. Розв'язання цивілізаційного конфлікту найімовірніше потребує розподілу держав за етноконфесійним складом. Загалом досвід африканських держав показує важливість підтримки релігійної безпеки і забезпечення невторчання зовнішніх сил, що можна порівняти з реаліями надактивної реакції політичного керівництва Російської Федерації на процес автокефалізації Української православної церкви.

Африканські держави намагаються посилити політичну безпеку та економічні показники через низку інтеграційних проєктів. Найуспішніше діють регіональні безпекові утворення ECOWAS і SADC, значні перспективи має спільний ринок ЕАС. На рівні континенту посилює активність Африканський Союз, що організовує миротворчі місії для стабілізації в окремих «гарячих

точках» (на зразок Південного Судану чи намірів здійснити інтервенцію до Бурунді у 2015 р.).

Головною причиною відставання та нестабільності залишаються внутрішні конфлікти. Після 2000 р. вони концентруються довкола країн Сахелю та Центральної Африки (ЦАР, ДР Конго). Особливий спалах збройних конфліктів прослідковується після 2011 р. – насамперед під впливом так званої Арабської весни (найбільший вплив на політику регіону спричинили події в Лівії, нестабільність якої сприяла розповсюдженню зброї та збільшення кількості радикальних ісламістів, а також відкриттю магістралей для мігрантів до Європи через Середземне море). Зокрема, автор дослідив політичні процеси ДР Конго з поч. 1990-х рр. і до сьогодні як характерний приклад слабкості державного апарату в одній з найбільших та найгустонаселеніших країн Африки. Причини конфлікту – у несформованості спільної ідентичності. Схильності до сепаратизму східних та південних регіонів викликані кращою забезпеченістю корисними копалинами, а також деструктивною підтримкою з-за кордону (насамперед з боку Руанди).

Характерною рисою більшості досліджених конфліктів стала гібридність у використанні неконвенційних методів силового впливу, найчастіше з боку сильніших сусідів та глобальних сил. Натомість переговори та замороження конфліктів за посередництва міжнародної спільноти лише пролонгують кризи, ослаблюючи суверенітет центральних урядів. Особливо негативна участь у місіях сил безпосередніх сусідів, що зацікавлені у послабленні цих держав. Це демонструє континуум небезпек і для України у разі впровадження міжнародної місії відповідного типу.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Потехин И. И. Становление новой Ганы. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1965; Народы Африки / Под редакцией Д. А. Ольдерогге, И. И. Потехина. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1954.
2. Тузмухамедов Р. А. Развивающиеся страны в мировой политике; международные межправительственные организации развивающихся стран / Р. А. Тузмухамедов // М., 1977.
3. Виганд В. К. Африка. Национальное богатство и международное перераспределение ресурсов / В. К. Виганд / Отв. ред. Фитуни Л. Л. – М., 2004. – 147 с.
4. Кораблев Ю. Африка. Борьба за выживание в условиях глобализации/ Ю. Кораблев // Международная жизнь. – 2004. – №10.
5. Гура В. К. Африканські країни соціалістичної орієнтації / В. К. Гура // Проблеми та перспективи. – К., 1981.
6. Добровольський О. В. Геополітичний розвиток Південної Азії, Океанії, Африки й Латинської Америки та інтереси України [Текст] / О. В. Добровольський. - К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2006. - 128 с.
7. Якубенко О.П. «Діалог «Північ- Південь» в політиці країн Африки південніше Сахари у 80-ті - на початку 90-х років [Текст] : Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / О. П. Якубенко; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. — К., 1996. — 236 л.
8. Черкас Б.О. Дарфурський конфлікт як чинник міждержавних відносин у Північно-Східній Африці [Текст] : Дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Б. О. Черкас; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. — К., 2013. — 229 л.
9. Ігнат'єв П., Музика Г. Україна - Субсахарська Африка: чи залишаться можливості співробітництва невикористаними? / П. Ігнат'єв, Г. Музика // Вісник Української Академії Державного Управління при Президентіві України. – 2001. – № 4.

10. Гасім С., Рубцова М. Африканські країни у системі світового господарства та їхнє економічне співробітництво з країнами Європейського Союзу: монографія / С. Гасім, М. Ю. Рубцова. – Х.: Екограф, 2009. – 140 с.
11. Бікла О. В. Трансформація західносахарського національного питання у 1956 - 1991 рр. : Автореф. дис... канд. іст. наук / О. В. Бікла; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.
12. Мішин О. В. Формування регіональної системи безпеки в Африці [Текст] : Дис... канд. політ. наук: 21.03.33 / О. В. Мішин; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. — К., 2012. — 210 с.
13. Мамуду Д. Правові питання структури та діяльності органів зовнішніх зносин Республіки Гвінея: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Діань Мамуду ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М.Корецького. — К., 2001. — 20 с.
14. Езума І. О. Нігерія на світовому ринку нафти: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / І. О. Езума; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2002. — 18 с.
15. До прикладу див. праці Н. В. Плюти, Л. І. Валюха: Політична боротьба у Франції з питань колоніальної політики в Африці (70 - 90-ті рр. ХІХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Н. В. Плюта ; Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. — Чернігів, 2011. — 20 с. ; Політичні дискусії в Англії з питань колоніальної політики в Африці (1881 - 1899 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Л. І. Валюх ; Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. — Чернігів, 2008. — 19 с.
16. Шелюто В. М. Колоніальна політика Іспанії в Африці у 1956-1975 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / В. М. Шелюто ; Харк. держ. ун-т. — Х., 1998. — 18 с.
17. Поспелов А. С. Военні конфлікти в Азії, Африці й Латинській Америці та мілітаризація країн-учасниць (1975 - 1991 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / А.С. Поспелов ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — О., 2003. — 19 с.
18. Юрченко К. О. Інтеграційні процеси в Африці: рівні, фактори, спрямованості та закономірності розвитку (1960 - 2005 рр.): Автореф. дис... канд. політ. наук:

- 23.00.04 / К.О. Юрченко ; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2006. — 19 с.
19. Соколова З. С. Стратегія економічного співробітництва України з країнами Західної Африки: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.02 / З. С. Соколова ; Нац. авіац. ун-т. — К., 2009. — 20 с.
20. Вентура А. Розвиток торговельно-економічного співробітництва африканських країн АКТ з ЄС: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.02 / Андре Вентура ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2008. — 20 с.
21. Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р. Етнополітична карта світу XXI століття / П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк, Р. Турчак // Л.: Мандрівець, 2000.
22. Прокопенко Л. Я. Новые политические элиты в государствах Юга Африки [Электронный ресурс] / Л. Я. Прокопенко // М.: Институт Африки РАН, 2011.
23. Африка и мир в XXI веке / Отв. редакторы: к. и. н. Т. Л. Дейч, к. э. н. Е. Н. Корендясов. — М.: Ин-т Африки РАН, 2010. — 322 с.
24. Абрамова И.О. Население Африки в новой глобальной экономике [Электронный ресурс] / И. О. Абрамова // — М. : Ин-т Африки РАН, 2010. — 496 с.
25. Био-Чане А., Ван Ц. Максимизация выгод от расширяющегося экономического взаимодействия Китая с Африкой [Электронный ресурс] / А. Био-Чане, Ц. Ван // Финансы и развитие. — 2008. — т. 45, № 1]. — Режим доступа : URL : www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2008/03/pdf/wang.pdf.
26. Мазов С. В. Политика СССР в Западной Африке, 1956-1964: неизвестные страницы холодной войны / С. В. Мазов // М.: Наука, 2008 — С. 24.
27. Olayode K. Self-Determination, Ethno-Nationalism and Conflicts in Nigeria / K. Olayode // Department of International Relations, Obafemi Awolowo University. — Ile-Ife, 2009.
28. Bokamba E.J. Authenticity and the Choice of a National Language, the Case of Zaire / E. J. Bokamba // Studies in the Linguistic Sciences. — 1976. — № 2.
29. Mbembe A. Provisional Notes on the Postcolony / A. Mbembe // Africa, 1992.

30. Mudimbe V.Y. The Invention of Africa: Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge / V. Y. Mudimbe // Bloomington (IN): Indiana University Press, 1988. — p. 24.
31. Masolo D. A. African Philosophy in Search of Identity / D. A. Masolo // Bloomington (IN): Indiana University Press, 1994.
32. Armstrong J. Nations before Nationalis / J. Armstrong // Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982.
33. Kohn, H. The Age of Nationalism / H. Kohn // New York, 1962.
34. Seton-Watson, H. Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism / H. Seton-Watson // Boulder: Westview Press, 1977.
35. Epstein A. L. Ethnos and Identity / A-L. Epstein // London: Tavistock Publications, 1978.
36. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер //Харків, 2007.
37. Бройи Дж. Підходи к исследованию национализма / Дж. Бройи // Нации и национализм. – М.: Праксис, 2002.
38. Вердери К. Куда идут «нация» и «национализм»? / К. Вердери// Нации и национализм. – М.: Праксис, 2002.
39. Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса / Э. Геллнер // Нации и национализм. – М.: Праксис, 2002.
40. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон // – К.: Критика, 2001.
41. Stoddard, A. Ethnonationalism and the Failed State: Sources of Civil State Fragmentation in the International Political Economy [Електронний ресурс] / A. Stoddard // Режим доступу : URL : http://www.carleton.ca/merge/docs_vol3/articles/Ethnonationalism.pdf.
42. Reyntjens, F. The Great African War: Congo and Regional Geopolitics, 1996–2006 / F. Reyntjens // Cambridge University Press, 2009.
43. Kalb, M. G. The Congo Cables: The Cold War in Africa – From Eisenhower to Kennedy / M. G. Kalb // New York, Macmillan Publishing Company, 1982.

44. Nzongola-Ntalaja, G. The Congo from Leopold to Kabila [Электронный ресурс] / G. Nzongola-Ntalaja // Zed Books Ltd, New York, 2002. – Режим доступа : URL : http://books.google.co.uk/books?id=qqWIVIAe2h4C&pg=PA100&dq=CONAKAT+Munongo&as_brr=3&ei=WaGcSZLNBYjcygTLtYnrBA&client=firefox-a#v=onepage&q=CONAKAT%20Munongo&f=false.
45. Clark, J. F. The African Stakes in the Congo War / J. F. Clark // New York: Palgrave MacMillan, 2002.
46. Baregu, M. The Clones of 'Mr. Kurtz': Violence, War and Plunder in the DRC / M. Baregu // African Journal of Political Science. African Association of Political Science. Vol 7, No. 2. – 2002.
47. Mbuyinga E. Tribalisme et problème national en Afrique Noire: Le cas du Kameroun / E. Mbuyinga // Paris: L`Harmattam, 1989.
48. Mbongo N. Problèmes théorétiques de la question nationale en Afrique / N. Mbongo // Paris: Présence africaine, 1985. – p. 31–67.
49. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон // Прогресс-Традиция, 2004.
50. Moore, B. Social origin of dictatorship and democracy / B. Moore // Boston: Beacon Press, 1966.
51. Skocpol, T. States and Social Revolutions. A comparative analysis of France, Russia and China / T. Skocpol // New York: Cambridge University Press, 1979.
52. Wallerstein E. Dependence in an Interdependent World: The Limited Possibilities of transformation within the Capitalist World-Economy / E. Wallerstein // African Studies Review. – 1974. – Vol. 17. – No. 1.
53. Wallerstein E. Social Conflict in Post-Independence Black Africa: The Concepts of Race and Status-Group Reconsidered / E. Wallerstein // Racial Tensions and National Identity. – Nashville: Vanderbilt University Press, 1972.
54. Kasaba K. and Tabak F. The Restructuring of World Agriculture, 1873-1990 / K. Kasaba, F. Tabak // Food and Agricultural Systems in the World-Economy, ed. P. McMichael. – Westport, CT: Greenwood Press, 1994.

55. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? / Л. Даймонд // Полис. – 1999. - № 5.
56. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф // М.: РОССПЭН, 2002.
57. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики [Электронный ресурс] / Д. Норт // М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. — 180 с.
58. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский // М.: РОССПЭН, 2000.
59. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма // АСТ, 2004.
60. Linz J. J., Stepan A. Problems of Democratic Transitions and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / J. J. Linz, A. Stepan // Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996.
61. Pridham G. Dynamics of Democratization / G. Pridham // London and New York: Continuum, 2000.
62. Said E. W., Barsamian D. Barsamian D. Culture and Resistance: Conversations with Edward W. Said / E. W. Said, D. Barsamian // South End Press, 2003.
63. Саїд Е. Культура й імперіялізм / Е. Саїд // К.: Критика, 2007.
64. Spivak G. C. A Critique of Postcolonial Reason: Towards a History of the Vanishing Present / Gayatri Chakravorty Spivak // Harvard University Press, 1999.
65. Балакришнан Г. Национальное воображение / Г. Балакришнан // Нации и национализм. – М. : Праксис, 2002.
66. Чаттерджи П. Воображаемые сообщества: кто их воображает / П. Чаттерджи // Нации и национализм. – М. : Праксис, 2002.
67. Bhabha Homi K. In Nation and Narration / Homi K. Bhabha // New York: Routledge and Keegan Paul, 1990.
68. Argyle, W. J. 'European nationalism and African tribalism', in P. H. Gulliver (ed.) / W. J. Argyle // Tradition and Transition in East Africa. - London: Pall Mall Press, 1969.

69. Asiwaju, A. I. (ed.) *Partitioned Africans: Ethnic Relations across Africa's International Boundaries, 1884–1984* / A. I. Asiwaju // London: C. Hurst and Company, 1985.
70. Kedourie, E. (ed.) *Nationalism in Asia and Africa* / E. Kedourie // London: Weidenfeld and Nicolson, 1970.
71. Klineberg H., Zavalloni F. *Nationalism and Tribalism among African Students* / H. Klineberg, F. Zavalloni // Paris: Mouton, 1969.
72. Lundestad, G. *East, West, North, South: Major Developments in International Politics since 1945* / G. Lundestad // Oxford University Press, 2005.
73. Morgenthau, R. *Political Parties in French-Speaking West Africa* / R. Morgenthau // Oxford: Clarendon Press, 1964.
74. *The World Factbook* [Електронний ресурс] // Central Intelligence Agency. – Режим доступу : URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sf.html#People>.
75. Бут. 46:34. - Святе Письмо Старого і Нового Заповіту. – Р.: Видавництво оо. василяян, 1963.
76. Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник для студентів вузів / За ред. І. В. Бичка та ін. — К.: Либідь, 1993.
77. Фукуяма Ф. *Конец истории и последний человек* / Ф. Фукуяма // АСТ, 2004.
78. Пшеворский А. *Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке* / А. Пшеворский // М.: РОССПЭН, 2000.
79. Даймонд Л. *Прошла ли «третья волна» демократизации?* / Л. Даймонд // Полис. – 1999. - № 5.
80. Элиаде М. *Миф о вечном возвращении: Архетипы и повторяемость* / М. Элиаде // СПб., 1998.
81. Семенов Ю. І. *Філософія історії. (Загальна теорія, основні проблеми, ідеї та концепції від давнини до наших днів)* / Ю. І. Семенов // – М.: «Сучасні зошити», 2003. – 776 с.

82. Семенов Ю. И. Філософія історії. (Загальна теорія, основні проблеми, ідеї та концепції від давнини до наших днів) / Ю. И. Семенов // – М.: «Сучасні зошити», 2003. – 776 с.
83. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
84. Wallerstein E. Dependence in an Interdependent World: The Limited Possibilities of transformation within the Capitalist World-Economy / E. Wallerstein // African Studies Review. – 1974. – Vol. 17. – No. 1.
85. Семенов Ю.И. Политарный («азиатский») способ производства: сущность и место в истории человечества и России / Ю. И. Семенов // М.: Волшебный ключ, 2008. — 401 с. — 500 экз.
86. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон // Прогресс-Традиция, 2004.
87. McCormack R. G. Mauritania made slavery illegal last month [Электронный ресурс] / R.G. McCormack // South African Institute of international affairs. - 2008. – 29 April. – Режим доступа : URL : <http://www.saiia.org.za/governance-and-aprm-opinion/mauritania-made-slavery-illegal-last-month>.
88. Moore, B. Social origin of dictatorship and democracy / B. Moore // Boston: Beacon Press, 1966.
89. Бердяев Н. Духовные основы русской революции / Н. Бердяев // Собрание сочинений. – т. 4. – Париж: YMCA-Press, 1990.
90. Нкрума К. Африка должна объединиться / К. Нкрума // М., 1964.
91. Мизерханов В. С. Интеллектуалы, власть и общество в Черной Африке / В. С. Мизерханов // М., 2001. – с. 6.
92. Traditional Authorities & Levy's Legacy, 2nd Edition [Электронный ресурс] // House of Chiefs: Tradition, Politics and Development. – 2009. – 12 January. – Режим доступа : URL : <http://www.houseofchiefs.com/2009/01/traditional-authorities-levys-legacy.html>.
93. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер //Харків, 2007.

94. Эволюция традиционных институтов в колониальной и постколониальной Африке // М.: Институт Африки РАН, 2001.
95. Прокопенко Л. Я. Новые политические элиты в государствах Юга Африки [Электронный ресурс] / Л. Я. Прокопенко // М.: Институт Африки РАН, 2011. – с. 214.
96. Olayode K. Self-Determination, Ethno-Nationalism and Conflicts in Nigeria / K. Olayode // Department of International Relations, Obafemi Awolowo University. – Ile-Ife, 2009.
97. Hunwick J. Religion and national integration in Africa: Islam, Christianity and politics in the Sudan and Nigeria / J. Hunwick // Northwestern university press. – 1992.
98. The World Factbook [Электронный ресурс] // Central Intelligence Agency. – Режим доступа : URL: <https://www.cia.gov.ua>.
99. Jalilian, H., Weiss J. De-industrialisation in sub-Saharan Africa: myth or crisis? [Электронный ресурс] / H. Jalilian, J. Weiss // Journal of African economy. – № 9. – pp.. 24-43. - Oxford University Press, 2000. – Режим доступа : URL <http://jae.oxfordjournals.org/content/9/1/24.abstract>.
100. Экспорт зернових сягнув 16,4 мільйона тонн [Электронный ресурс] // Прес-служба Міністерства аграрної політики та продовольства. – 17 грудня. – 2013. – Режим доступу : URL : http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=246923050&cat_id=24427642
- 9.
101. Олійник Ю. І. Вітчизняна дипломатія укріплюється в Ефіопії [Електронний ресурс] / Ю. І. Олійник // Центр дослідження Африки. – 2016. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/%d0%b2%d1%96%d1%82%d1%87%d0%b8%d0%b7%d0%bd%d1%8f%d0%bd%d0%b0-%d0%b4%d0%b8%d0%bf%d0%bb%d0%be%d0%bc%d0%b0%d1%82%d1%96%d1%8f-%d1%83%d0%ba%d1%80%d1%96%d0%bf%d0%bb%d1%8e%d1%94%d1%82%d1%8c%d1%81%d1%8f/>.

102. Близький Схід та Африка. - Посольство України у Сполученому королівстві Великої Британії та північної Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://uk.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/nest-africa>.
103. Олійник Ю. І. Україна – Нігерія: українська дипломатія активізується? [Електронний ресурс] / Ю. І. Олійник // Центр дослідження Африки. – 2015. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/p519/>.
104. Звернення Президента Співки молочних підприємств України до Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – 2015. – 14 серпня. – Режим доступу: URL: <https://pbs.twimg.com/media/CNf2ulUWUAAvAPS.jpg:large>
105. Елумелу, Т. Розквіт афрокапіталізму // The Economist. – Світ у 2015 (український випуск в адаптації Українського Тижня). – с. 61. - Київ, 2014.
106. Близький Схід та Африка. - Посольство України у Сполученому королівстві Великої Британії та північної Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://uk.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/nest-africa>.
107. Близький Схід та Африка. - Посольство України у Сполученому королівстві Великої Британії та північної Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://uk.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/nest-africa>.
108. Кухалейшвили Г. Вежливая заинтересованность Украины и Нигерии [Електронний ресурс] / Г. Кухалейтешвили // Агентство стратегічних досліджень. – 2012. – Режим доступу : URL : <http://sd.net.ua/2012/10/11/vezhliyaya-zainteresovannost-ukrainy-i-nigerii.html>.
109. Близький Схід та Африка. - Посольство України у Сполученому королівстві Великої Британії та північної Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://uk.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/nest-africa>.
110. Близький Схід та Африка. - Посольство України у Сполученому королівстві Великої Британії та північної Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://uk.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/nest-africa>.

111. Близький Схід та Африка. - Посольство України у Сполученому королівстві Великої Британії та північної Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://uk.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/nest-africa>.
112. Консульські питання, загальна інформація [Електронний ресурс] // Посольство України в Республіці Кенія. – Режим доступу : URL : <http://kenya.mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/contacts>.
113. Швайка І. Фактичний експорт зернових складає 28 млн 721 тис. тонн [Електронний ресурс] // Міністерство аграрної політики та продовольства України. – 2014. – 18 квітня. – Режим доступу : URL : http://invest.pro-capital.ua/ua/press_center/invest-digest/eksport-zernovux-z-ukrainy-v-2013/2014/.
114. Гуманітарна допомога [Електронний ресурс] // Зовнішні відносини ЄС. – Представництво Європейської Комісії. – Режим доступу : URL : <http://www.delukr.ec.europa.eu/page32556.html>.
115. Губерт А., Вольз У. Скинуті в провалля бідності [Електронний ресурс] / А. Губерт, У. Вольз // Die Zeit. – 2009. - 12 березня (переклад Західної аналітичної групи). – Режим доступу : URL : <http://www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=2233>.
116. Кабінету міністрів України N 2116-р про підписання угоди між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Нігерія про сприяння та взаємний захист інвестицій [Електронний ресурс]. – Київ. – 2010. – 17 листопада. – Режим доступу : URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2116-2010-%D1%80>.
117. Українські компанії активніше завойовують ринок Африки [Електронний ресурс] // Центр дослідження Африки. – 2016. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d1%96-%d0%ba%d0%be%d0%bc%d0%bf%d0%b0%d0%bd%d1%96%d1%97-%d0%b0%d0%ba%d1%82%d0%b8%d0%b2%d0%bd%d1%96%d1%88%d0%b5-%d0%b7%d0%b0%d0%b2%d0%be%d0%b9/>.

118. Підсумки торгової місії України до Кенії [Електронний ресурс] // Центр дослідження Африки. – 2016. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/ukraine-kenya/>.
119. Підсумки торгової місії України до Кенії [Електронний ресурс] // Центр дослідження Африки. – 2016. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/ukraine-kenya/>.
120. Про що домовлялася Україна в Танзанії [Електронний ресурс] // Центр дослідження Африки. – 2016. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/ukraine-tanzania/>.
121. Близький Схід та Африка. - Посольство України у Сполученому королівстві Великої Британії та північної Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://uk.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/nest-africa>.
122. Про що домовлялася Україна в Танзанії [Електронний ресурс] // Центр дослідження Африки. – 2016. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/ukraine-tanzania/>.
123. Про що домовлялася Україна в Танзанії [Електронний ресурс] // Центр дослідження Африки. – 2016. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/ukraine-tanzania/>.
124. Олійник Ю. І. Нова зовнішня політика Танзанії [Електронний ресурс] / Ю. І. Олійник // Центр дослідження Африки. – 2016. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/nova-polityka-tanzanii/>.
125. Олійник Ю. І. Нова зовнішня політика Танзанії [Електронний ресурс] / Ю. І. Олійник // Центр дослідження Африки. – 2016. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/nova-polityka-tanzanii/>.
126. Protecting civilians and consolidating peace in the Democratic Republic of the Congo [Електронний ресурс] // United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo. – Режим доступу : URL : <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/monusco/>.
127. Участь Збройних Сил України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [Електронний ресурс] // Прес-служба Міністерства оборони України. –

Режим доступу : URL : <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/uchast-zbrojnih-sil-ukraini-u-mizhnarodnih-operacziyah-z-pidtrimannya-miru-i-bezpeki.html>.

128. Участь Збройних Сил України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [Електронний ресурс] // Прес-служба Міністерства оборони України. – Режим доступу : URL : <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/uchast-zbrojnih-sil-ukraini-u-mizhnarodnih-operacziyah-z-pidtrimannya-miru-i-bezpeki.html>.

129. Congo-Kinshasa: Increasing Ethnic Violence in DR Congo Has Led to Serious Humanitarian Crisis – UN [Електронний ресурс] // allAfrica. – 2013. - 4 January. – Режим доступу : URL : <http://allafrica.com/view/group/main/main/id/00022110.html>.

130. Демчук Р. Чому «Фаїну» не забезпечили військовою охороною? [Електронний ресурс] / Р. Демчук // Агентство Євро-Атлантичного Співробітництва (АЕАС). – 2009. – 11 лютого. – Режим доступу : URL : http://www.ord-ua.com/categ_1/article_53850.html.

131. За півроку Україна заробила близько \$ 3 млн на експорті зброї. Ключовий клієнт – Африка [Електронний ресурс] // Корреспондент. – 26 липня. – 2013. – Режим доступу : URL : <http://ua.korrespondent.net/business/companies/1585167-za-pivroku-ukrayina-zarobila-blizko-3-mln-na-eksporti-zbroyi-klyuchovij-klient-afrika>.

132. «Укрінмаш» презентує військово-промисловий потенціал України в Африці [Електронний ресурс] // ДК «Укроборонпром». – 15 вересня. – 2016. – Режим доступу : URL : <http://ukroboronprom.com.ua/uk/ukrinmash-prezentuye-vijskovo-promyslovyj-potentsial-ukrayiny-v-afrytsi.html>.

133. Отчет: военный экспорт катастрофически упал [Електронний ресурс] // РИА Новости Украина. – 14 июля. – 2016. – Режим доступу : URL : <http://rian.com.ua/columnist/20160714/1013155136.html>.

134. Отчет: военный экспорт катастрофически упал [Електронний ресурс] // РИА Новости Украина. – 14 июля. – 2016. – Режим доступу : URL : <http://rian.com.ua/columnist/20160714/1013155136.html>.

135. Фрегат «Гетьман Сагайдачний» завершив участь в операції ЄС «Аталанта» [Електронний ресурс] // Прес-служба Міністерства оборони України. – 26 лютого. – 2014. – Режим доступу : URL :

- http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247057378&cat_id=2442772
12.
136. Обама: США объявят Тунис главным союзником из числа стран, не входящих в НАТО [Электронный ресурс] // Rambler.ru. - 2015. – 21 Мая. – Режим доступа : URL: <http://news.rambler.ru/30288195/>.
137. Army Hit Somali Terror Base [Электронный ресурс] // allAfrica.com. – 2011. – 17 October. – Режим доступа : URL : <http://allafrica.com/stories/201110180138.html>.
138. African Union mission in Somalia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://amisom-au.org/>.
139. Somalia Oppression of The Isaaq [Электронный ресурс] // Library of Congress Country Studies. – Режим доступа : URL : <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field%28DOCID+so0041%29>.
140. Landau L. B., Misago J. P. Who to Blame and What's to Gain? Reflections of Space, State, and Violence in Kenya and South Africa [Электронный ресурс] / L. B. Landau, J. P. Misago // Africa Spectrum. – 2009. - № 1 (44). – Режим доступа : URL : <http://hup.sub.uni-hamburg.de/giga/afsp/article/view/31/31>.
141. Прокопенко Л. Я. Новые политические элиты в государствах Юга Африки [Электронный ресурс] / Л. Я. Прокопенко // М.: Институт Африки РАН, 2011. – с. 205.
142. Perry A. Chinese Color War / A. Perry // Time. – 2008. – 1 August. – Режим доступа : URL: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1828432,00.html?iid=sphere-inline-sidebar>.
143. Низамов Е. Афрокитай [Электронный ресурс] / Е. Низамов // Коммерсант «Власть». – 2009. - № 45 (848) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1271909>.
144. Лакінський Є. Блогер з Мозамбіку Дмитро Яцюк допомагає українським мулатам знаходити батьків [Электронный ресурс] / Є. Лакінський // Тексти.org.ua. – 2012. – 4 червня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL:

- http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/36893/Bloger_z_Mozambiku_Dmytro_Jacuk_dopomagaje_ukrajinskym.
145. Москалик Д. В., Олійник Ю. І. Українець, що створював авіацію Мозамбіку [Електронний ресурс] / Д. В. Москалик, Ю. І. Олійник // Центр дослідження Африки. – 2015. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/mozambique-michailo-chmihov/>.
146. Лакінський Є. Блогер з Мозамбіку Дмитро Яцюк допомагає українським мулатам знаходити батьків [Електронний ресурс] / Є. Лакінський // [Тексти.org.ua](http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/36893/Bloger_z_Mozambiku_Dmytro_Jacuk_dopomagaje_ukrajinskym). – 2012. – 4 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/36893/Bloger_z_Mozambiku_Dmytro_Jacuk_dopomagaje_ukrajinskym.
147. Гарбар Р. О перспективах сотрудничества с Черным континентом [Електронний ресурс] / Р. Гарбар // День. – 2015. – 19 мая. – Режим доступу : URL : <http://m.day.kiev.ua/ru/article/mirovye-diskussii/25-maya-den-afriki>.
148. Українці у ПАР [Електронний ресурс] // Посольство України у Південноафриканській Республіці. – Режим доступу : URL : <http://rsa.mfa.gov.ua/ua/ukraine-za/ukrainians-in-za>.
149. Українці Кенії вшанували жертв Голодомору [Електронний ресурс] // Посольство України у Республіці Кенія. – Режим доступу : URL : <http://kenya.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/42694-ukrajinci-keniji-vshanuvali-ramjaty-zhertv-golodomoru>.
150. Украинские военные воюют в Африке нелегально [Електронний ресурс] // Главком. – 2011. – 24 апреля. – Режим доступу : URL : <http://glavcom.ua/news/36744.html>.
151. Десять украинских моряков возвращаются в Одессу после трехмесячного заключения в Африке [Електронний ресурс] // Думская. – 2015. – 16 сентября. – Режим доступу : URL : <http://dumskaya.net/news/desyat-ukrainskih-moryakov-vozvraschayutsya-v-od-050427/>.

152. Гарбар Р. О перспективах сотрудничества с Черным континентом [Электронный ресурс] / Р. Гарбар // День. – 2015. – 19 мая. – Режим доступа : URL : <http://m.day.kiev.ua/ru/article/mirovye-diskussii/25-maya-den-afriki>.
153. Судан и Украина на пути к взаимовыгодному сотрудничеству [Электронный ресурс] // Image.ua. – 2015. – 16 січня. – Режим доступа : URL : <http://image.ua/interstate-cooperation/sudan-i-ukraina-na-puti-k-vzaimovygodnomu-sotrudnichestvu/>.
154. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Суданом [Електронний ресурс] // Посольство України в Арабській Республіці Єгипет. – Режим доступа : URL : <http://egypt.mfa.gov.ua/ua/ukraine-sudan/trade>.
155. Wangshu L. African students get real-life experience [Электронный ресурс] / L. Wangshu // China Daily. – 2013. - 29 March. – Режим доступа : URL : http://africa.chinadaily.com.cn/weekly/2013-03/29/content_16356606.htm.
156. Вооруженная борьба народа Мозамбика за свободу и независимость (1965-1979 гг.) [Электронный ресурс] // Военная история. - Военная литература. – Режим доступа : URL : <http://militera.lib.ru/h/20c2/12.html>.
157. Андреева Л. А. Россия и Африка: проблемы взаимосвязи экономической и имиджевой стратегии [Электронный ресурс] / Л. А. Андреева // Африкана.ру. – Режим доступа: URL: http://www.africana.ru/science/inafr/Andreeva_L_Russia-Africa.doc.
158. Люлько Л. Парад в Москве дал Африке направление / Л. Люлько [Электронный ресурс] // Pravda.ru. – 2015. – 14 мая. – Режим доступа: URL: <http://www.pravda.ru/world/restofworld/africa/14-05-2015/1259772-parad-0/>.
159. Дейч Т. Л. Китай «завоевывает» Африку: перспективы для России / Т. Л. Дейч // Мировые державы в Африке и интересы России: сб. Чт. (ответственный редактор Громыко А. А.). – М.: Институт Африки РАН, 2010.
160. Андреева Л. А. Россия и Африка: проблемы взаимосвязи экономической и имиджевой стратегии [Электронный ресурс] / Л. А. Андреева // Африкана.ру. – Режим доступа: URL: http://www.africana.ru/science/inafr/Andreeva_L_Russia-Africa.doc.

161. Волхонский В. М. Китайско-индийское геополитическое противостояние в Африке [Электронный ресурс] / В. М. Волхонский // Международная политика. – 2012. – № 6. – с. 69. Режим доступа: URL: http://riss.ru/images/pdf/journal/2012/5/06_.pdf.
162. Россия и Африка – восстановление старой дружбы [Электронный ресурс] // Геополитика. – 2015. – 26 мая. – Режим доступа : URL: <http://geopolitica.info/rossiya-i-afrika-vozstanovlenie-staroy-druzhby.html>.
163. Россия и Африка – восстановление старой дружбы [Электронный ресурс] // Геополитика. – 2015. – 26 мая. – Режим доступа : URL: <http://geopolitica.info/rossiya-i-afrika-vozstanovlenie-staroy-druzhby.html>.
164. Россия и Африка – восстановление старой дружбы [Электронный ресурс] // Геополитика. – 2015. – 26 мая. – Режим доступа : URL: <http://geopolitica.info/rossiya-i-afrika-vozstanovlenie-staroy-druzhby.html>.
165. Rothchild, Donald S. Managing Ethnic Conflict in Africa: Pressures and Incentives for Cooperation / Donald S. Rothchild // Brookings Institution Press, 1997. – P. 115-116.
166. Territorial integrity of Ukraine [Электронный ресурс] // United Nations. - 2014. – 24 March. – Режим доступа : URL : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/68/L.39.
167. Territorial integrity of Ukraine [Электронный ресурс] // United Nations. - 2014. – 24 March. – Режим доступа : URL : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/68/L.39.
168. 170MFA Statement on the adoption of the UN resolution, "Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine)" [Электронный ресурс] // Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. - 2016. – 19 December. – Режим доступа : URL : <http://mfa.gov.ua/en/press-center/news/53305-zajava-mzs-shhodo-uhvalennya-rezolyuciji-ga-oon-stan-z-pravami-lyudini-u-avtonomnij-respublici-krim-ta-misti-sevastopoly-ukrajina>.
169. Шепова Н. ООН и некоторые проблемы регионального миротворчества / Н. Шепова // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. - № 6.

170. ECOWAS Official Web Site [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://www.ecowas.int/>.
171. Southern African Development Community Official Web Site [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://www.sadc.int/>.
172. Agreement Establishing a Tripartite Free Trade Area Among the Common Market for Eastern and Southern Africa, the East African Community and the Southern African Development Community [Электронный ресурс] // Tralac. – 2015. – 10 July. – Режим доступа : URL : <http://www.tralac.org/news/article/7646-signed-agreement-establishing-a-tripartite-free-trade-area-among-comesa-the-eac-and-sadc.html>.
173. Thompson A., Olusegun S. China in Africa: An evaluation of Chinese investment [Электронный ресурс] / A. Thompson, S. Olusegun // Initiative for Public Policy Analysis Business. – 2014. – Режим доступа : URL : http://www.ippanigeria.org/china_africa_working.pdf.
174. Présentation de la Zone franc. – Banque de France [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <https://www.banque-france.fr/eurosysteme-et-international/zone-franc/presentation-de-la-zone-franc.html>.
175. Thompson A., Olusegun S. China in Africa: An evaluation of Chinese investment [Электронный ресурс] / A. Thompson, S. Olusegun // Initiative for Public Policy Analysis Business. – 2014. – Режим доступа : URL : http://www.ippanigeria.org/china_africa_working.pdf.
176. The Exportation of Ugandan Rebel Violence: A Comparison of the Allied Democratic Forces and Lord's Resistance Army [Электронный ресурс] // Armed Conflict Location & Event Data Project. – 2015. – 10 June. – Режим доступа : URL : <http://www.crisis.acledata.com/the-exportation-of-ugandan-rebel-violence-a-comparison-of-the-allied-democratic-forces-and-lords-resistance-army/>.
177. Agenda for the Dialogue between the Government of the DRC and the M23 on the situation in Eastern Congo [Электронный ресурс] // United Nations Peacemaker. – 2013. – 16 January. – Режим доступа : URL : <http://peacemaker.un.org/drc-m23agendafordialogue2013>.

178. Security Council Condemns Illegal Exploitation of Democratic Republic of Congo's Natural Resources. - United Nations. – 2001. – 3 march [Электронный ресурс] // United Nations. – 2001. – 3 March. – Режим доступа: URL: <http://www.un.org/News/Press/docs/2001/sc7057.doc.htm>.
179. Хатунцев С.В. Новый взгляд на развитие цивилизаций и таксономию культурно-исторических общностей / С. В. Хатунцев // Цивилизационный подход к истории: проблемы и перспективы развития. Ч.1. — Воронеж, 1994.
180. Henry A. Burundi at the edge of war? [Электронный ресурс] / A. Henry // Contact Dispatch. – 2015. – 30 June. – Режим доступа : URL : <https://contactdispatch.wordpress.com/2015/06/30/burundi-at-the-edge-of-war-by-archie-henry/>.
181. Diarra, A. Islamists declare full control of Mali's north [Электронный ресурс] / A. Diarra // Reuters. – 2012. – 28 July. – Режим доступа : URL : <http://www.reuters.com/article/2012/06/28/us-mali-crisis-idUSBRE85R15720120628>.
182. Kulish N. Scores die in ferry accident as they flee violence in South Sudan [Электронный ресурс] / N. Kulish // New York Times. – 2014. – 14 January. – Режим доступа : URL : http://www.nytimes.com/2014/01/15/world/africa/south-sudan.html?_r=0.d.
183. Батюк В. И. Африка в американской стратегии локальной войны / В. И. Батюк // США – Канада. Экономика, политика, культура. - 2013. – № 12. – с. 71-80.
184. Martin E. US-Africa Summit: Will America Boost Africa's Economic Progress? [Электронный ресурс] / E. Martin // AtlasOne - 2014. – 8 August. – Режим доступа : URL : <http://atlasone.org/2014/08/08/us-africa-summit-will-america-boost-africas-economic-progress/>.
185. Mazzetti M., Schmitt E. Pentagon Seeks to Knit Foreign Bases Into ISIS-Foiling Network [Электронный ресурс] / M. Mazzetti, E. Schmitt // The New York Times - 2015. – 10 December. – Режим доступа : URL : http://www.nytimes.com/2015/12/11/us/politics/pentagon-seeks-string-of-overseas-bases-to-contain-isis.html?_r=0.

186. About the Command [Электронный ресурс] // United States Africa Command. – Режим доступа : URL : <http://www.africom.mil/about-the-command>.
187. The Commonwealth [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://thecommonwealth.org/history-of-the-commonwealth/cameroon-and-mozambique-join-commonwealth>.
188. Кулькова О. С. Политика Великобритании в странах Африки при лейбористском правительстве Т. Блэра [Текст] : Дис... канд. ист. наук: 07.00.15 / О. С. Кулькова; Центр российско-африканских отношений и внешней политики стран Африки Учреждения Российской академии наук Института Африки РАН. – М., 2011.
189. Лондонский саммит поддержал борьбу Сомали с терроризмом [Электронный ресурс] // BBC News. – 2012. – 24 февраля. – Режим доступа : URL : http://www.bbc.co.uk/russian/international/2012/02/120223_london_conference_somali.shtml.
190. Weitz R. China's Uranium Quest Part 2: The Turn to Foreign Markets [Электронный ресурс] / R. Weitz // The Jamestown Foundation. – 2011. – 2 September. – Режим доступа : URL : [http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=38363&tx_ttnews\[backPid\]=25&cHash=e9dfb04dca527cea3a3e815ae4b3adb5#.VJ4T1cJ8Fw](http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews[tt_news]=38363&tx_ttnews[backPid]=25&cHash=e9dfb04dca527cea3a3e815ae4b3adb5#.VJ4T1cJ8Fw).
191. Мануков С. Второе пробуждение [Электронный ресурс] / С. Мануков // Expert Online. – 2013. – 23 сентября. – Режим доступа : URL : <http://expert.ru/2013/09/23/vtoroe-probuzhdenie/>.
192. Лебедева Э. Активизация КНР и ЕС в Африке / Э. Лебедева // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. - № 10.
193. Усубалиев Э. Китайская "колонизация" Африки [Электронный ресурс] / Э. Усулибаев // Аналитический центр Разумные Решения. – Режим доступа : URL : <http://www.analitika.org/article.php?story=20070212052315456>.
194. Кулькова О. С. Африка и ЕС: в преддверии четвертого совместного саммита [Электронный ресурс] / О. С. Кулькова // Российский совет по международным

- делам.- 2014. – 5 апреля. – Режим доступа : URL : http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=3438#top-content.
195. Africa attractiveness survey 2013 - getting down to business [Электронный ресурс] // Ernst & Young Global Limite. – 2014. – Режим доступа : URL : [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/The_Africa_Attractiveness_Survey_2013/\\$FILE/Africa_Attractiveness_Survey_2013_AU1582.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/The_Africa_Attractiveness_Survey_2013/$FILE/Africa_Attractiveness_Survey_2013_AU1582.pdf).
196. CAR rebel head Michel Djotodia to review mining deals [Электронный ресурс] // BBC. – 29 March. – 2013. – Режим доступа : URL : <http://www.bbc.com/news/world-africa-21977438>.
197. Willsher K. French troops exchange fire with rebels in Central African Republic [Электронный ресурс] / K. Willsher // The Guardian. – Monday 9 December. – 2013. – Режим доступа : URL : <http://www.theguardian.com/world/2013/dec/09/french-troops-rebels-central-african-republic>.
198. Diarra, A. Islamists declare full control of Mali's north [Электронный ресурс] / A. Diarra // Reuters. – 2012. – 28 July. – Режим доступа : URL : <http://www.reuters.com/article/2012/06/28/us-mali-crisis-idUSBRE85R15720120628>.
199. French troops retake the last remaining Islamist urban stronghold in Mali [Электронный ресурс] // USA Today. – 2013. – 30 January. – Режим доступа : URL : <http://www.usatoday.com/story/news/world/2013/01/30/french-troops-control-key-airport-in-north-mali/1876543/>.
200. Leimbach, D. China Takes a Peacekeeping Risk in Mali [Электронный ресурс] / D. Leimbach // PassBlue. - 2014. – 4 March. – Режим доступа : URL : <http://passblue.com/2014/03/04/china-takes-a-peacekeeping-risk-in-mali>.
201. Грабовський С., Каспрук В. Християноцид: Нігерію роздирає конфлікт між мусульманами та християнами [Електронний ресурс] / С. Грабовський, В. Каспрук // Тиждень. - 2012. – 22 січня. – Режим доступа : URL : <http://tyzhden.ua/World/39967>.

202. Две части новой Гондваны [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://bricsmagazine.com/ru/articles/dve-chasti-novoy-gondvany>.
203. Африканский вектор политики БРИКС [Электронный ресурс] // Народный корреспондент. - 2015. - 14 июля. - Режим доступа: URL: <http://nk.org.ua/geopolitika/afrikanskiy-vektor-politiki-briks-15216>.
204. Африканский вектор политики БРИКС [Электронный ресурс] // Народный корреспондент. - 2015. - 14 июля. - Режим доступа: URL: <http://nk.org.ua/geopolitika/afrikanskiy-vektor-politiki-briks-15216>.
205. Африканский вектор политики БРИКС [Электронный ресурс] // Народный корреспондент. - 2015. - 14 июля. - Режим доступа: URL: <http://nk.org.ua/geopolitika/afrikanskiy-vektor-politiki-briks-15216>.
206. Волконский В. М. Китайско-индийское геополитическое противостояние в Африке [Электронный ресурс] / В. М. Волконский // Международная политика. – 2012. – № 6. – с. 69. Режим доступа: URL: http://riss.ru/images/pdf/journal/2012/5/06_.pdf.
207. An African Military Power [Электронный ресурс] // German-Foreign-Policy. - 2015. – 22 July (переклад: Москалик Д., «Центр дослідження Африки» для «Наступної республіки»). – Режим доступа : URL: www.german-foreign-policy.com/en/fulltext/58865.
208. An African Military Power [Электронный ресурс] // German-Foreign-Policy. - 2015. – 22 July (переклад: Москалик Д., «Центр дослідження Африки» для «Наступної республіки»). – Режим доступа : URL: www.german-foreign-policy.com/en/fulltext/58865.
209. Био-Чане А., Ван Ц. Максимизация выгод от расширяющегося экономического взаимодействия Китая с Африкой [Электронный ресурс] / А. Био-Чане, Ц. Ван // Финансы и развитие. – 2008. – т. 45, № 1]. – Режим доступа : URL : www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2008/03/pdf/wang.pdf.
210. Fallon A. Throwing the Tanzania-Zambia Railway a Lifeline [Электронный ресурс] / A. Fallon // Inter Press Service News Agency. – 2013. – 11 December. –

Режим доступу : URL : <http://www.ipsnews.net/2013/12/tanzania-zambia-railway-line-time-stands-still/>.

211. Протестуючі пов'язують Китай з геноцидом у Судані [Електронний ресурс] // The Epoch Times Україна. – Режим доступу : URL : <http://www.epochtimes.com.ua/articles/view/2/6411.html>.

212. Levis, P. M. *Groving apart: oil, politics, and economic change in Indonesia and Nigeria* / P. M. Levis // The University of Michigan Press, 2007.

213. Glencore is accused of tax evasion in Zambia [Електронний ресурс] // MiningWatch Canada Release. – MAC: Mines and Communities. - 2011. - 18 April. – Режим доступу : URL : <http://www.minesandcommunities.org/article.php?a=10842>.

214. Деминцева Е., Федюкин И. Экспансия Китая в Африке [Електронний ресурс] / Е. Деминцева, И. Федюкин // Globalization.su. – Режим доступу : URL : http://globalization.su/planet_in_changes/econom/content/ProEtContra_14_107-117.pdf.

215. Деминцева Е., Федюкин И. Экспансия Китая в Африке [Електронний ресурс] / Е. Деминцева, И. Федюкин // Globalization.su. – Режим доступу : URL : http://globalization.su/planet_in_changes/econom/content/ProEtContra_14_107-117.pdf.

216. Нике В. Стратегия Китая в Африке [Електронний ресурс] / В. Нике // France diplomatie. – Режим доступу : URL : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/0805-Niquet-RUS.pdf>.

217. Japan-Petroleum (Oil) Imports, 1995-2009 [Електронний ресурс] // U.S. Energy Information Administration. – Режим доступу : URL : <http://www.eia.doe.gov/emeu/ipsr/t411.xls>.

218. Japan's Outward FDI by Country/Region (Balance of Payments basis, net and flow) [Електронний ресурс] // U.S. Energy Information Administration. – Режим доступу : URL : http://www.jetro.go.jp/en/reports/statistics/data/bpfdi01_e_0905.xls.

219. Ifiekandu, A. Africa: \$ 24 Billion Japanese Trade, Aid Inflows to Drop [Электронный ресурс] / A. Ifiekandu // allAfrica.com. – 24 March. – 2011. – Режим доступа : URL : <http://allafrica.com/stories/201103240336.html>.
220. Deputy Minister Hajaig opens 9th South Africa – Japan Partnership Forum [Электронный ресурс] // Department of Foreign Affairs. - 26 January. - 2009. – Режим доступа : URL : <http://www.dfa.gov.za/docs/2009/japa0126.html>.
221. Родин А. Эволюция экономической помощи Японии странам Африки / А. Родин // Азия и Африка сегодня. – 2015. - № 10.
222. South Sudan: Japanese engineers join UN mission to build roads and bridges [Электронный ресурс] // UN News Centre. – 2012. – 21 February. – Режим доступа : URL : <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=41317&Cr=south+sudan&Cr1=>.
223. India: Ethiopia invites farmers of Punjab for farming [Электронный ресурс] // Ayyaantuu News Online website. – 2012. – 6 February. – Режим доступа : URL: <http://ayyaantuu.com/horn-of-africa-news/ethiopia/india-ethiopia-invites-farmers-of-punjab-for-farming/>.
224. Kaplan R. D. Center Stage for the 21st Century. Power Plays in the Indian Ocean / R. D. Kaplan // Foreign Affairs. – 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://www.foreignaffairs.com/articles/64832/robert-d-kaplan/center-stage-for-the-21st-century>.
225. Sharma V. Indian farmers look to reap rich gains in Madagascar [Электронный ресурс] / V. Sharma // The Economic Times. – 2011. – 15 January. – Режим доступа : URL : http://articles.economictimes.indiatimes.com/2011-01-15/news/28427527_1_madagascar-president-andry-rajoelina-indian-farmers.
226. Kaplan R. D. Center Stage for the 21st Century. Power Plays in the Indian Ocean / R. D. Kaplan // Foreign Affairs. – 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://www.foreignaffairs.com/articles/64832/robert-d-kaplan/center-stage-for-the-21st-century>.
227. Усов В.А. Индия и Африка на рубеже тысячелетий: прошлое, настоящее, будущее / В. А. Усов // Ин-т Африки РАН, 2010.

228. Волхонский В. М. Китайско-индийское геополитическое противостояние в Африке [Электронный ресурс] / В. М. Волхонский // Международная политика. – 2012. – № 6. – с. 69. Режим доступа: URL: http://riss.ru/images/pdf/journal/2012/5/06_.pdf.
229. India-Africa Forum Summit [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.iafs.in/home.php>.
230. Ханенкова Е. Индия открывает себе окно в Африку. В Африке уже живёт Китай [Электронный ресурс] / Е. Ханенкова // Regnum. – 2015. – 6 ноября. – Режим доступа: URL: <http://regnum.ru/news/polit/2006712.html>.
231. Премьер Индии назвал приоритеты во время председательства в БРИКС [Электронный ресурс] // Риановости. - 2015. – 15 ноября. – Режим доступа: URL: <http://ria.ru/world/20151115/1321087499.html>
232. Turkey-Africa Cooperation Summit set to begin [Электронный ресурс] // Daily News – 2014. – 14 November. – Режим доступа: URL: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-africa-cooperation-summit-set-to-begin----- .aspx?pageID=238&nID=74302&NewsCatID=344>.
233. Украинские вагоны вагоны Турция будет продавать странам Африки и Ближнего Востока [Электронный ресурс] // Украина по-арабски. – 2015. – 4 ноября. – Режим доступа: URL: <http://arab.com.ua/ru/the-Ukrainian-cars-will-be-to-be-delivered-in-Africa-and-on-the-near-East>.
234. Turkey-Africa Cooperation Summit set to begin [Электронный ресурс] // Daily News – 2014. – 14 November. – Режим доступа: URL: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-africa-cooperation-summit-set-to-begin----- .aspx?pageID=238&nID=74302&NewsCatID=344>.
235. Свистунова И. Турция и ее африканская дилемма [Электронный ресурс] / И. Свистунова // Украина по-арабски. – 2015. – 17 декабря. – Режим доступа: URL: <http://ru.journal-neo.org/2014/12/17/turtsiya-i-ee-afrikanskaya-dilemma/>.

236. Свистунова И. Турция и ее африканская дилемма [Электронный ресурс] / И. Свистунова // Украина по-арабски. – 2015. – 17 декабря. – Режим доступа: URL: <http://ru.journal-neo.org/2014/12/17/turtsiya-i-ee-afrikanskaya-dilemma/>.
237. Security Council Condemns Illegal Exploitation of Democratic Republic of Congo's Natural Resources. - United Nations. – 2001. – 3 march [Электронный ресурс] // United Nations. – 2001. – 3 March. – Режим доступа: URL: <http://www.un.org/News/Press/docs/2001/sc7057.doc.htm>.
238. Kohn, H. The Age of Nationalism / H. Kohn // New York, 1962.
239. Smith A. State and Nation in the Third World. The Western State and African Nationalism / A. Smith // Brighton, 1983.
240. Epstein A. L. Ethnos and Identity / A-L. Epstein // London: Tavistock Publications, 1978.
241. Smith A. State and Nation in the Third World. The Western State and African Nationalism / A. Smith // Brighton, 1983.
242. Cole, Jeffery A. The Potosí Mita, 1573-1700: Compulsory Indian Labor in the Andes / Jeffery A. Cole // Stanford: Stanford University Press, 1985.
243. Olayode K. Self-Determination, Ethno-Nationalism and Conflicts in Nigeria / K. Olayode // Department of International Relations, Obafemi Awolowo University. – Ile-Ife, 2009.
244. Mathieson S. and Atwel D. Between Ethnicity and Nationhood: Shaka Day and the Struggle over Zuluness in post-Apartheid South Africa / S. Mathieson, D. Atwel // Multicultural States: Rethinking Difference and Identity edited. – Routledge, UK, 1998.
245. Asiwaju, A. I. (ed.) Partitioned Africans: Ethnic Relations across Africa's International Boundaries, 1884–1984 / A. I. Asiwaju // London: C. Hurst and Company, 1985.
246. Ibhawoh B. and Dibua J. I. Deconstructing Ujamaa: The Legacy of Julius Nyerere in the Quest for Social and Economic Development / B. Ibhawoh, J. I. Dibua // African Journal of Political Science. – 2003. – Vol. 8, No. 1.
247. Lovejoy P. E. Transformations in Slavery, 3rd edition / P. E. Lovejoy // Cambridge University Press, 2012.

248. Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р. Етнополітична карта світу ХХІ століття / П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк, Р. Турчак // Л.: Мандрівець, 2000.
249. Cahen, M. «Dhlakama E Maningue Nice!»: An Atypical Former Guerrilla in the Mozambican Electoral Campaign / M. Cahen // Transformation. – No. 35, 1998.
250. Исмагилова Р. Н. Этничность и политика / Р. Н. Исмагилова // Азия и Африка сегодня. – 1997. – № 6.
251. Rothchild, Donald S. Managing Ethnic Conflict in Africa: Pressures and Incentives for Cooperation / Donald S. Rothchild // Brookings Institution Press, 1997.
252. Dugger C. W. Governing Party in Angola Wins Election in a Landslide, Official Results Show [Електронний ресурс] / С. W. Dugger // New York Times. – 2008. – 4 October. – Режим доступа : URL : http://www.nytimes.com/2008/09/10/world/africa/10angola.html?partner=rssnyt&emc=rss&_r=0.
253. Dolan, K. Daddy's Girl: How An African 'Princess' Banked \$ 3 Billion In A Country Living On \$ 2 A Day» [Електронний ресурс] / К. Dolan // Forbes. – 2013. – 14 August. – Режим доступа : URL : http://www.forbes.com/fdc/welcome_mjx.shtml.
254. Zahoor A. Muslim History: 570-1950 C.E. / A. Zahoor // Gaithersburg, MD: AZP (ZMD Corporation), 2000. – p. 79.
255. Bender G. J., Yoder P. S. Whites in Angola on the Eve of Independence / G. J. Bender, P. S. Yoder // Africa Today. — 1974. — № 21 (4). — С. 23—37.
256. Dore E. Myth of modernity: Peonage and Patriarchy in Nicaragua. – Duke University Press, 2006.
257. Громова Н. В. Этнолингвистическая ситуация в Танзании / Н.В. Громова // Этнографическое обозрение. – 2007. - № 2. – М. : Ин-т этнологии и антропологии РАН.
258. Прокопенко Л. Я. Новые политические элиты в государствах Юга Африки [Електронний ресурс] / Л. Я. Прокопенко // М.: Институт Африки РАН, 2011. – с. 208.
259. Democracy in Zambia: Challenges for the Third Republic. – Harare, 1996. – p. 33.

260. Angola – Brazil Expand Relations on Higher Education [Электронный ресурс] // World Education News & Reviews. – 2007. - 1 May. – Режим доступа : URL : <http://wenr.wes.org/2007/05/wenr-may-2007-americas/>.
261. Levis, P. M. Groving apart: oil, politics, and economic change in Indonesia and Nigeria / P. M. Levis // The University of Michigan Press, 2007.
262. Tuleu W., Goodman C. Nigeria: What could the New U.S. Border Control Program include? [Электронный ресурс] / W. Tuleu, C. Goodman // Security Assistance monitor. – 2014. – 5 May. – Режим доступа : URL : <http://www.securityassistance.org/blog/nigeria-what-could-new-us-border-control-program-include>.
263. Equatorial Guinea: One man's fight against dictatorship [Электронный ресурс] // The Guardian. – 2014. - 11 July. – Режим доступа : URL : <http://www.theguardian.com/world/2014/jul/11/equatorial-guinea-human-rights-africa-dictatorship-tutu-alicante>.
264. Эволюция традиционных институтов в колониальной и постколониальной Африке // М.: Институт Африки РАН, 2001.
265. Cyril O. and Rustad S. A. Oil and insurgency in the Niger Delta : managing the complex politics of petro-violence / O. Cyril, S. A. Rustad // London: Zed Books, 2011.
266. Eghosa, O. Ethnicity and its Management in Africa: The Democratisation Link / O. Eghosa // Lagos: Malthouse Press Limited.
267. Smith A. State and Nation in the Third World. The Western State and African Nationalism / A. Smith // Brighton, 1983.
268. Ersoy A., Gorny M., Kechriotis V. Modernism: The Creation of Nation-State / A. Ersoy, M. Gorny, V. Kechriotis // Central European University Press, 2010.
269. Мизерханов В. С. Интеллектуалы, власть и общество в Черной Африке / В. С. Мизерханов // М., 2001. – с. 132.
270. Gruenais M. E., Mbambi F. M., Tonda J. Messies, fétiches et lutte de pouvoirs entre les «grands hommes» du Congo démocratique / M. E. Gruenais, F. M. Mbambi, J. Tonda // Cahiers d'Etudes africains. – 1995. – № 137. – p. 165.

271. Vokamba E.J. Authenticity and the Choice of a National Language, the Case of Zaire / E. J. Vokamba // *Studies in the Linguistic Sciences*. — 1976. — № 2.
272. Дейч Т. Как погасить огонь в опасных точках Африки // *Азия и Африка сегодня*. — 2005. - № 12 (581). - ст. 20-21.
273. Мизерханов В. С. Интеллектуалы, власть и общество в Черной Африке / В. С. Мизерханов // М., 2001. — с. 102.
274. Мизерханов В. С. Интеллектуалы, власть и общество в Черной Африке / В. С. Мизерханов // М., 2001. — с. 96.
275. Мизерханов В. С. Интеллектуалы, власть и общество в Черной Африке / В. С. Мизерханов // М., 2001. — с. 93.
276. Kengne P. E. La problématique de l'unité nationale au Cameroun / P. E. Kengne // Paris: Harmattan, 1986.
277. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / К. Леви-Стросс // М., 1994.
278. Костюк Р. Война в сердце Африки [Электронный ресурс] / Р. Костюк // *Globoscope*. — 2008. — 16 ноября. — Режим доступа : URL : <http://www.globoscope.ru/content/articles/2170/>.
279. *Democracy in Zambia: Challenges for the Third Republic*. — Harare, 1996. — p. 33.
280. Прокопенко Л. Я. Новые политические элиты в государствах Юга Африки [Электронный ресурс] / Л. Я. Прокопенко // М.: Институт Африки РАН, 2011. — с. 208.
281. Kayakiran F. Shell Sells Nigerian Oil Lease for \$ 1.7 Billion to Local Company [Электронный ресурс] / F. Kayakiran // *Bloomberg Business*. — 2015. — 25 March. — Режим доступа : URL : <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-03-25/shell-sells-nigerian-oil-lease-for-1-7-billion-to-local-company>.
282. Chidester D., James W. G., Dexter F., James W. What Holds Us Together: Social Cohesion in South Africa [Электронный ресурс] / D. Chidester D., W. G., F. Dexter, W. James // *HSRC Press*, 2003. — Режим доступа : URL : http://books.google.com.ua/books?id=__ycVguikuQC&hl=ru.

283. Stoddard, A. Ethnonationalism and the Failed State: Sources of Civil State Fragmentation in the International Political Economy [Электронный ресурс] / A. Stoddard // Режим доступа : URL : http://www.carleton.ca/e-merge/docs_vol3/articles/Ethnonationalism.pdf.
284. Дейч Т. Как погасить огонь в опасных точках Африки // Азия и Африка сегодня. – 2005. - № 12 (581). - ст. 20-21.
285. Rotberg, R. and Mazrui, A. A. Protest and Power in Black Africa / R. Rotberg, A. A. Mazrui // New York : Oxford University Press, 1970.
286. Independent national electoral commission [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://www.inecnigeria.org/>.
287. Adams A. Regional Autonomy and fiscal federalism [Электронный ресурс] / A. Addams // Northwestern university press. – 2015. – July 27 (переклад Олійника Ю. І.). – Режим доступа : URL : <http://www.osundefender.org/?p=240458>.
288. Жидков О. Крашенникова Н. История государства и права зарубежных стран / О. Жидков, Н. Крашенникова [Электронный ресурс] // Глава 17. - М., 1998. – Режим доступа : URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/istrp/50.php.
289. The World Factbook [Электронный ресурс] // Central Intelligence Agency. – Режим доступа : URL: <https://www.cia.gov.ua>.
290. Mathieson S. and Atwel D. Between Ethnicity and Nationhood: Shaka Day and the Struggle over Zuluness in post-Apartheid South Africa / S. Mathieson, D. Atwel // Multicultural States: Rethinking Difference and Identity edited. – Routledge, UK, 1998.
291. Diarra, A. Islamists declare full control of Mali's north [Электронный ресурс] / A. Diarra // Reuters. – 2012. – 28 July. – Режим доступа : URL : <http://www.reuters.com/article/2012/06/28/us-mali-crisis-idUSBRE85R15720120628>.
292. Aïssatou Fall. Understanding the Casamance conflict: a background [Электронный ресурс] / Fall Aïssatou // Kaipct Monograph. – 2010. – December. – Режим доступа : URL: <http://www.kaipct.org/Publications/Monographs/Monographs/Monograph-7-Aissatou.aspx>.

293. Senegal – Casamance separatist insurgency kills four [Электронный ресурс] // Reuters. – 2013. – 3 February. – Режим доступа: URL: <http://africajournalismtheworld.com/2013/02/03/senegal-casamance-separatist-insurgency-kills-four/>.
294. Cutter, Charles H. Africa 2006 (41st ed.) / Charles H. Cutter // Harpers Ferry, West Virginia: Stryker-Post Publications, 2006.
295. The Malawi religion project [Электронный ресурс] // Malawi Longitudinal Study of Families and Health. – Режим доступа : URL : <http://malawi.pop.upenn.edu/malawi-data-qualitative-religion>.
296. Cyril O. and Rustad S. A. Oil and insurgency in the Niger Delta : managing the complex politics of petro-violence / O. Cyril, S. A. Rustad // London: Zed Books, 2011.
297. Hunwick J. Religion and national integration in Africa: Islam, Christianity and politics in the Sudan and Nigeria / J. Hunwick // Northwestern university press. – 1992.
298. Joseph Kony: US doubts LRA rebel leader's surrender [Электронный ресурс] // BBC. – 2013. – 21 November. – Режим доступа : URL : <http://www.bbc.com/news/world-africa-25036874>.
299. Azikive, A. France and the Militarization of Central Africa: Thousands of Muslims Fleeing the Central African Republic [Электронный ресурс] / A. Azikive // Global Research. - 2014. – 6 April– Режим доступа : URL : <http://www.globalresearch.ca/france-and-the-militarization-of-central-africa-thousands-of-muslims-fleeing-the-central-african-republic/5369276>.
300. Central African Republic factions announce ceasefire [Электронный ресурс] // BBC. – 2014. – 24 July. – Режим доступа : URL : <http://www.bbc.com/news/world-africa-28457599>.
301. Chad troops killed in Boko Haram counter-attack [Электронный ресурс] // News24. – 2015. – 5 February. – Режим доступа : URL : <http://www.news24.com/Africa/News/Chad-troops-killed-in-Boko-Haram-counter-attack-20150205>.

302. Ranked as the #10 country where Christians face the most persecution [Электронный ресурс] // OpenDoors. – 2015. – Режим доступа : URL : <https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/world-watch-list/nigeria/>.
303. Olayode K. Self-Determination, Ethno-Nationalism and Conflicts in Nigeria / K. Olayode // Department of International Relations, Obafemi Awolowo University. – Ile-Ife, 2009.
304. Nigeria: First Execution under Sharia Condemned [Электронный ресурс] // Human Rights Watch. – Режим доступа : URL : <http://www.hrw.org/en/news/2002/01/08/nigeria-first-execution-under-sharia-condemned>.
305. Louw-Vaudran, L. Nigeria's election: What will the results mean for its foreign policy? / L. Louw-Vaudran // This is Africa. – 2015. – 27 March [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://thisisafrika.me/nigerias-election-will-results-mean-foreign-policy/>.
306. Cilliers J. K., Schünemann J., Moyer J. D. Power and Influence in Africa: Algeria, Egypt, Ethiopia, Nigeria and South Africa [Электронный ресурс] / J. K. Cilliers, J. Schünemann, J. D. Moyer // African futures. - Institute for security studies. — 2015. — № 14. – Режим доступа : URL : <http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/34889/1/AfricanFuturesNo14-V2.pdf?1>.
307. Clifford, J. Ethno-nationalism and Democracy in Nigeria / J. Clifford // Lagos: Model Books Limited, 2003.
308. Independent national electoral commission [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://www.inecnigeria.org/>.
309. Kayakiran F. Shell Sells Nigerian Oil Lease for \$ 1.7 Billion to Local Company [Электронный ресурс] / F. Kayakiran // Bloomberg Business. – 2015. – 25 March. – Режим доступа : URL : <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-03-25/shell-sells-nigerian-oil-lease-for-1-7-billion-to-local-company>.

310. Olayode K. *Self-Determination, Ethno-Nationalism and Conflicts in Nigeria* / K. Olayode // Department of International Relations, Obafemi Awolowo University. – Ile-Ife, 2009.
311. Найвпливовіші наступні групи - Egbesu Boys of Africa (EBA) народу Егбесу, Bakassi Boys від етносу Бокасі, Niger Delta Volunteers Force – Сила добровольців Дельти Нігеру, Movement for the Survival of the Itsekiri Ethnic Nationality - Рух за виживання народу Ітсекірі, the Mass Movement for the Actualisation of Sovereign State of Biafra (MASSOB) – Народний Рух за відновлення незалежної держави Біафра (провінція Біафра оголосила в 1967 р. незалежність, проте не добилась свого, зате Нігерія втратила 2 мільйони людей), the Chicoso Movement – Рух Чікоко, і все частіше Movement for the Emancipation of the Niger Delta (MEND) – Рух за визволення Дельти Нігеру.
312. Mugumya G. *Exchanging Weapons for Development in Mali: Weapon Collection Programmes Assessed by Local People* / G. Mugumya // United Nations Institute for Disarmament Research UNIDIR. – Geneva, 2004.
313. Brahima O. *Mali's secular Tuareg rebeptemels splinter, new group says independence unrealistic* [Електронний ресурс] / O. Brahima // Associated Press. – 2012. - 24 September. – Режим доступу : URL : <http://www.webcitation.org/6BRQo1tFn>.
314. Friedman L. *300,000 Malians flee drought, war and famine* [Електронний ресурс] / L. Friedman // ClimateWire. – 2012. – May 31. – Режим доступу : URL : <http://www.eenews.net/stories/1059965141>.
315. Kwanashie, G. A. *The Making of the North in Nigeria 1900-1965* / G. A. Kwanashie // Kaduna: Arewa House, 2002.
316. *Світова гібридна війна: український фронт* / за загальною редакцією В. П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с.
317. Москалик Д. В. *Проксі-війна в Республіці Чад 1978-87 років* [Електронний ресурс] / Д. В. Москалик // Центр дослідження Африки. – 2015. – 10 липня. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/%D1%87%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B1%D0%BD%D1%96->

- %D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-
%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%
86%D1%96-%D0%B2-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B3.
318. Москалик Д. В. Проксі-війна в Республіці Чад 1978-87 років [Електронний ресурс] / Д. В. Москалик // Центр дослідження Африки. – 2015. – 10 липня. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/%D1%87%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B1%D0%BD%D1%96-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%96-%D0%B2-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B3>.
319. Reyntjens, F. The Great African War: Congo and Regional Geopolitics, 1996–2006 / F. Reyntjens // Cambridge University Press, 2009.
320. Security Council Condemns Illegal Exploitation of Democratic Republic of Congo's Natural Resources [Електронний ресурс] // United Nations. – 2001. – 3 March. – Режим доступу: URL: <http://www.un.org/News/Press/docs/2001/sc7057.doc.htm>.
321. Джаред И. Убийство в Конго [Електронний ресурс] / И. Джаред // Левая Россия. – 2001. – № 1 (14). – 4 февраля. – Режим доступу: URL: http://www.africana.ru/lands/Congo/DzharedIsrael_Kabila.htm.
322. Congo-Kinshasa: Increasing Ethnic Violence in DR Congo Has Led to Serious Humanitarian Crisis – UN [Електронний ресурс] // allAfrica. – 2013. - 4 January. – Режим доступу : URL : <http://allafrica.com/view/group/main/main/id/00022110.html>.
323. Kalb, M. G. The Congo Cables: The Cold War in Africa – From Eisenhower to Kennedy / M. G. Kalb // New York, Macmillan Publishing Company, 1982.
324. Nzongola-Ntalaja, G. The Congo from Leopold to Kabila [Електронний ресурс] / G. Nzongola-Ntalaja // Zed Books Ltd, New York, 2002. – Режим доступу : URL : http://books.google.co.uk/books?id=qqWivIAe2h4C&pg=PA100&dq=CONAKAT+Munongo&as_brr=3&ei=WaGcSZLNBYjcygTLtYnrBA&client=firefox-a#v=onepage&q=CONAKAT%20Munongo&f=false.

325. Dummett M. Congolese rebels massacred own soldiers and civilians to foil coup in Kisangani [Електронний ресурс] / М. Dummett // The Telegraph. – 2002. - 2 June. – Режим доступу : URL : <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/democraticrepublicofcongo/1396128/Congolese-rebels-massacred-own-soldiers-and-civilians-to-foil-coup-in-Kisangani.html>.
326. Prunier G. Africa's World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe / O. Prunier // Oxford: Oxford University Press, 2009.
327. Central African's pressured leader open to unity government [Електронний ресурс] // AFP. – 2012. – 31 December. – Режим доступу : URL : <https://web.archive.org/web/20130128203523/http://au.news.yahoo.com/world/a/-/world/15734798/c-africa-rebels-defy-peace-efforts-inch-towards-capital/>.
328. J. B Forest. Subnationalism in Africa: ethnicity, alliances and politics [Електронний ресурс] / J. B. Forest // Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers Inc, 2004. – Режим доступу : URL : http://books.google.com.ua/books?id=d9q7SewnBZgC&pg=PA111&lpg=PA111&dq=katanga+luba+separatist&source=bl&ots=o9c9Dpr7_i&sig=OGKjj7jwvgrQkRVInnTKj4mBwR8&hl=ru&sa=X&ei=p68oVJudD_DB7AaFooDYCA&ved=0CDYQ6AEwAw#v=onepage&q=katanga%20luba%20separatist&f=false.
329. Democracy in Zambia: Challenges for the Third Republic. – Harare, 1996. – p. 33.
330. Олійник Ю. І. Чи потрібні Україні миротворці в Конго [Електронний ресурс] / Ю. І. Олійник // Центр дослідження Африки. – 2017. – 12 лютого. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/%D1%87%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B1%D0%BD%D1%96-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%96-%D0%B2-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B3>.

331. Олійник М. – Д.. «Липень надії»: чи отримала Східна Африка гідне майбутнє? [Електронний ресурс] / М. – Д. Олійник // Центр дослідження Африки. – 2018. – 30 липня. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%97-%D1%87%D0%B8-%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B0-%D1%81%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D0%B0%D1%84%D1%80/>.

332. Олійник М. – Д.. «Липень надії»: чи отримала Східна Африка гідне майбутнє? [Електронний ресурс] / М. – Д. Олійник // Центр дослідження Африки. – 2018. – 30 липня. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%97-%D1%87%D0%B8-%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B0-%D1%81%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D0%B0%D1%84%D1%80/>.

333. Бурдаков А. (переклад) Заморожений конфлікт в Сахарі може віднвитися [Електронний ресурс] / А. Бурдаков // Центр дослідження Африки. – 2016. – 30 липня. – Режим доступу : URL: <http://african.com.ua/frozen-conflict-in-western-sahara/>.

ДОДАТКИ

Додаток А. Список опублікованих робіт за темою дисертації

Основні наукові положення, практичні висновки дисертаційного дослідження викладені автором у наступних 7 одноосібних статтях (з них 1 закордонна) та 5 доповідях.

Статті у фахових виданнях України

1. Олійник Ю. І. Нестабільність у Демократичній Республіці Конго та роль етнічного фактору // Вісник Львівського Університету (серія Міжнародні відносини). Львів, 2015. № 36 (частина 3). С. 85–91.
2. Олійник Ю. І. Фактори політичної легітимації та групової ідентичності в Тропічній Африці – моделі етнічної нації, політичної нації і традиційного світогляду // Гілея. Київ, 2016. № 1 (104). С. 234–237.
3. Олійник Ю. І. Національні інтереси України в Африці – чинники присутності та перспективи розвитку // Стратегічні пріоритети. Київ, 2016. № 1 (38). С. 22–30.
4. Олійник Ю. І. Політична самоідентифікація середнього класу тропічної Африки на матеріалі опитування африканських студентів в Україні // Вісник Харківського Університету Імені В. Н. Каразіна (серія Питання політології). Харків, 2016. № 29. С. 158–166.
5. Олійник Ю. І. Українська діаспора в країнах Африки // Науковий часопис «Українознавство». Київ, 2016. № 2 (59). С. 219–224.
6. Олійник Ю. І. Гібридні війни та досвід врегулювання конфліктів на прикладі Демократичної Республіки Конго // Історико-політичні проблеми сучасного світу. Чернівці, 2019. Т. 39. С. 79–82.

Статті в іноземних фахових виданнях та іноземних фахових виданнях, що занесені до наукометричних баз

7. Олійник Ю. І. Специфіка модернізації в Африці // Міжнародний збірник наукових праць «Європейське співробітництво». Варшава,

2016. № 3 (10). С. 116–123.

Тези

8. Олійник Ю. І. Громадянська війна у Центральноафриканській Республіці – роль зовнішніх акторів // «Шевченківська весна». Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (2 квітня 2015 р.). Київ, 2015. Ч. I. С. 32–34.

9. Олійник Ю. І. Українська присутність у Африці – економічний та військово-політичний аспекти // V Міжнародна інтернет-конференція молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання– 2015». Глухів, 2015.

10. Олійник Ю. І. Українська дипломатія в Африці: проблеми та перспективи // Актуальні проблеми зовнішньої політики України. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. Чернівці, 2015.

11. Олійник Ю. І. Співпраця України з ЄС і НАТО в миротворчій діяльності у Африці // Інтеграція України до Європейського Союзу. Проблеми та перспективи здійснення реформ очима молодих науковців (8–9 квітня 2016 року). Ірпінь, 2016. С. 124–126.

12. Олійник Ю. І. Використання релігійного фактору в політичній боротьбі у країнах Тропічної Африки // Ідентичності та політичні інститути. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 квітня 2017 р.). Ніжин, 2017. С. 62–64.

Додаток Б. Анкета-опитувальник (Research of identity among students-foreigners)

1. Name please your ethnic country (Назвіть країну, де проживає Ваш народ)
2. Name please your sex (Назвіть Вашу стать) male / female
3. Name please your ethnic identity (Назвіть етнічну ідентичність)
4. Name please your religious identity (Назвіть Вашу релігійну належність)
5. Name please your native language (Назвіть Вашу рідну мову)
6. Name please your age Назвіть Ваш вік)
7. Put in order the types of your identities (1 –the least important. 6 – the most important) Проранжируйте за важливістю типи ідентичності (1 – найменш важливий, 6 – найбільш важливий)

Religion (Релігія) – Nationality (Національність) -
 Citizenship (Громадянство) - Family (Родина) - Race (Раса) -
 City/a village of Your origin (Місто/село походження) - Local region
 (Місцевість) -
8. Are you a patriot of your country? (Чи Ви патріот країни?) – Yes / No (Так/Ні)
9. Do you feel that your nation is discriminated by other people who live in your country? (Чи відчуваєте дискримінацію Вашого народу з боку інших груп?) - Yes / No (Так/Ні)
10. Do you feel that supporters of your religion are discriminated in your country? (Чи відчуваєте дискримінацію віруючих Вашої релігії?) - Yes / No (Так/Ні)
11. Do you know anything about separatist political movements in your country? – (Чи знаєте про існування сепаратистських рухів у Вашій країні?) - Yes / No (Так/Ні)

12. Do you support the ideas of political separatism in your country? (Чи підтримуєте ідеї сепаратизму) - Yes / No (Так/Ні)
13. Do you feel that your race group is discriminated in your country? (Чи відсуваєте дискримінацію на расовому ґрунті?) - Yes / No (Так/Ні)
14. Put in order the types of main problems in your country (1 –the least important. 6 – the most important) (Проранжируйте проблеми у Вашій країні (1 – найменш важливі, 6 – найбільш важливі)
- Economic problems (Економічні проблеми) Religious conflicts (Релігійні конфлікти). Corruption (Корупція) Ethnical conflicts (Етнічні конфлікти) Criminal activity (Кримінальна діяльність)
15. Is your native language accepted as official in your country? (Чи Ваша рідна мова одержала офіційний статус?) - Yes / No (Так/Ні)
16. Do you feel that your language is discriminated in your country? (Чи відчуваєте дискримінацію на мовному ґрунті?) - Yes / No (Так/Ні)
17. Does the government of your country protect the rights of all ethnic groups? (Чи уряд у Вашій країні захищає права усіх етнічних груп?) - Yes / No (Так/Ні)
18. What is the level of your local regional interests presentence in central government? (Який рівень представництва місцевих інтересів Вашого регіону в центральному уряді?)– High/Low/ Local regional interests are not presented (Високий/Низький/Місцеві інтереси не представлені)
19. How often do you support the politics of your government? (Як часто Ви підтримуєте політику Вашого уряду?)– Always/Rarely/Never (Завжди/Рідко/Ніколи).

Country	Kenya	Nigeria	DR Congo	DR Congo	Nigeria	Nigeria	Nigeria	Tanzania
Sex	male	male	female	male	female	female	male	Male
Ethnical identity	Kenyan	Edo	Congolese	Muluba-Katanga	Nigerian	Igbo	Edo	-
Religious	Muslim	Christian	Christian	Christian	Christian	Christian	Catholic	Muslim

identity								
Native language	Arab	Edo	French	Swahili	Yoruba	Igbo	Sobe	Swahili
Age	20	27	27	26	20	27	21	20
Order of identities (1 – the least important, 6 – the most important)	city/village - 1 (Mombasa) race - 2 (white) family - 3 (Abdaho) citizenship - 4 nationality - 5 religion - 6 (Muslim)	family - 4 city/village - Benin local region - Edo	city/village - 1 family - 6	race - 2 (black) religion - 4 family - 5 city/village - 5 (Katanga) Nationality - 6 (Congolaise) Citizenship - 6 Local region - Lumumbashi	city/village - 1 race - 2 nationality - 3 citizenship - 4 family - 5 religion - 6	city/village - (Arochukneh) local region - 2 (Abia) race - 3 family - 4 nationality - 5 religion - 6	city/village - Sobe, Edo state race - black local regional - traditional	family - 1 race - 1 religion - 1 local region - 6 citizenship - 6 nationality - 6 city/village - Zanzibar
Patriotical feeling	No	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Feeling of discrimination on ethnicity	No	No	No	No	No	No	No	No
Feeling of discrimination on religion	Yes	No	No	No	Yes	Yes	No	No
Knowledge about separative movements	Yes	No	No	Yes	Yes	Yes	No	No
Supportance of political separatism	Yes	No	No	No	No	No	No	No
Feeling of discrimination on race	Yes	No	No	No	No	No	No	No

Order of main problems of the country (1 – the least important, 6 – the most important)	1 – criminal activity 2 – religious conflicts 3- ethnical conflicts 5 - corruption 6 – economical problems	1 - corruption 2 – economical problems 3- ethnical conflicts 4 – religious conflicts 5 – criminal activity	1 - religious conflicts 6 - corruption	1– religious conflicts 2- ethnical conflicts 4 – criminal activity 5 - corruption 6 – economical problems	2- ethnical conflicts 3– religious conflicts 4 – economical problems 5 – criminal activity 6 - corruption	2– criminal activity 3- ethnical conflicts 4 – religious conflicts 5 - corruption 6 – economical problems	No problems	1– criminal activity 1- ethnical conflicts 6 – religious conflicts 6 - corruption 6 – economical problems
Official status of native language	Yes	No	Yes	Yes	No	Yes	No	Yes
Feeling of discrimination on language	Yes	No	No	No	No	No	No	No
Governmental protecting the rights of all ethnic groups	Yes	No	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Level of local interests presentence in central government	High	-	Low	High	Low	-	High	-
Supportance of the government	Never	Always	Rarely	Rarely	Rarely	Rarely	Rarely	Rarely

Country	Nigeria	Nigeria	Zimbabwe	Zimbabwe	Zimbabwe	Zambia	Zambia
Sex	male	male	female	female	male	male	Male
Ethnical identity	Igbo	Nigerian	Zimbabwean	Zimbabwean	Shona	Bemba	-

Religious identity	Christian	Christian	Christian	Christian	Christian	Christian	Christian
Native language	Igbo	Uhrobo	English	Shona	Shona	Bemba	Bemba
Age	-	21	19	21	22	-	19
Order of identities (1 – the least important, 6 – the most important)	city/village) - 1 race - 1 family - 1 local region - 6 nationality - 6 religion - 6	city/village – Warri - uduroad local region – traditional race - black	- race – 1 (black) - family - 2 - city/village) - 3 religion - 4 citizenship - 5 nationality - 6	race -1 (black) city/village -2 citizenship – 3 family - 4 religion - 5) nationality - 6	city/village – Masvingo religion – 2 race – 3 local region - 4 family - 6 citizenship – 6 nationality - 6	local region – 1 race – 1 family – 4 nationality – 6 religion – 6 city/village – 6 citizenship - 6	local region - 0 city/village - 1 race – 2 citizenship – 3 nationality – 4 religion – 5 family - 6
Patriotical feeling	Yes	No	Yes	No	Yes	Yes	Yes
Feeling of discrimination on ethnicity	No	No	No	No	No	No	No
Feeling of discrimination on religion	Yes	No	No	No	No	No	No
Knowledge about separative movements	No	No	No	Yes	Yes	No	No
Supportance of political separatism	No	Yes	No	No	Yes	No	-
Feeling of	No	No	No	No	No	No	No

discrimination on race							
Order of main problems of the country (1 – the least important, 6 – the most important)	4 – criminal activity 4- ethnical conflicts 6 - corruption 6 – economical problems 6 – religious conflicts	Yes - economical problems No - ethnical conflicts No – religious conflicts No – criminal activity No - corruption	1 – ethnical conflicts 3- religious conflicts 3 – criminal activity 4 – corruption 6 – economical problems	2- ethnical conflicts 3– religious conflicts 4 – criminal activity 5 - corruption 6 – economical problems	1– religious conflicts 2 - corruption 2 – criminal activity 3- ethnical conflicts 6 – economical problems	1- ethnical conflicts 1 – religious conflicts 1 – economical problems 3– criminal activity 6 - corruption	2 – religious conflicts 3 – economical problems 4- ethnical conflicts 5– criminal activity 6 - corruption
Official status of native language	No	No	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Feeling of discrimination on language	No	No	No	No	No	No	No
Governmental protecting the rights of all ethnic groups	No	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Level of local interests presentence in central government	-	Law	Law	Law	Local regional interests are not presented	High-	Law
Supportance of the government	Never	Rarely	Never	Rarely	Rarely	Always	Rarely

Згадане опитування не можна вважати достатньо валідним, оскільки вибірка достатньо невелика – кілька десятків осіб. Крім того, проблемним є вимушена концентрація на представниках вищих страт суспільства – політичної та економічної еліти, інтелігенції. Однак навіть ці обмеження, що потребують кореляції з високим відсотком статистичної похибки, дозволяють оцінити вектор змін, якщо він виходить за межі похибки – чи продовжуються описані процеси останніх десятиліть, чи починається зворотний процес (або ж фаза стабілізації). Водночас навіть поверхневий огляд дозволяє оцінити погляди молодого покоління еліти, та його кореляцію з реальними політичними процесами.

Методика опитування – обмежена анкета з загальними питаннями, що спрямовані виявити особисту оцінку процесів у країні походження респондента. Зокрема йдеться про відчуття присутності дискримінації на основі етнічної, релігійної та расової характеристики групи походження респондента. Ця оцінка, що не потребує доказового підкріплення, повинна виявити групові настрої, які поділяє респондент. Відповідно зростання відчуття присутності дискримінації здебільшого (хоч і не завжди) призводить до скептичної оцінки правлячих режимів, а також самого проживання кількох суб'єктивно ворожих груп у рамках одної державно-політичної структури.

Серед інших факторів оцінюється рівень дискримінації (на думку респондентів) рідної мови студентів, а також врахування інтересів регіону походження під час прийняття рішень у столиці. Мовний аспект здебільшого корелює з етнічним (хоча не завжди – особливо у випадку накладання релігійних протиріч). Регіональний аспект може видатись менш валідним, оскільки швидше визначає рівень децентралізації та впливу регіональних еліт. Проте найефективніші сепараційні рухи підживлюються відчуттям економічної незалежності та контролю за ресурсами, який нібито обмежує центральний уряд.

Таке дослідження, в той же час, дозволить оцінити деякі аспекти співробітництва України з африканськими державами, зокрема покаже, представники яких країн найбільше присутні в вітчизняних вищих навчальних закладах. У 2014 р. у зв'язку з нестабільністю на сході України кількість

закордонних студентів зменшилась. Таким чином, навіть невелика вибірка дозволить виділити країни, суспільства яких найбільше зацікавлені у продовженні освітньо-кадрової співпраці. Відповідно в цих країнах реалізація українських національних інтересів зіткнеться з меншою активністю перешкод, і тому особливу увагу слід приділити аналізу потенційного розвитку вищезгаданих суспільств, передусім загроз внутрішніх конфліктів (на базі суб'єктивних оцінок представників освіченої еліти та середнього класу)

Як бачимо, опитування студентів-представників різних країн Африки включає вихідців з різних субрегіонів, як з домінуючих етнічних і релігійних груп, так і з числа різноманітних меншин. Попри те, вже при поверхневому огляді спостерігається ряд закономірностей. Перша з них найбільш очевидна – представники групи, що посідає панівне місце (за статистичними показниками демографії і\або рівнем впливу в економіці та політиці), здебільшого не відчувають дискримінації і задоволені нинішнім станом речей, не підтримують сепаратистів (деколи не повідомлені про існування подібних рухів). У представників меншин менш лояльне відношення до влади, що варіюється залежно від держави та політичного режиму. Проте інша закономірність не знаходить однозначного пояснення. Більшість представників дискримінованих груп, що поділяють думку про неефективність представлення їхніх інтересів (зокрема в регіональному розрізі), все-таки підтримують діяльність центрального уряду і не згодні з сепаратистськими ідеями, хоча ознайомлені з ними. Можливо зберігається страх перед репресіями, що виключає вільне висловлення думки (підсвідомо зберігається і поза межами країни).

Особливо гостро відчуваються релігійні проблеми. У більшості респондентів конфесійна належність на першорядному рівні, хоча лише кілька відчувають дискримінацію за релігійною ознакою. Йдеться насамперед про Кенію, де недостатньо (на думку арабомовного і європеїдного студента – очевидного представника меншості) враховуються права мусульман. Більшість опитаних – християни (крім мусульман Танзанії та Кенії), хоча в ряду країн присутність ісламу значна (особливо в Нігерії). Хоча вибірка недостатня для

однозначних тверджень, спостерігаємо переважно християнську ідентифікацію студентів, що навчаються в Україні (по суті вихідців з вищого середнього класу, що можуть дозволити собі закордонну освіту в країнах Східної Європи). Як свідчать інші дані, відповідні страти місцевих мусульман пов'язані більше з освітніми закладами Близького Сходу (або різний напрям професій).

Характерний приклад Зімбабве – всі вихідці наголошують на першорядності економічних проблем (викликаних неефективністю автаркічної економіки під впливом санкцій, прогресом інфляції і т.д.), однак представник етносу шона наполягає на важливості етнічних протиріч та підтримує сепаратизм. Це виглядає парадоксальним, оскільки шона складають більшість і по суті є правлячим народом (з цього етносу президент Роберт Мугабе). Характерно, що інші двоє вихідців з Зімбабве ідентифікують себе як зімбабвійців (хоча рідна мова – англійська і шона відповідно). Однак вищезгаданий прихильник сепаратизму на першому місці ставить регіональну приналежність, місце народження. Підозрюємо залишки локальних конфліктів всередині народу шона, що могли бути посилені позбавленням еліти району Масвінго впливу на центральний уряд. З іншого боку, наголос на релігійних конфліктах вказує на можливу приналежність до маргінальних напрямів християнства (на фоні майже повністю протестантської країни).

Додаток В. Регіональна автономія чи нічого – Маніфест Коаліції Йоруба на Національній Конференції

Урок, що потрібно вивчити у нинішніх обставинах, невідворотний. Нігерія не має іншого вибору, аніж повернутись до фундаменту фіскальних договорів згідно федеральної системи. Договір – це той фундамент, на якому була виторгувана і одержана незалежність для мультиетнічного суспільства

Нещасливі події січня 1966 р. і подальших днів привели до проголошення абсурдної Уніфікаційної Постанови 34, що підмила фундамент федеративного устрою країни. Як тільки фундамент нігерійського федералізму став пошкодженим, ми почали поминати федералізм лише на словах – а не в ділах. Та в світлі наступних подій федералізм слід відновити, і негайно!

Для початку, очевидне свідоцтво не викликає сумнівів. У часи змагального податкового федералізму Першої Республіки країна насолоджувалась дохідним балансом, суттєвим зростанням. Тренд змінився після вихолощення духу федералізму. Для початку, так звані «члени федерації» важко порівняти до більш потужних регіонів часів Першої Республіки.

Це – коріння сучасних проблем. З цієї причини статус урядів штатів як колишніх членів федерації має бути повернено. Право dbати про долю власних ресурсів – ключове. Штат Осун, наприклад, буде в змозі накопичувати власні збереження золота й інших мінеральних ресурсів та сплачувати податки до центру. Розвідані масштабні запаси питної води в Ондло та інших штатах федерації. Зовсім не знайдемо штату Нігерії, що не контролював би прибуткових ресурсів. Це ситуація тотального виграшу. Навіть для центрального уряду, що перестане сприйматись як старший брат чи нянька.

Країна не може далі жити за правил гри, коли штати повністю залежні від центральної влади. Це неприродно, непродуктивно і має бути зупинене. Повернення до справжньої федерації вивільнить змучену, досі придушену творчу

енергію. Створюються робочі місця, розширюється податкова база – запускається модель справжнього розвитку. Однак після цього дуже складним стане порятунком. Доки цього не зроблено, надто важко зберегти автономію членам.

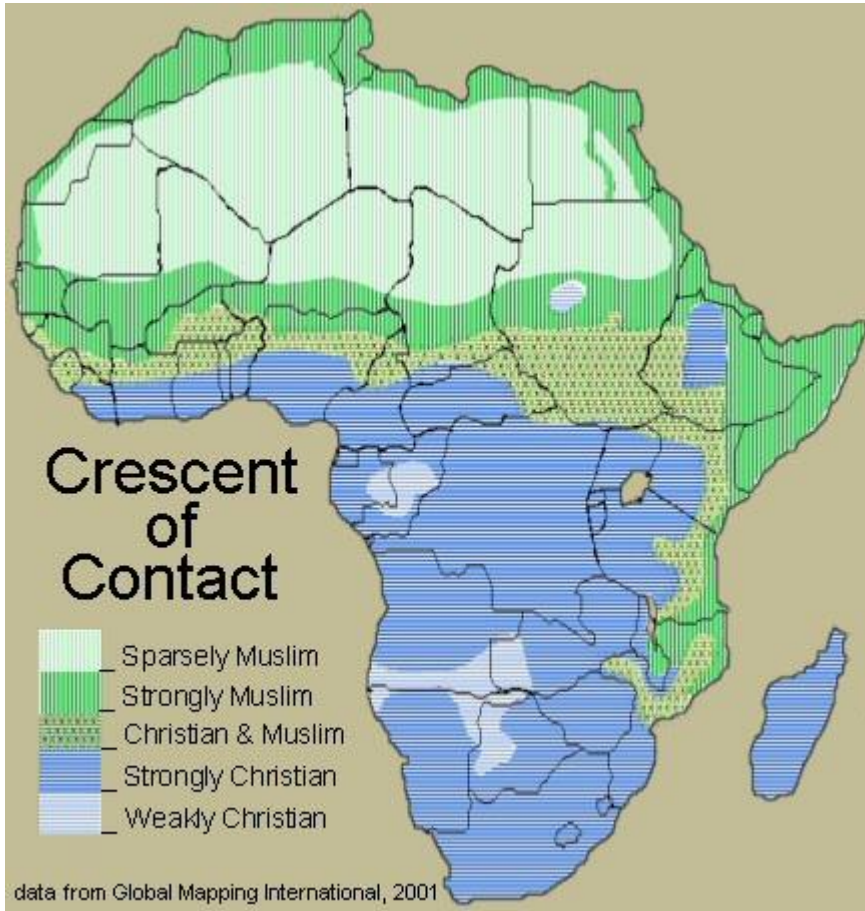
Незграбна природа нігерійського федералізму продовжує тривожити уми. В усіх країнах світу, де впроваджено федералізм, змальований вище сценарій буде ідеалом, до якого прагнуть. Члени федерації мають забезпечені законом права використовувати ресурси зі своїх надр і віддавати визначену частку до центру. Легше забезпечити потреби власними ресурсами, аніж ходити з простягнутою рукою до центру кожного місяця, щоб вибити кошти для прожиття, як бачимо наразі в Нігерії.

Якщо ми хочемо змінити нинішній економічний занепад заради національного відродження, то повернення податкового федералізму має стати невід'ємною частиною тієї Реформи, за яку голосуємо. Ми вже не можемо чекати. Як країна, що сприйняла федералізм, ми не зможемо дозволити діяти відмінно від практик інших федерацій. Зараз наш федералізм надто далекий від того, що під ним розуміється у світі. Звісно, що відхилення повинне бути виправлене.

Додаток Г. Карти регіону

1. Політична карта Африки (за <http://www.freeworldmaps.net>)

2. Релігійна ситуація (за <http://www.uscis.gov>)

3. Карта регіональних об'єднань (за <https://thielemast.wordpress.com/tag/libya/>)

